

Coll. 2

A KEGYES TANÍTÓRENDIEK

VEZETÉSE ALATT ÁLL

SZEGEDI VÁROSI FŐGYMNASIUM

ÉRTESÍTŐJE

A Z 1891—92. T A N É V R Ő L.

KÖZZÉTESZI :

MAGYAR GÁBOR

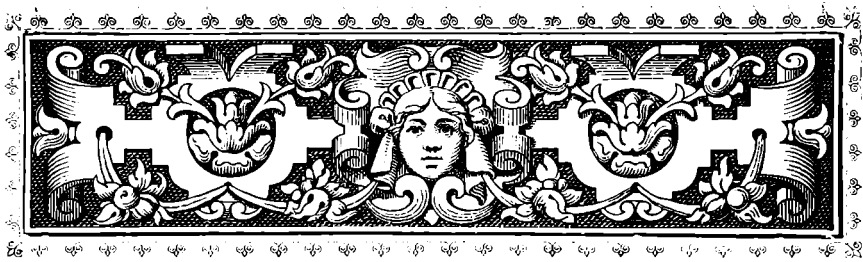
IGAZGATÓ.

ÉRTEKEZÉS: A Toldi-kérdés és Arany János Toldi trilogiája.

SZEGEDEN, 1892.

NYOMATOTT BÁBA SÁNDOR KÖNYVNYOMDAJÁBAN.

A Toldi kérdés és Arany János Toldi trilogiája.

rodalmunk egyik legkiválóbb terméke, annak egyik gyöngye Arany »Toldi« trilogiája. A Toldi monda ezen művészi feldolgozása kelté azon nagy érdeklődést, melylyel különösen újabb időkben irodalomtörténetiróink és aesthetikusaink a régi igénytelen monda kutatásához fogtak.

A Toldi kérdés keletkezése.

A monda hőstét illetőleg a vélemények egész sora keletkezett, legjelesebb iróink hozzászólottak a kérdéshez s a különböző tapogatózások után a napfényre jutott okmányok végre is azoknak adtak igazat, kik Toldiban valóban létező személyt kerestek.

Ma, midőn ezen okmányok előttünk fekszenek s oly jeles értekezés áll rendelkezésünkre, minő Szilády-é, ki minden kétséget kizáró módon tárja elénk a valót, a dologgal való további foglalkozás szintén feleslegessé válik s még sem hagyhatja a kérdést érintetlenül senki, ki Arany Toldijáról akar szólni. Ma természetesen a cél már nem lehet más, mint jeles tudósaink véleményeit összevetni, figyelemmel kísérni érveiket, melyekkel bizonyítani igyekeztek, hogy az ő véleményük az egyedül igaz vélemény, kimutatni a fejlődés processusát, melyen a kérdés lassan átment, míg végre kétségtelenné vált, hogy Toldi valóban létezett. Ma már élete egyes mozzanataira vonatkozólag adatokkal is szolgálhatunk.

Nem illik azonban a nagy tudósok véleményeit csak úgy futólag érinteni, mint kézzel fogható ostobaságokat lenézni, mint tették ezt néhányan értekezéseikben, mert ez a legrútább hálátlanság azok iránt, kik a kérdésre tulajdonképen először hívták fel a figyelmet, kik minden képzelhető feltevést alaposan megvilágítottak, a kérdést lépésről-lépésre tisztázták, míg az végre annyira fejlődött, hogy ma már tudjuk, ki volt Toldi, tudjuk, hogy történeti személy, sőt még korát is körülbelül meghatározhatjuk. Midőn a monda első feldolgozását, Ilosvai Toldi-

ját vesszük bonczolás alá, csakis azt kutathatjuk, mi benne a történeti, mi a népmese által átalakított, vagy épen tisztán a népmesétől hozzáadott vonás, de ezért nem lesz érdektelen rövid pillantást vetni a vitára, melyben elsőrendű tudósaink részt vettek, hogy megállapítsák élt-e Toldi s ha igen, mikor s ki volt? Ezek alapján térünk át Arany Toldijára, hol ismét az a kérdés merül fel, mit vett Arany Ilosvaitól, mit a történet és népmondából, Toldi más feldolgozásaiból, miket teremtett meg geniusza, s hogy alakítá át az egész mondát?

Nézzük először a Toldi monda legrégebbi maradványát, Ilosvai Toldiját.

Ilosvai
Toldija

Mint nemzeti életünk egyes mozzanatait általában, úgy Toldi viselt dolgait is régi krónikásaink egyike őrizte meg a feledéstől s szolgáltatta át a későbbi kornak, mint száraz egyszerű anyagot, menten minden költői ékitéstől, oly híven, mint az tőle tellett, tőle, ki két egész századdal később éneklie meg a hős vitézi dolgait, melyekről már ő is csak »keveset olvas krónikákban«, mert »az énekszerzők is feledkeztek dolgokban«.

Ha most már felvetjük a kérdést, adhatunk e hitelt a krónikás ezen naiv vallomása után száraz adatainak, csakis igennel felelhetünk, feljogosít bennünket erre a krónikások lelkiismeretes hitelre törekvése általában, kik józanul mellőznek mindent, mit nem tartanak igaznak s így sokszor a legszebb költői részleteket is mellőzik. Ezen eljárás világosan kitetszik Ilosvai egyéb műveiből »Nagy Sándor« és »Ptolomeus«-ból, melyekben semmi mesés elem sem található, pedig ezeket ugyancsak felékesíthette volna, talált erre elég anyagot, miért tette volna ezt épen Toldival? Nem kevésbé fontos egy másik körülmény. Szülőföldjéhez Ilosvához közel szintén volt egy Nagyfalu, mily könnyen megmásíthatta volna a hagyományt s szülőföldje dicsőségének emelésére ezt vehette volna Toldi születéshelyének! Az ő igazság-érzete és hűségre törekvése azonban nem engedte ezt meg. Művében csakis a bihari Nagyfalút érti, mert Laczli Erdélyből Budára menvén, sem a szilágymegyei, sem a szabolesmegyei Nagyfalún nem mehetett keresztül.¹⁾

Mindezek bizonyítják Ilosvai hű ragaszkodását a hagyományhoz, sőt arra engednek következtetni, hogy valami régibb krónikát is használt s tán erre czéloznak szavai: »*Keveset* olvasok róla *krónikákban*«.

Mindezeknél fényesebben bizonyít műve számos jellemző vonása,

¹⁾ »Az úton mentében Váradot haladá Nagyfalu határán hadával hogy ballagna.«

melyekről azonban később lesz szó, most vizsgáljuk mindenekelőtt, mit tartott fenn Ilosvai műve Toldi személyére vonatkozólag!

Ő szerinte «a híres neves Toldi Miklós 1320-ban született.»¹⁾ Ekkor pedig Károly volt a magyar király, mint maga is írja: »Venczei Károly vala királyságban«.

Igy tünteti fel Ilosvai hőjét, mint olyat, ki Károly alatt született és Károly és fia Lajos uralkodása alatt élt. Születési helye Nagyfalu. Ezek a puszta adatok, melyeket ő Toldira vonatkozólag feljegyezve találhatott vagy pedig a hagyomány és monda adataiból kiindulva, a tőle telhető legnagyobb pontossággal megállapítani képes volt.

Igy őrizte meg Ilosvai Toldi életének egyes adatait. Ilosvai A monda: éneke mellett azonban, mely csakhamar kedvelt olvasmány lett, az aranyszájú monda is terjedett s Miklós viselt dolgait szájról-szájra adta. Lassankint messzebb és messzebb terjedett, míg végre a legtávolabb vidékre is eljutott, oly vidékre is, hol hihetőleg Ilosvai énekeről mit sem tudtak s így azután a hőst más vidék is igyekezett sajátjának vallani, mit annyival is könnyebb volt tennie, mivel neki is voltak helyei, melyekhez a mondát fűzhette. Nógrádnak is vannak Told és Nagyfalu helységei. Így lett a hős nógrádivá. A hős ezen nagy vándorlás alatt természetesen utolsó történeti vonását is elvesztette s a nép, mivel nem tudta, mikor élt hőse, azt kedvelt királyával, az igazán népies Mátyással hozta összefüggésbe. Így történt, hogy már a legrégebb feljegyzések, melyek Ilosvai után fennmaradtak, Toldit, mint nógrádit szerepeltetik s mint olyat, ki Mátyás Régibb feljegyzések Toldiról: Rédy, Bél, Dugonics. korában élt. Ilyennek ismeri már a később Rádaytól (1677—1733.) félszékében Nógrádban hallott monda. Utána Bél is elfogadja ezt, jóllehet, panaszkodik, hogy a történetben mitsem találhatunk Toldira vonatkozólag.²⁾

Ezek után még Dugonics emlékezik meg Toldiról »Jeles történetek« előszavában és jegyzeteiben. Ő is azt vitatja a népmondából indulva ki, hogy Toldi nógrádi és Mátyás korában élt.³⁾

Első volt, ki e kérdésekre véleményt kockáztatott, Toldi Toldy Fe-rencz,⁴⁾ ki azt állította, hogy Toldi nem is létezett. Erre őt az ősz- rencz véleménye.

1) »Irtak akkor ezer háromszáz és húszban,
Tholdi Miklós hogy születék Nagyfaluában«.

2) »not 3.442, si carmina vernacula, quibus prodigiosi actus Toldi decantantur, xcipias, vix quidpiam de eo in historiis reperiris«.

3) Erre vonatkozó helye így szól: »En ötlet Nógrád vármegyeinek lenni állítom, akár Told faluban, akár Nagyfaluiban született, mert mindkettőt mondják születési helyének, úgy veszekedve érette, mint Homér születési helyéért hét városok veszekedlenek« (Jeles. tört. Előszó.)

4) Egyelteni előadásában majd a »Pesti Naplóban« és »a Magy. Költ tört.« czimű művében.

szezhasonlító irodalom vezette, ebből látta, hogy csaknem minden népnek mondáiban van egy hős, ki a testi erő, ügyesség és bátorság típusa. Az ily hős rendszeren a nép őskorából maradt fenn, amely korban az ilyen hőst félisten gyanánt tisztelték. Ilyen mythosi vagy typicus hősnek tekintette a mi Toldinkat s azt állította, hogy Toldi alakja is eleink mythosából maradt fenn, melyben a hős Toldi »a testi erő és bátorság, ügyesség és szivbeli derékség képviselője volt,« tehát egy második Herakles vagy Rustem stb.

A Miklós név a mondahősre szerinte már csak később, a keresztény korban ragadt, mert maga a monda is később »a nép emlékezetében századról századra hol csonkult, hol bővült s a változott hit-nézettel maga is átalakult s hovatovább újabb és újabb korba tételtet.«¹⁾

Kemény Zsigmond tanulmánya. Erre jelent meg azután Kemény Zsigmond tanulmánya »Arany Toldi-ja«, melyben azon kevés adat nyomán, melyeket Ilosvainál, Bélnél és Dugonicsnál talált, minden történeti támasz nélkül, tisztán Ilosvai Toldijának bírálatából igyekszik kimutatni, hogy Toldi Miklós valóban élt, hogy az történeti személy.²⁾

E kitünő tanulmány főleg azért jár helyes úton, mivel tisztán Ilosvai adataiból indul ki s sohasem zavarja össze Ilosvai Toldiját Arany Toldijával, ami közös hibája valamennyi véleménynek Toldi személyét illetőleg. Arany ugyanis Ilosvai adatait sokban módosítja, majd új vonásokkal bővíti ki s így az ő adataiból nem szabad Toldi személyére következtetnünk.

Kemény mély kritikával veszi bonczolás alá Ilosvai művét. Ismerve a népmonda és népmese természetét, kiválasztja azon adatokat, melyek száraz történeti tények.

Vannak ugyanis Ilosvai Toldijában oly vonások, melyeket a népmese olyan alakban meg nem tűrhetne. Ezeknek történeti tényeknek kell lenniök. Dolgozatában foglalkozik először Toldi Ferencz véleményével s csodálkozik, hogy Toldi Ferencz nézetének támogatására nem használja fel Toldi Miklós nevét, pedig az összehasonlító irodalom erre is adhatott volna neki kapaszkodót. A Toldi név feltehető a különböző tatár törzsek monda- és mesevilágában, hol mindig mythologikus jelentménye van³⁾.

1) A Magy. Költ. tört. 89. l.

2) Először »Divat-csarnok« 1854. évf. azután összegyűjtött tanulmányaiban (1870. II. köt. 147. l.)

3) Szilády sorol fel később ily neveket. Ilyenek: Ajtoldi, szép, eszes ügyes vitéz. A Dél-Szibériában lakó tatárok egyik énekének hőse szintén Aitolszi. Castrénnél is van egy Koibal mese, melynek hőse Aidolei, hasonjelentésű. már három éves korában hős, második Siegfried, mert fegyver nem ért testének stb.

Ez azonban még csak azt bizonyíthatná, hogy a Toldi *név* ősi, még ázsiai mythologikus eredetű, miből koránt sem következik, hogy a híres Toldi Miklós, kinek tetteit Ilosvai örökölte meg, nem is élt.

Toldi Miklós mythologikus voltának bizonyítására ugyancsak sikeresen használhatta volna fel Toldy Ferencz, a hős keresztnevének, Miklósnak elterjedtségét népköltészetünkben: Kis Miklós, Szép Miklós, királyfia (katona) Miklós stb. Már régi időben igen elterjedt mondák léteztek, Miklós nevű hősökről, kiknek viselt dolgai sokban mythologikus származásúak.

Szilády a Miklós névről.

Szilády nagy gonddal állítja össze művében ezen népmeséket. Ezekből különösen feltűnő az »Ólombarát« című, melynek hőse Kis Miklós, ki a sötét ország egéről elveszett nap, hold és hajnalcsillag keresésére indul két testvérével.

Sárkányokkal vív, azokat legyőzi, s nap, hold és csillagok egymásután jönnek ismét az égre.

A dunamelléki »Három aranygyűrű« cz. is emlékeztet Toldira. Hőse Királyfia Miklós, előbb juhpásztor, később a királynál libapásztor s ez is a királyleány homlokán találja fel a napot, holdat és csillagot. A királyleány övé lesz, de eltűnik s ő keresésére indul. Egy folyó partján megállva azon üveg koporsót lát úszni, s benne van a királyleány, szívébe kés van ütve. Ápolás után felgyógyul, de csakhamar ismét eltűnik s csak tündérorszámban találkozunk ismét. Másik verzió szerint Miklós összevesz testvérével, ezért bujdosik s később a királynál tátos lovak kocsisa lesz. Itt nem a királyleányt, hanem egy tündért szeret meg, ki mivel Miklós titkát elárulta, szintén eltűnik. Miklós keresi, végre eljut a hegy alatt örök álmot alvó tündérek sirjába. Itt találja kedvesét holtan, ki azonban Miklós harmadik csókjára felébred, a többi tündér is fölébred és Miklóst királyukká választják¹⁾.

Mindezen népmeséi Miklós nevű hősök tetteiben vannak vonások, melyek Toldi Miklós viselt dolgaival megegyeznek és a hős mythologikus származására engednek következtetni, de összekötésbe hozhatjuk-e csupán a névből kiindulva, vagy tán az egy-két látszólag hasonló vonásból következtetve e meséket a Toldi mondával? Bizonyára nem. Ilosvai mondájában nincs egy vonás, mely arra engedne következtetni, hogy a mondának oly részletei is lettek volna, melyek szerint a hős égi testeket is vívott volna vissza. Arany azonban már valószínűleg ismerte ezen meséket s néhány szép vonást felhasznált művében, ebből készítette pl. gyönyörű sirbolti jelenetét Toldi Szerelmében.

1) Szilády i. m. 344. l.

Nem bizonyít tehát Toldi mythologicus volta mellett vezeték-sőt keresztnéve sem, pedig amannak mythosi jelentése a tatár mesékben, emennek pedig közkedveltsége a magyar népmesékben, melyekben a hős még égi testekért is küzd, — első pillanatra ugyancsak kedvezni látszanak Toldy Ferencz véleményének.

Mikor ne-
vezhetünk
két mondát
közös szár-
mazásúnak?

Semmi összefüggésük sincs ezen meséknek Toldi mondánkkal azért, mert nincs köztük semmi lényeges közös vonás.

Hogy két mondát azonosnak nevezhessünk, első feltétel, hogy közös vonásaik, lényeges vonások legyenek. Ha a közös vonások általános emberi tettek, érzelmek, szenvedélyek, minők: szerelem, szülői szeretet, gyűlölet, vagy nagyravágyás, vagy olyan tettek, minők a harcok, vagy a mondákban olyannyira gyakori párviadalok, a mondák hasonlóságáról lehet ugyan szó, de közös eredetükről egyáltalában nem, mert mindezek oly vonások, melyek minden idő minden népénél fellelhetők s felesleges őket máshol keresnünk. Ellenben közös származású két monda, ha *lényeges vonásaik* egyezők, ezeket pedig a mondák *alapeszméjében, tendenciájában* s ezek után *compositiójában* s itt mindenekelőtt a *főszereplő személyekben*, vagyis azokban kell keresnünk, kik a történet intézői s a cselekvény fejlesztésére befolyanak. Ezek után nem kevésbé fontos még az is, ha a mese vándorlásáról is vannak kézzelfogható adataink. Ez az, amit Toldy Ferencz szem elől tévesztett akkor, midőn a különböző ősnépek Herakleseiben s így a mi Toldinkban is ugyanazon egyént kereste.

Kemény
Zsigmond
tanulmánya.

Kemény ellenben ezen elveket tartja szem előtt s ezért sikerül neki Toldy Ferencz véleményét oly könnyen megdönteni. Kimondja mindenekelőtt, hogy a többi ősnépek Heraklesei sem hasonlítanak annyira egymáshoz, hogy el kellene azok közös származását fogadnunk, a mi Toldinknak meg épen semmi köze sincs azokhoz.

Kimutatja egyenesen Ilosvaira támaszkodva, hogy a mi hőseinben nincsenek meg azon vonások, melyek a többi nép hőseit hasonlókká teszik. Tekintetbe veszi először, *mikor kezdődik az ősnépek hőseinek életpályája*: Herakles már bölcsőjében kigyót fojt, Rusetemet griff neveli fellegekig érő sziklán, tehát már születésükkor kezdődik a csodás, rendkívüli, Toldink gyermekkoráról ellenben ilyet nem tudunk. Erről Ilosvai mindössze csak ennyit jegyzett meg: »Erős, vastag gyermek Toldi kicsiny korában.«

Az ősnépek hősei *csodaállatokkal küzdenek*, szörnyekkel, amelyektől az országot megmentik, rendesen az ősi primitiv kulturára emlékeztetve, midőn az emberek főharcza még nem egymás ellen, hanem az ellenséges elemek, vagy állatok ellen irányult.

Mint láttuk, a magyar népmese is ismer ily küzdelmeket és Toldinknak még sincs egyetlen ily küzdelme sem. Egyszer küzd ugyan

állattal, elfogja az elszabadult bikát, de ez olyannyira mindennapi jelenet, hogy nincs okunk csiráját más népeknél, vagy ősidőkben keresnünk.

Az ősnépek hőseit jellemzi továbbá a *folytonos barangolás*. Herakles pl. elérkezik a világ végére is, mi több leszáll az alvilágba s ez speciális vonása a mythosi hősnek, mert hisz neki világhírré kell szert tennie. Hol fordul meg a mi Toldink? Csakis hazájában s egyszer királya oldalán Prágában s épen e vonás teszi hősünket speciálisan nemzeti hőssé. A magyar nem barangol. Toldinak ezen speciális nemzeti vonása erős érv későbbi megtám dói ellen, kik azt állították, hogy a monda kölesönvétel.

Az ősnépek hőseit, különösen az ind- és perzsa hősöket jellemzi, hogy ezek *óriási csapat élén* indulnak különböző hirneves királyok táborát szétverni, amit Toldi nem tesz, neki csakis párviadalai vannak.

Hozzávetjük még a gyengébb bizonyítékot, hogy az ősnépek hősei rendszeren *hosszúéletűek*, még az unokákat is látják mint hősöket s ugyanekkor még maguk is azok, a mi Toldink, mint később látni fogjuk, amennyire a történeti adatokból kiszámítható, óriási erejéhez mérten korán halt meg.

Ezután vizsgálat alá veszi Kemény azon vonásokat, melyekből Toldy Ferencz szerint Miklós jelleme szöve van s amelyeket, az ősi népek hőseinek jellemvonásaival közöseknek talál.

Ezek Toldy Ferencz szerint a következők : *erő, bátorság, ügyesség* és *szívbeli derékség*.

Ezekre megjegyzi Kemény, hogy közülük kettő oly vonás, melyet hiában keresünk Toldinkban. Toldi *ügyességét* kimutatni nem lehet, a róla keringő mondák szerint inkább nehézkes, mint fürge vagy leleményes. A *szívbeli derékségnek* pedig ellentmond ama körülmény, hogy Toldi az életéért esedező óriásnak nem kegyelmez meg. *Erő* és *bátorság* pedig annyira általános és közös vonások, hogy tisztán ezek alapján összehasonlítást tennünk nem szabad.

Miután így lépésről-lépésre kimutatja, hogy semmi okunk sincs a mi Toldinkban ázsiai származású symbolikus hőst keresnünk, áttér Kemény Toldy Ferencz állításának második részére, mely szerint a Toldi monda Nagy Lajos és Mátyás koránál régiebb keletű s sokkal régiebb korból vándorlott előbb Nagy Lajos, utóbb Mátyás udvarába.

Ő arról, vajjon Toldi *Lajos*, vagy *Mátyás* korában élt-e, határozott véleményt nem mer adni, de azt határozottan ki meri mondani, hogy a monda a XI-ik, sőt a XII-ik századba sem vihető vissza. Itt azonban meglehetősen gyenge érvel áll elő, melyet maga is csakhamar annak talál, t. i. azzal, hogy ezen korbéli hősök ren-

desen vallásos czélok szolgálalában állanak. A külföldön Artus király asztalköre, a Sz. Gyal szövetségesei kardjokat keresztény czélokért is forgatják.

Hogy ezen érve gyenge, maga is csakhamar belátja, mert megjegyzi, hogy erre Toldy Ferencz azon ellenvetést tehetné, hogy az akkori magyarok gondolkozásmódjába s így népmondáiba is kevesebb vallásos színezet vegyült, mint a többi európai nemzetekébe.

Sokkal nyomósabb ennél másik érve, melyet ősi népmeséink természetéből von le, a melyek a mellett, hogy telve vannak csodás elemekkel, boszorkányságok s varázslatokkal, egy-egy tündér nélkül, ki a hős sáradalmainak méltó jutalma lesz, nem is képzelhetők. Argyrust megszereti Ilona, vagy a fennebb említett Miklós népmesékben rendes motívum a szerelem, ez a hős küzdelmeinek indító oka. A Toldi monda ezekkel szemben egész józan, semmi fantasztikus elem nincs benne. Azt vethetné valaki ellen, hogy mondánkról időfolytával koptak le a csodás elemek, mire azonban azt válaszolhatjuk, hogy mégha megtörtént volna is ez Ilosvai feldolgozása által, a népmonda bizonyára megőrizte volna ezen elemeket, mert ez épen ezeket tekinti főalkatrészeknek s ezeket soha ki nem hagyja.

Ezek után határozottan kimondja Kemény Toldy Ferenczszel szemben, mit oly éles észszel, minden történeti nyom nélkül, tisztán Ilosvai műve természetéből következtetett, hogy Toldi nem csak hogy nem mythosi hős, hanem *határozott egyéniség*. Helyes érveit később fogjuk felsorolni, előbb még az ezután keletkezett többi feltevést is ismertetnünk kell, hogy a kérdés fokozatos fejlődésében álljon ellőttünk.

Ipolyi véleménye Toldy Ferencz után Ipolyi szól Toldiról Mythológiája »Hősök«
Toldiról. cz. fejezetében.

Érdekes, hogy már neki is feltűnt, hogy a történeti hősök után Toldi tartá fenn magát, legélénkebben népünk emlékezetében.¹⁾ Ezen helyes észrevétele után azonban csakhamar hódol Toldy Ferencz mythologikus véleményének. Toldi jelleme és alakja nem emelkedett a mondában, hanem ellenkezőleg a történeti hősök példájával, a népies epika bohóczos, tréfás hőseinek jellemét vette föl s azt, hogy még sem lett ily tiszta bohóczos néphős, abból lehetne kimagyarázni, hogy Toldi tettei *egyes valóban létező hősökre rakódtak le*.

Elismeri tehát, hogy a Toldi monda hőse akár Ilosvainál, akár a mondában valamikor létezhetett, hanem a tettek, melyeket végh ezviz, nagy részben a hitregei származású Toldi tettei. Ezért áttér azon vonások vizsgálására, melyek Toldi tetteiben és életében a mondára, még hozzá hitregei mondára emlékeztetnek.

¹⁾ Myth. 173. l.

Miklós születésére nézve hős, nemes család ivadéka. Atyja Lőrincz maga is vitéz, kiben mindjárt czéljának megfelelően »pokoljáró« személyt keres. Bátyja György a királyi udvarban van, hősünk falun nevelkedik, béresekkel dolgozik a mezőn, épen mint a népmese hősei, kiknek ifjúsága vagy ismeretlen vagy pedig aljas szolgálatokban van feltüntetve.¹⁾

Mint ezek, Miklósunk is már itt elárulja a benne lappangó óriási erőt, amely végre is kitör az egész világ bámulatára. Ez csak meg van Miklósban, de hogy mért mondja Ipolyi, hogy »betyárok-kal társalkodik« ez érthetetlen, mert sem Ilosvai, sem az eddig ismert népmondák nem szólnak erről.

Arany művére való támaszkodás vezette Ipolyit a másik tévedésre, mely ezt nyomban követi, midőn Györgyöt mint »Toldit zaklató, gonosz, irigy, incselkedő« testvért tünteti fel, mint olyat, ki a »bonyolódást« készíti. Továbbá midőn a farkasok és a bikával való küzdelmet, mint szörnyekkel való küzdelem nyomát tünteti fel. A farkasokkal való küzdelem Arany compositiója, a bika viadal köznapis dolog.

Egészen népmeseinek találja elég tapintatosan a hős pályájának kezdetét. Aljas szolgálatban van a királyi konyhán, hol csakhamar jelét adja óriási erejének, épen mint a népmese hősei.

Ezen időre teszi az özvegygyel való kalandot és a sirrablást, melyben elég helyesen szintén népmesei vonást lát, mert a »sárkány és oroszánokkal vívó hősök is megszabadítva a föld alatt elsülyedt királyleányokat, a két irigy testvértől a sárkánygödörbe visszataszítottak s a gödör köve rájuk hengerítették.«²⁾ Kétségtelen ősmondai nyomokat lát ezen sorokban, melyekben szerinte pogánykori emlék jelentkezik :

»Az idő akkoron szép folyással vala
Az bálvány imádás immár megszűnt vala«.

Erre Szilády megjegyzi, hogy Ipolyi hibás szöveget használt, mely kétségtelenül így javítandó :

»Az idő akkoron szép folyással vala.
Az bálvány imádás akkor regnál vala«.

ekkor pedig a bálványimádás nem vehető szószerinti értelemben, máresak azért sem, mert a magyar sohasem nevezte ősi vallását bálványimádásnak. Itt vagy a fény és pompa szeretet érthető alatta, vagy lehet, hogy a protestáns Ilosvai, protestáns kor-

¹⁾ A finn Kullervo is rabszolga. kovácslegény hősi származása daczára. (Klv. 31. és 32. runa.) Siegfried is kovácslegény. (Vlk. saga 140.) Vagy Romulus és Rémus nem a nyájörök között nevelődnek-e?

²⁾ Myth. VIII. fejt.

társainak azon kifejezését használja, melylyel azok a róm. kath. egyház szertartásait szokták nevezni, különösen a szt. képek tiszteletét.¹⁾ Érdekes vonás volna azután Miklós jellemének magyarázatára Ipolyi azon adata, mely szerint Toldi azért válalkozik az özvegy fiainak megboszulására, mert az őt egyszer bujdosása alatt jól tartotta. Csakhogy ez is olyan adat, melynek hitelessége nem kétségtelen, melyet Ilosvai nem említ, de melyet Arany is ismerhetett s sikerülten használt fel az anyára alkalmazva az anyai szeretet feltűntetésére, ki bújdosó fiának élelmet küld a hű szolga által. Felemlíti továbbá a kézszorítást, s ezt Rüstem kézfogásához hasonlítja, ki »úgy megszorította ellenfele kezét, hogy újjairól a körmök, mint száraz galyak a fáról hullottak le.« Ezen adat nincs azonban meg Ilosvainál s így a népköltészet alakítása. Arany is felhasználja.

Az óriás legyőzésében látja ő azután a Theseusra emlékeztető, a mesebeli hőseink sárkányszabadító vonását. Ugyanily vonást lát a prágai kalandban, midőn Toldi a köntös ujjába rejtett buzogánnyal leteríti a csehet. Ez különben az apródokkal való jelenetben is ismétlődik s csakugyan népmesei vonás, mert a körülállók csudának, vagy szélütésnek vélik.

A hősökre emlékeztető vonást lát az olasz bajnokkal való küzdelemben is, itt teljesen mondai a hősnek csuhában való megjelenése. Ez azonban szokott áruha, így küzd pl. Bátor Opos.

Egészen népmesei vonás, hogy a hős szakállához beszél, ezért veszi át Arany is csaknem szószerint.

Felemlíti, hogy a hős fegyvereit a budai kapu felett őrizték, de ebben nem lát bizonyítékot a hős történeti volta mellett, csakis a monda nagy elterjedését látja benne, Érdekes továbbá, hogy egy régi népdal felett ez áll: ad notam:

»Hires Toldi Miklós erős vitéz vala . . .

Budán egy kapuban függ még vas-oldala.«

miből gyanítható, hogy más Toldi tárgyú költemény is létezhetett. A vasoldal a népmesében gyakori s vehető szószerinti értelemben, de jelentheti a csont erősségét is. Mindkét magyarázat megállhat, mert a régi népmese ismert vasoldalú vitézeket. A csodás nagyságu csontokat meg régebben szokás volt felfüggeszteni külföldön, különösen Németországban, de nálunk is.²⁾

¹⁾ L. bővebben Szilády 367--8. l., hol az ezt bizonyító helyek idézve vannak.

²⁾ Ipolyi többet felsorol Mythológiája 177. lapján. Nálunk is pl. Selmecz vára kapujában függött egy óriási csont, melyet a selmecziek egy óriás ősök lábszárának tekintettek, s melyet Bél így ír le (not. 4. »sub portae apside, inusitatae magnitudinis os, intransibus spectandum se obicit, tres pedes geometricos longum ac pro ea portione eximie crassum.«

Toldi után is maradtak ily emlékek, amelyek, tekintve azt, hogy hiteles voltak feltehető, a hős történeti volta mellett meglehetősen bizonyítékok.

Ipolyi hivatkozik Ilosvainak egy kiadására, melyben Miklós ezen ereklyéire vonatkozó sorokkal záródott a mű.

Ezen sorok megemlékeznek Nagyfaluban bekövetkezett haláláról s ezen megjegyzéssel záródnak: »Ott vagyon most is Miklós feje — még most is ott vagyon nagy öklelő-fája, szertelen tömérdek agyacsontja, koponyája, híres ez világban szíve nagy bátorsága.« Az *ott vagyon* szavak alatt Nagyfalut kell értenünk, de nem lehetetlen, hogy a budai kapura céloz s hogy e fegyverek és koponya már akkor is ott függöttek, hol még Dugonics is látta, ki »Jeles történetek« jegyzeteiben felsorolja azokat. Szerinte eredetileg nyolcz darab volt, melyek később vagy lehullottak s így elvesztek, vagy az örök adták el azokat egy-két itcze borért.

Toldi erejének ismertetésére soroljuk fel e fegyvereket, mint ő ezeket leírja, mert azok után, miket ma már tudunk Toldiról, valószínű, hogy azok csakugyan az övéi lehettek s így egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy Toldi alakja mennyire ismert volt az országban s a róla szóló mondák mennyire el voltak terjedve. 1. »Húsz vagy több ökölnyi nagyságú kőgolyók, melyeket Toldi a Duna egyik partjáról a másikra hajított parittyájával.« 2. »Egy emberfej nagyságú kőgolyó, melybe egy vas vagyon belecsinálva, az egész pedig lánczra függ.« Ezt állítólag az övéen hordotta a harcban. 3. »Egy szántóvas, melyet Miklós állítólag a király szemeláttára keresztül szűrt.« 4. »Ott volt óriási pajzsa is.« Ezeket még Dugonics is látta 1794-ben. De mint mondja, gyermekkorában még a többi is ott volt: t. i. Toldi lándzsája, pánczélja, óriási sarkantyúja s lovának egyik patkója is.

Műve további folyamán áttér Ipolyi a palócz regékre, hogy céljának megfelelően ezekben keresse a hitregei vonásokat Toldi tetteit illetőleg, s ezek e tekintetben hálásabbak is, mint Ilosvai műve, csakhogy más kérdés már azután az, vajjon ezen vonások Toldi eredeti vonásai-e s nem úgy rakódtak-e le más mesék a mi óriási erejű történeti hősünkre? Kérdés, melyre azon adatok után, melyek ma már Toldiról előttünk fekszenek, csakis igennel felelhetünk. Az analogia hatása látszik ezen regékben. Ezen regék szerint Toldi vasgyuró s így rokon a vasmellű óriásokkal. kik a mese szerint hajdan a földet lakták. Egyik palócz rege szerint hegyet vág át, sőt mi több, hegyeket tol el helyéről, — innen a Toldi név. Megannyi kétségtelen bizonyíték amellet, hogy más mesék is rakódtak a Toldi mondára.

Ez érdekes regét közli Ipolyi,¹⁾ melyből azonban egyszerre kitetszik, hogy egyszerű helynév-magyarázat a nógrádi Toldi helység nevének magyarázata. Egészen népmesei benne a hú ló, *pejkó*, ki is van fejezve, hogy »táltos fajta«, óriási nagyságu, mindennel megelégszik, urához feltétlenül hí, ezt soha el nem hagyja. Arany bizonyára ebből alakította Pejko-ját, jólehet Ilosvainál is van róla említés téve, itt pirkó, Dugonicsnál pirók, Szigligetinél is pejko.

Ezeket jegyzi meg Ipolyi Toldira vonatkozólag, keveset törődve azzal, hogy Toldi történeti személy-e vagy sem, mint maga is bevallja. Ő neki főczélja a Toldi mondára lerakódott hitregei vonásokot kutatni, s e tekintetben sok figyelemre méltó megjegyzése van, melyekre még hivatkozni fogunk, előbb azonban azok véleményét kell vizsgálnunk, kik azt állítják, hogy a mondát német vagy francziából vettük át.

Már Toldi és Ipolyi nézeteiben is láttunk egyes utalásokat idegen hősökre, csakhogy ő szerintük az összes népek Heraklesei közös ősi forrásból származnak s az egyes népeknél külön fejlődtek, de Greguss s később Heinrich Gusztáv, már nem a közös forrásból származtatják a mondát, hanem azt állítják, hogy a Toldi monda a francziáktól, vagy a németektől vándorlott át hozzánk.

A franczia származást vitatja Greguss Ágoston.²⁾

Greguss
Ágoston
véleménye.

Ennek alapja a Gamelyn monda, mely franczia eredetű. Hosszabban időzöm, — úgymond Greguss — a mese mellett, mert »ez a franczia monda meglepő rokonságot mutat a mi Toldi mondánkkal«. Szól Toldy Ferencz nézetének tarthatatlanságáról s részben igazat ad Keménynek, mert »hiszen a legábrándosabb mondahősökben is a valóság világából vett alkatrészek lappanganak« s kétségtelennek látszik előtte, »hogy az ő személye körül is, mesés elemek, még pedig, hogy úgy mondjam, nemzetközi mesés elemek rakódtak le«. Mint látjuk, itt még nem ad határozott nézetet, eszerint Toldi maga még nemzeti hős lehetne, de a neki tulajdonított tetteknek nagyrészt tényleg nem követte el, hanem más idegen hősök tetteit is neki tulajdonították idővel. Ő is népmesére emlékeztetőnek találja a Miklós nevet, mint népmeséink hőseinek nevét. »De teljesen meggyőzhetnek mesés voltáról — folytatja — a számos hasonlatosságok, melyek az ő története, meg a franczia Gamelyn viszontagságai között feltűnnek és melyek, — hogy én is kockáztassak egy hypothesis — valószínűvé teszik, hogy a mi Toldi mondánk egyrészben

¹⁾ Myth. 147. l.

²⁾ Először »Pesti Napló« 1874. jul. 17—19. később »Shakespere pályája« cz. tanulmányában, midőn »Shakespere meséi« cz. fejezetében (168—731). »Ahogy tetszik« cz. vígjáték címszójéről szól.

a magyarba öltöztetett Gamelyn monda, illetőleg ezen mondával azonos«. Ime e határozott hypothesis!

Erősítő körülménynek találja azt is, hogy Toldi a magyar történet semmiféle személyével vagy eseményével sem köthető össze s a királyok is, akik alatt a monda hőjét szerepelteti népiesek.

A monda átszarmazásának az idő sem mond ellent, mivel a XIV. században a monda már angol tulajdon s így Ilosvai is ismerhette már azt a XVI. században. Arról azonban, hogy mi módon s mikor származott át a monda, nem ad Greguss semmi felvilágosítást, Heinrich Gusztáv már a mondának a németből történt átszarmazására elég plausibilis magyarázatot ad.

Nézzük most már, mint veti össze ő a francia és a magyar mondát s miben találja a hasonlóságot!

Először is abban, hogy a francia mondának is meg van a maga Györgye, ez itt Jean, ki testvére nevelését elhanyagolja, azt cselédül tartja és durván bánik vele. Megvan a maga Miklósa, ez itt Gamelyn. Nyers erejű, de nemes érzésű ifjú, szétveri bátyja összes cselédségét, mint Miklós György embereit. Megvan a mondának a maga cseh vitéze, csakhogy itt norman, kivel Gamelyn birokra száll. A francia mesében e viadal előtt a bátya a normannak pénzt ígér testvére leveretéséért, másrészt meg testvérét biztatja a viadalra. A viadal után a hőst a király kitünteti, éppen úgy, mint Lajos Miklóst.

Ami az összehasonlításnál első pillanatra szembetűnik, az ama körülmény, melyre már utaltunk is, hogy Greguss az összehasonlításnál téves alapra helyezkedett, amennyiben nem a mondára, hanem Arany Toldijára támaszkodott. A mondában ugyanis állnak, irigy bátyáról szó sincs, ez Arany compositiója. A következő összehasonlításnál már maga is érzi ezen tévesztett alapot, midőn a francia monda Adam nevű cselédjének mását keresi Benczében, már észreveszi, hogy ezt Arany compositiójának kell tartanunk s valóban az Ilosvai Toldijából egy cselédnek létezését csak gyaníthatjuk, de sem nevét, sem jellemét nem ismerjük, egy jelzője van csak a *hitős*.

Megjegyzni továbbá, hogy a francia mondában nincsen ugyan anya, de ott van a közbenjáró ara. Gamelyn megvi a normannal, mert egy öreg parasztnak három fiát ölte meg, sőt a monda angol átdolgozásában csak kettőt. Nálunk is az özvegynek két fiát ölte meg a cseh vitéz. Feltűnően hasonlít a két mondában a vendégség, az ősi háznál. A francia mondában a gonosz bátya vigan dorbézol vendégeivel, mi alatt testvére bilincsből vesztegel, sőt mi több, még gúnyolják is, mire széttöri lánczait s néhányat lever s ezután bújosdik a hatóság elöl, éppen mint Toldi. Az erdőben találkozik Gerismondal, a tör-

vényes királyyal, ki ettől kezdve pártfogója lesz. Előbb azonban már Torismond, a trónbitorló is igazságot szolgáltatott a gonosz bátya felett, mint a magyar király Toldi felett. Gamelyn nagylelkűsége különösen abból tűnik ki, hogy alvó bátyját egy oroszántól menti meg. Ezt azután felhasználja Greguss a mese ősbibb származásának bizonyítására, mert ezen állat nem Franciaország szülötte s nem lehet-e ezen oroszán azonos Herakles oroszánával?

Hiszen ott van a spanyol Herakles, Cid mellett is, sőt mi több ott van az oroszán a magyar Heraklesnek, Toldinak mondájában is, csak hogy itt már az oroszán csupán csak egy komikus jelenet előidézésére szolgál, míg a komoly oroszán jelenetet, a pesti bika jelenet helyettesíti, mi mindenesetre józanabb felfogás, mint a francia, mert localis jellegű.

A francia mese azzal végződik, hogy Gerismond, a törvényes király visszanyeri királyságát és Gamelynt teszi örökösévé.

Ha most már sorban vizsgálat alá vesszük az összehasonlított részeket, azt találjuk, hogy az első esetek, hol a *testvérgyűlölet* és a *hű szolga* szerepel, merőben elhibázott összehasonlítások, mert alapjuk nem a monda, hanem Arany János Toldija. Ilosvainál testvérgyűlölet nem szerepel, mert ezen szavakból:

»Miklósra öcsésére nagy haragjaavala.
Szerető szolgáját mert megölte vala«.

testvérgyűlöletre még nem lehet következtetni s György csupán a dorgáló bátya, ki még hópénzt is ad öcsésének.

A másik körülmény, hogy a francia mesében anya helyett ara szerepel, éppen Greguss ellen bizonyít, mert a francia mondában a szerelem lényeges elem, a hős tetteinek mozgóató eleme s a Toldi mondából ez hiányzik. Nagy különbség van végül a két mese kifejelete között is. Jean megmenti alvó bátyját az oroszántól és kibékülnek. A francia mondában Jean megházasodik, Toldiról ezt illetőleg mit sem tudunk.

A francia monda egyik lényeges alkotórésze az elüzőtt törvényes és trónbitorló király küzdelme, amely küzdelem a törvényes király győzelmével és Gamelyn örökösödésével végződik, amely lényeges motívum a Toldi mondából egészen hiányzik.

Mindezek oly lényeges különbségek, amelyek mellett a többi esetleges hasonlóság elenyészik, már pedig összehasonlítást mind előrebocsátottuk, csakis a lényeges vonások alapján szabad eszközölni és soha a mellékkörülmények alapján.

Gamelyn örökösödésére nézve megjegyzi Greguss, hogy ezt a magyar monda azért hagyta ki, mert ellenkeznek a történelmi köztudattal. Ennek igen helyesen veti ellen Gyulai, hogy a monda ugyan

keveset törődik a történettel. Gondoljunk csak a prágai kalandra, sőt ellenkezőleg éppen az ily mesés részletek mutatják a népköltészet átalakító hatását.

Felesleges továbbá a mi oroszlánszönyegünkben a francia mese oroszánát keresnünk, mert semmi sem készlet a szószerinti értelemtől való eltérésre. Egészen szerencsétlen az oroszlán és a bikaviadalnak összevetése, mert a mi mondánk bikaviadala köznapi dolog, míg az oroszlán jelenet határozottan népköltészeti alakítás. Ehhez járul még ama körülmény, hogy az oroszlán-jelenet befolyik a mesére is. Gamelin az oroszlántól alvó bátyja életét menti meg s ezért kibékülnek. Miklós bikaviadala ellenben minden cél nélkül való, csupán nagy testi erejének feltüntetésére szolgál.

Igen helyesen nevezi Gyulai Greguss összehasonlítását tarthatatlannak, mint alapjában elhibázott összehasonlítást. Hozzájárul még, hogy átszármazásának idejéről, körülményeiről sincs legkisebb adatunk sem.

»A körülményesen motivált francia monda semmi összehasonlítást sem tűr, a mi hézagos Toldi mondánkkal, mely nem egyéb, mint száraz adathalmaz, melyet a népköltészet még nem forrasztott össze.«¹⁾

Még kevesebb hasonlósága van Toldi mondánkkal a német Kurzbold vagy Kuzibold mondának, melyre Heinrich Gusztáv hívta fel a közfigyelmet.²⁾

Ő a Toldi mondát a németből átve t mondának tartja. — Szerinte sem lehet Toldi hitregei alak, még kevésbé lehet azonban a francia Gamelyn, hanem Toldink valószínűleg a német Kurzbold. — Véleményét azonban, mintha maga is érezné annak valószínűtlenségét, igen tartózkodóan ilyenformán mondja ki: »de az olvasó nagyon csalódnék, ha azt hinné, hogy én megtaláltam a bölcsék követ . . . Amit a következőkben megjegyzek, csak szerény adalék az érdekes kérdés megoldásához. — A teljes megoldást én sem adhatom.« — Valóban nem is adta és nem tett egyebet, mint szembetűnőbbé tette a magyar Toldi eredetiségét s így ő is hozzájárult a Toldi-kérdés tisztázásához. — De vegyük vizsgálat alá a német mondát! A német Kurzbold, vagy Kuzibold monda ősrégi forrása a »Causus Sancti Galli IV. Eckerhard« krónikája. — E szerint Kúno, vagy Konrád, más néven Kuzibod megöli I. Ottó alatt a császár élete ellen törő Gizelbert és Eberhard hercegeket, levág egy ketreczéből kilörő és a királyt megtámadó oroszlánt. A nőket ki

1) Gyulai, »Egyetemi előadások«.

2) Philologiai Közlöny 1879. Év. III. füzetében.

nem állhatja, a nép pedig sokat regél róla, a többi közt, hogy hogyan öl meg egy óriási szláv harczost. Emléke még a XVIII-ik században is élt. — Rokona volt Konrád herczegnek és I. Konrád királynak. Némelyek bölesnek, mások Kurzboldnak, azaz rövid, kis embernek nevezték. — Meghalt 948. június 30-án. — Derék, okos ember volt s I. Henrik és I. Ottó királyoknak sok jó szolgálatot tett.

Ez a Kurzbold monda. Ebben Heinrich a következő vonásokat találja, melyek a mi Toldi mondánkkal közösek: *Kuno mint Toldi kis testalkatu, de igen erős és bátor ember volt. Kunó sem állhatta ki a nőket. Az oroszlán leöletésének mását ő is a bika elfogutásában látja*, mi szerinte is az oroszlán-jelenet sikerült localisatiója. Végül a legnagyobb hasonlóság, hogy *Kunó is egy szláv harczost győzött le*, ki a német vitézeket kihivta. Mellékes hasonló vonás még az is, hogy a nép Kunóról is, Toldiról is sokat regélt s hogy a források egyiknek sem tartották fenn összes tetteit.

Ha most már vizsgáljuk ezen szembeállított vonásokat, első pillanatra szembötünik, mily kevés közöttük a hasonlóság. De vegyük ezen vonásokat sorban vizsgálat alá!

Először is a mi Toldink kis testalkatáról mondánk mit sem tud. — Ilosvai ezen sorából: »... erős vastagh gyermek Toldi kicsiny korában« . . . ugyan még nem következethetünk Toldi kis testalkatára. — A monda további folyamán pedig csak okoskodva lehetne Miklós kis testalkatára adatokat keresni. — De még ha alacsony volt is, ez a másik két vonással, az erősség és bátorsággal nem a legközönségesebb közös emberi vonás-e?

Ami a nőgyűlöletet illeti, erre Toldi-mondánkból következtetni szintén csak erőszakolva lehet, mivel erre mindössze egy vonást őrzött meg és ez az özvegygyel való kaland, mely épen ellenkezőleg arra mutat, hogy ő bizony szerette az özvegyet, hanem az szeretett volna tőle szabadulni.

A nógrádi mese szerint nős s csakugyan nem igen szereti feleségét, mert mint olyan tárgyat viszi a király elé, melyet legjobban gyűlöl.¹⁾

Ezt azonban nehezen ismerte Heinrich s valószínűleg Szigligeti Rózsáját tartotta szem elé, melyben Toldi nem tudja a nő kedvéért szakállát feláldozni, vagy mi valószínűbb, Arany Toldija első részének ezen sorait: «Nem is lön asszonynyal tartós barátsága: Azután sem lépett soha házasságra.» Az előbbi azonban Szigligetinek eredeti compositiója, s Arany is céljaihoz mérten használja fel s midőn később szerelmessé kellne hősét tennie, épen ezen sor hátráltatja

¹⁾ L. Szilády i. m. 355 l.

művében s korántsem az, hogy a mondában Toldi szerelméről az özvegygyel való kalandnál egyebet nem talált.

A bika elfogatását ő is, mint Greguss, az oroszlanjelenet localisatiójának tartja, de ennek tarthatatlanságát már ott is láttuk.

Leghasonlóbb itt is a szláv harcossal való viadal, de ebben sincs semmi rendkívüli, ez minden nemzet hőseinél előfordulhat, s hogy a harcos itt is éppen szláv, annak nagyon természetes magyarázata, hogy mindkét népnek legkönnyebben azokkal lehetett baja.

A mellékesen érintett tény, hogy a nép Kunóról is igen sokat regélt, meg Toldiról is nem lehetné jelentékeny vonás, sem az, hogy a források nem tartották fenn összes tetteit, de ez nem is áll egészen, mert Kunóról ugyancsak többet őriztek meg a források. Róla bizonyosan tudták, hogy történeti személy, sőt még születési évét is ismerték, míg Toldinkról az előbbit csak későn tudtuk meg, az utóbbit pedig még ma sem tudjuk bizonyosan.

Elég plausibilis magyarázatot ad ezután a monda átszarmazására nézve, mi vagy őseink idejében történt, kik Sz. Gallenben is megfordultak, mint Eckehard krónikája is bizonyítja, vagy néhány szónk, melyek a német nyelv életének ezen korából jöttek át. Ez ellen azonban valaki azt hozhatná fel, hogy a harcosok és rablókalandok nem igen kedvezhetnek a monda terjedésének és így valószínűbb Heinrich másik véleménye, mely szerint a XIII-ik s következő században nálunk sokat megfordult német Ritterek hozhatták azt át.

A monda magyarosodása azután úgy történt, Heinrich szerint, hogy nálunk is élt egy erejéről híres hős, talán Toldi Miklósnak hívták, kiről a nép sokat regélt, kinek tetteit később Kunó tetteivel zavarta össze, úgy hogy azokat lassanként ő reá ruházta.

Mint a fennebiekből láthatjuk, az átszarmazás elég tetszetős volna, de maguk a mondák mondanak már ellent minden rokonságnak, mert lényegükben ellentétesek, s még lényegtelen részeikben is kisebb a rokonság, mint a Gamelyn és a Toldi monda között.

Ha most már mitsem tudva az újabban felfedezett okmányok-ról, vizsgálat alá vesszük, jogosult-e Toldiban hitregei, vagy idegen hóst keresni, azt találjuk, hogy oly kísérlet, mely eredményre nem vezethet. A mi mondánk idegen mondával közös forrásból nem származhatik, mert azon tényezők, melyek valamely monda terjedésének kedvezni szoktak, vagy a szereplő hős nagysága, vagy a mesék érdekessége és szépsége.

Az elsőre példa *Attila*, kiről a közös mondák egész sora mutatható fel, természetesen minden népnél a maga viszonyaihoz alkalmazva, az utóbbira pedig példa, hogy ismét csak saját irodal-

munkra hivatkozunk: Salamon és Markalf, Griseldis stb. érdekes meséjű művek. A külföldi irodalomban legvilágosabb példa az Arthur és sz. Grál monda, melyek mindegyike mindkét kelléket egyesíti magában s ép ezért minő vándorláson, s ennek folytán hány féle változáson mennek keresztül!

Ezen kellékek egyike sincs meg sem a Gamelya, sem a Kurzbold mondában. A Toldi monda is csak száraz, nyers anyag s így épen nincs okunk forrását máshol keresni. A hősnek sincsenek oly különös fontosságú tettei, hogy történeti nevezetességnek kellene tartanunk.

A történeli
lények
Ilosvai
Toldijában.

Ezt érezte már Kemény s ezért merete oly határozottan állítani, hogy Toldi határozott egyéniség s épen a száraz, minden ékitmény nélküli mesére támaszkodva mutatja ki a történeti vonásokat, melyek miatt a népköltészet nem alakíthatott szabadon s melyeknek ő következőkben összegezett:

Első száraz történeti ténynek tartja azt, hogy Ilosvai nem indokolja, miért ölte meg Miklós György szolgáját s csak ennyit mond: »Magában Toldi György úgy búskodik vala, Miklóstra, öcsésére nagy haragja vala, szerető szolgáját mert megölte vala.« A monda és népmese a gyilkosság ily száraz megemlítését nem tűri, hanem részletezi, hogy megtudhassuk okát, körülményeit, mert ezek alapján gyakorolja a költői igazságszolgáltatást.

Toldi élete sem egészen a népköltészet hőseinek életfolyása. Életének kezdete a legnagyobb mértékben népies. Két testvér közül a nagyobbik a királyi udvarban van, a kisebbik ellenben otthon elparlagiosodik. Legfőbb tulajdona az óriási erő, hogy ezt teljes mérvben nyilváníthassa, gyilkosnak kell lennie s a hatóság büntetésének elkerülhetése céljából bújdosnia. Megannyi tiszta népmesei vonás. A kalandok mind testi ereje feltüntetetésére szolgálnak. Végre Budára érkezik, hol mint legrégibb népmeseinkben a királyi konyhán szolgál, szennyes fazekakat mos, nagy kondérokban vizet hord a Dunáról. Itt már magára kell vonnia a király figyelmét, ami mint a népmesékben, itt is úgy történik, hogy az udvaron rendezett erőgyakorlatok alkalmával a többi vitézt legyőzi. Később a cseh óriás fölött diadalmaskodik, bocsánatot kap s méltó jutalmat, a király kegyét, ki maga mellé veszi.

Megannyi tisztán népmesei vonás. Toldi tekintélye meg van állapítva, vénségeig még több párbaft vív, de mindig csak egyesekkel, miben Kemény ismét történeti vonást lát, mert a népmese hősét, ha nem is szörnyekkel, legalább egész csapattal állítja szembe s a legcsodásabb viszonyok közé juttatja. Itt ismét meggátolták a népköltészet alakítását a mondakeletkezéskor még friss adatok,

különben Toldi az ő idejében bizonyára levert volna egész tatár és török csapatokat, bejárta volna az ellenség földjét is, még pedig genialis földtani pontossággal, mi Jávos vitéz kalandjait oly népies színezetűekké teszi.

Ellenkezik a monda a népmesével abban is, hogy nem szerepel benne szerelem, mely népmeséinkből el nem maradhat. Az egyetlen Ilosvainál feljegyzett szerelmi kalandnak meg tisztán száraz tényen kell alapulnia, máskép a népmese meg nem türte volna. Ez ugyanis annyira száraz tény, hogy Ilosvai is csak hézagosan írja le, mintha maga sem ismerné egészen, vagy ami valószínűbb mivel maga is érzi, hogy hősére szegyenítő. A népmese illet sohasem regél hőseről, művel ugyan néha furcsa dolgot hőse, de bohóczzá nem aljasítja soha, mert »a népköltészet eltűri néha a komikust« — írja Kemény — de a groteszket soha. E monda tehát megtörtént tényen alapul. Az egyéné és nem a költészeté.

Kevésbé állja meg helyét Kemény következő helye, melyet szintén tisztán történeti vonásnak talál, t. i., hogy Miklós az életeért esdő csehnek nem kegyelmez meg, hanem legyilkolja, mert a nép az ilyenek megszokott bocsátani s undorodik attól, ki a védtelent legyilkolja. A népköltészet hőseit retteneteseknek, de nagylelkűeknek tünteti föl.

Ezen érv kevésbé nyomós, mert itt tekintetbe kell vennünk, hogy Miklós határozottan azon szándékból viv vele, hogy megboszúlja az eddig elesett hősokeket, különösen az özvegy két fiát. Képzeltető-e, hogy Miklós beérje azzal, hogy megalázza s életben bocsássza el ismét, hogy máshol folytathassa garázdálkodását! Az ilyenek a népmese sem kegyelmez. Különben is Miklós azon határozott szándékkal viv, hogy leölje, hisz azért bocsátja víznek kiszálltakor az egyik csolnakot. másrészt meg az özvegy asszonynak telt ígérete értelmében is le kell ölnie, különben nem boszúlhatná meg az elesetteket.

Ily jogos alapon a népmese is megbocsátaná a legyilkolást, mivel azonban népmeséinkben szokatlan, Arany csak azután öleti le, miután már orgyilkossági kísérletet tett.

A fentebb említett részletek azok, melyekben Kemény a Toldi monda történeti magvát találja, ezek azon akadályok, melyek miatt a népköltészet nem alakíthatott szabadon. A népköltészet később felruházta ugyan egyes vonásokkal, de át nem alakíthatta. Így pl. a népköltészet elfeledve a csolnak szabadon bocsátásának indító okát, a testi erő feltüntetésére használja fel s úgy tünteti fel, hogy Toldi a kiszálláskor akkorát rúgott rajta, hogy az a tulsó parton állt meg. Vagy új vonás az iszonyú kézszorítás, mi a saroktaposás analógiájára keletkezett. A nógrádi monda már annyira megy, hogy

a testi erő feltüntetésére hegyeket tolat el, hogy a királynak ne kelljen kerülnie.

Tiszta száraz történeti vonásoknak kell még tekintenünk a Toldi mondában a következőket melyek Kemény figyelmét kikerülték: Először is ilyen a sirrablás ténye. Igaz, hogy a mesebeli tündérek sirjára emlékeztet, de úgy, amint előttünk fekszik, semmiesetre sem népköltészeti alakítás, mert a népmese hőse ily aljas tettet nem követ el. Történeti vonás továbbá az is, hogy a monda nem indokolja, miért tiltja el a király Miklóst az udvartól, már pedig, hogy ez megtörtént, bizonyítja az, hogy Miklós 3 évig nem megy a királyhoz. Száraz história ténynek kell tartanunk Miklós dologtalanságát, részegeskedését, mert a népmese ilyen hőst nem ismer.

Mint látjuk, a hős történeti volta csakugyan kitűnik már magából a mondából. Ezért állította Kemény, hogy Toldi Miklos történeti alak, hogy a történet még is hallgat róla, annak okát nagyon természetesnek találja, mert ilyen tisztán nyers erőről híres hősoket, kik még háboruban sem vettek részt — mert a prágai tisztán kaland — a történet nem szokott megörökíteni. Például hozza fel Macskásyt, ki oly óriási erejű volt, hogy az erdélyi néphagyomány szerint egy lovat emelt fel, karjaira közelőnek két malomkövet tett, a történet még sem ismeri, pedig csak Mária Terézia alatt élt, mint testörtiszt, s mondhatjuk-e ezért, hogy költött személy, midőn, — mint Kemény megjegyzi — ő még ismerte unokáit s a nemzetség ma is él.

Ezekután így végzi dolgozatát: »Felszólaltam, mert nem szeretem, ha jeles kritikusok a jellemzetes és kézzelfogható monda alapokat eszményképekké akarják vékonyítani, hogy majd azután a költők azokból jól marquirozott egyének helyett, ködben lebegő lényeket teremtsenek.

Istennek hála Arany bona fide hiszi, miként Toldi Miklós nem jellény, sőt azt is, hogy a Kemény férfiú Nagy Lajos korában élt s e hitnek sokat köszönhetünk.

A nagy aesthetikusnak csakhamar igazat adott egy véletlenül napfényre került bizonyíték, amely egyszersmind igazi irányába terelte a Toldi kérdést is. Ezen első bizonyíték a Conscriptio, egy okirat Biharmegyének 1552-ik évi állásáról.

A con-
scriptio.

Ezen összeírást már előbb is közzé tették, de senkinek sem tűnt fel. Bielik László piarista¹⁾ közölte először a debreczeni piaristák levéltárában levő okirat után. A Bielik közölte nyomtatás kikerült a figyelmet, sok hiba is van benne s csak Miskolczynak

¹⁾ Maiores Hungarorum Pars I. című könyvecskének végén.

sikerült egy gondosabb másolatot találni.¹⁾ Ő ennek nyomán írta értekezését s elküldte Csengerynek, ki azt 1859-ben a M. T. Akadémia június 25-én tartott ülésén bemutatta ily czimen: »Törlénelmi helyszínelések Biharból.«²⁾ Hiteles okmány s az értekező szerint peres ügyekben is használtatott.

Ezen összeírás szerint az összeírás évében 1552-ben Biharban a Toldi családnak 5 tagja élt, kik közül 3 viselte a Miklós nevet. A család négy ágra oszlott 1. Nagyfalusi ág, ezt *Miklós* képviseli. Birtokai: Nagyfalú, Thold és Bátor. 2. Fekete-Bátori ág, ezt *Miklós* és *Tamás* képviselik. Birtokaik: Fekete-Bátor és Thold. 3. Szalontai ág, képviseli Mihály. Birtokai: Szalonta, Orosi, Sz. Miklós, Thold, Fekete-Bátor, Csátfalva. 4. Kis Tholdi ág, képviseli *Miklós*. Birtokai Tholdon, Nagyfaluban és Bátoron vannak.

Ezen conscriptióból kiténik, hogy a Tholdi család a XVI-ik században még virágzott, mert ekkor Biharban 5 tagja élt. Akkori helyeik ma is feltalálhatók Biharban, csak hogy, mint későbbi átalakulások mutatják, más-más helyekre olvadtak. Így Nagyfalú oláh Szt.-Miklós határába olvadt.

Feltűnő az oklevélben az, hogy a Miklós név mily használatos a családban, már pedig a családban, vagy a családalapító, vagy a híressé vált családtag neve a közkedveltségű. Az Eszterházy családban, kik a birtokot kapták, szintén uralkodó a Miklós név.

Feltűnő, hogy az egyik Tholdi birtok is Szt. Miklós, templomának védszentje után.

Maradt a Tholdi család után egy arczkép, melyet az erdélyi Tholdi család kegyeletből készítettett el és egy mellvas, melyet szintén Toldi ereklyéjének tartottak. Mindezek nyomós érvek Tholdi egyéniségének történeti volta mellett.

Van ezenkívül egy geneologia, mely 1745-ben készült, amely a múlt században pereknél használtatott s valószínűleg ezen czélra is készült. Ez a családot egyenesen Miklóstól származtatja. Lőrinczczel, a hős atyjával kezdődik s Miklóstól a geneologia készítéséig csak négy nemzedék tűnt el. Erre azonban már Nagy Iván megjegyzi, hogy a 4 nemzedék igazolására egyetlen oklevelet sem talál s így valószínű, hogy a hézag Miklós és a conscriptio bőzött önkényüleg van kitöltve.

A geneologia eme fogyatkozásának tulajdonítja, Szilády a nógrádi hagyományt, mely szerint Miklós csak Mátyás alatt élt

1) Néhai Baranyai Gáspár iratai között.

2) Ezen értekezésből a Bpesti Szemle 1860. évi X. kötetében közöltek egy kivonatot. Az eredeti kéziratot csak Arany J.-nak sikerült megkeresni, ki ebből írta a művéhez s jegyzeteket.

volna, mert így azután jobban kitöltené a négy nemzedék a kisebb tért, ami azonban kevésbé valószínű, mert a nógrádi mondán tisztán a népköltészet alakítása látszik. Valószínűleg Nógrádban is élt Toldi család s miután ide is elérkezett a monda, akár Ilosvai műve alapján, akár szájhagyomány útján, népmonda alakjában, csakhamar a megyében ma is fennálló Told és Nagyfalú helységek nevének magyarázatára használtatott fel, mi világosan kitűnik a nógrádi monda egyes helyeiből¹⁾.

Ilosvai útján vagy népmonda alakjában került-e a monda Nógrádba, bizonyosan nem tudni, az azonban tény, hogy a nógrádi mondának sok oly részlete van, mely a bihariban ismeretlen, de itt azt lehet ismét ellentvetni, hogy a biharinak is lehettek ily részletei, csakhogy kivesztek az emlékezetből. Még Ilosvai is ismerhetett ilyeneket, melyeket azonban krónikai hitelre törekvése miatt mesés voltuknál fogva mellőznie kellett. Szilády a német-újhelyi viadalból azt következteti, hogy Ilosvai tudhatta, hogy Nógrádban is él a monda, mely a hőst Mátyás korában szerepelteti. Az tény, hogy a német-újhelyi viadal csakis Mátyás korában történhetett, mert még csak Mátyásnak volt módjában N.-Újhelyen vitézi játékot tartani. Az apródok dévaj tréfáiban is sok van, mi Mátyás idejére emlékeztet, csakhogy erre megjegyezhető, hogy Ilosvai könnyen beleeshetett ezen anachronismusba anélkül is, hogy tudott volna a nógrádi mondárról, vagyis azon véleményről, mely szerint a hős Mátyás alatt élt volna.

Hogy veti össze Szilády Áron Ilosvai adatait a történeti tényekkel.

Szilády Áron ezek után, mint annak idején Kemény, bírálat alá veszi Ilosvai egyes adatait s igyekszik azokat történeti tényekkel összevetni. Kezdi az Ilosvai említette születési évvel 1320-al, melyről nincsenek ugyan határozott bizonyítékaink, de melyet, ismerve krónikásaink történeti hitelre törekvését, szerinte csaknem biztosan elfogadhatunk. Ilosvainak erre vonatkozólag még valószínűleg határozott adatok állottak rendelkezésére, mert különben csak körülírva, valami eseményre célozva fejezte volna azt ki, mint szokták azt tenni krónikásaink, valahányszor nem áll rendelkezésükre határozott adat.

Halálozási ideje a hősnek már megingat bennünket ezen feltevésünkben, mert műve végén Toldi, mint teljesen megvénült ember szerepel, pedig még Lajos idejében, vagy nemsokára ennek halála után, halt meg Nagyfaluban. Ez az időköz pedig 1320—1382, mindössze hatvankét esztendő s 62 éves korában még bajos az óriási erejű Toldit oly tökéletesen elvénültnek képzelni, mint ahogy a

¹⁾ L. Ipolyi Magy. Mith. 168. lapján idézett monda.

monda végén szerepel, daczára annak, hogy viszontagságos élete volt s ivásnak adta magát.

Azon ülés sem vezethet bennünket biztos nyomra, melyen Miklós két évvel halála előtt részt vett :

»Lajos király Budán egy gyűlést tölt vala,
A vén Tholdi Miklóst oda hívatta vala:
Azonban az gyűlés Budáról eloszla,
Tholdi Miklós hazaméne Nagyalúba ;
Két esztendő mulván Tholdi Miklós meghala.«

Ezen gyűlés vagy *hadi-*, vagy *országgyűlés* volt, a vendégség *ulvar, új udvar* volt.

A legnagyobb pontossággal kimutatja ezután Szilády, hogy hadi gyülekezetre nem gondolhatunk s felsorolja a hadi gyülekezeteket, melyekről Lajos idejében nyomok maradtak fenn.¹⁾

Ezekből kiténik, hogy a Lajos alatt tartott hadi gyülekezetek utolsója volt az 1373-ban tartott, amikor pedig Toldi még nem lehetett olyan vén, hogy két év mulva már oly elaggottan haljon meg otthon, mint a monda feltünteti.

Lajos uralkodása végén az olasz háborúk folytak szüntelenül,²⁾ melyeken Toldi bizonyára ott lett volna, ha még csatába való hős lett volna s nem Kassa városa egyik szép palotájának világos ablakából vigyázott volna széjjel, hanem Laczi Istvánnal, Horvát Jánossal Szécsi Miklóssal együtt ott vitézkedett volna a Velence ellen vívott csatákban. Akkor bizonyára ő maga sem félt volna attól, hogy Budán ifjú vitézek megcsúfolják, hogy vén szakalla szégyent hozhat reája.

Hadigyülekezetet tehát nem érthetünk, országgyűlés meg Lajos alatt csak egyetlen volt Budán 1351-ben, mikor Miklós még java korát élte. Több országgyűlésről adat nem maradt fenn, maradtak azonban nyomok, melyek arra engednek következtetni, hogy Lajos alatt több országgyűlés is tartatott. Ezeket felsorolja Szilády idézett művében. Ezek közül legnyomósabb a Zsigmond alatt 1397-ben Temesváron tartott országgyűlés végzéseinek hivatkozása Lajos oly rendeletére, mely nincs az 1351-iki végzések közt.³⁾ Ennek alapján következteti Szilády, hogy Lajos alatt más országgyűlésnek is kellett lennie, melyről nem maradt emlékün, mert uralkodása utolsó éveiben elég fontos esemény volt napirenden s így nem lehetetlen, hogy még uralkodása utolsó évében is volt ülés s ha Miklós ezen volt jelen,

¹⁾ Következő forrásokból: »Hazai Oklvt.« 278. l. Zichy c. III. 386, 388, 448, 451, 498, 543 l. és u. o. 60, 218 l.

²⁾ Zichy c. 136. l.

³⁾ Magy. Tört. 1857. (III. k. 233—237. l.)

két év múlva bekövetkezett halála 1386, mégis távolabb esnek az Ilosvai említette 1320-iki születési évtől. Miből azonban láthatjuk, hogy a merész feltevés daczára is még mindig elég korán esik Miklós halálozási éve. De hisz nem is kell Toldinknak oly agg kort tulajdonítanunk, mert halála előtt két évvel ugyancsak feltűnő jelét adta még óriási erejének.

Az Ilosvai említette prágai kaland történeti háttére valóban fellelhető Lajos idejében. IV. Károly császár ugyanis féltékeny szemmel nézte Lajos növekedő hatalmát és tekintélyét s midőn 1361-ben Lajos követeket küldött hozzá Prágába, némi határszéli sérelmek orvoslása céljából, a császár a követek előtt megsértette Lajos anyját. A kibékülés 1364-ben történt meg, midőn csakugyan személyesen találkoztak, nem ugyan Prágában, hanem Brünnben. Az is bizonyos, hogy Lajos ezen három évi időközben folyton fegyverkezett a császár ellen, meg egyéb ellenségei ellen is s az 1362-ik év nyarán meg is indította az előhadat képező kúnokat a morva határ felé, maga azonban Trencsénnél tovább nem ment s elfogadta az ajánlt fegyverszünetet.

Második hadjárata is volt Lajosnak a császár ellen 1372-ben, ekkor meg Trencsénben békült ki a két uralkodó. Ilosvai az elsőt érthette, mert Kont Miklós nádort szerepelteti. Ennyi a történeti háttér, maga a találkozás egészen mondaszerű, a monda a követek hátor szembeszállását a királyra ruházza s hőseit tünteti fel a megrettentő gyanánt.

Ilosvai művének többi eseményei bizonytalanok, hézagosak, mi a krónikás lelkiismeretes hitelrelőrekvését bizonyítja. Amiről nem tudott bizonyosat, maga is bevallja, hogy arról »bizonyt nem írhat.« Ha valaminek idejét nem tudja az „egyszer“ határozatlan kifejezést használja.

Igy írja, hogy »Toldira a királynak egyszer lön haragja, mi miatt az három esztendeig nem ment bé az udvarba.« Sem azt, hogy miért lett, reá haragja, sem azt, hogy mikor, nem tudhatjuk. Azonban Toldi egész jelleméből — nyers, faragatlan hős — következtethetjük, hogy nyers modora adhatott ezen haragra okot.

A nógrádi monda okadatolja a haragot. Az alsótoldi mese szerint Mátyás király nagyon megharagudott Toldira, mivel az néhány vitézét agyonverte, kik a feleségét rágalmazták, ezen okadatolás azonban valószínűleg népmesei alakítás, tán az apródok fejbeverésének okadatolása. Bármi módon történt is azonban a dolog, az valóban megtörténhetett, mert a kibékülés csak a németujhelyi viadal után következett be.

További kutatásaiban kiindulási pontul veszi Toldinak a gyűlésbe

való meghívását. Olyan embernek, kire a gyűlésben olyan nagy szükség van, kissé többnek kell lennie az egyszerű kiképzetlen erőhősnél!

Ennek alapján indította meg kutatását, mely a legjobb eredményre vezetett. Ezen kutatás eredménye az, hogy ma már képesek vagyunk XIV-ik századbéli oklevelekből Toldi Miklós nevét és állását felmutatni s Szilády reményét fejezi ki, hogy még napfényre fog kerülni több okmány is, mely Toldiról adatot őrzött meg, tán érdekeit tárgyalja, mi annál könnyebben hihető, mert Lajos bőkezűen jutalmazta a vitézi érdemeket s számos oklevele maradt fenn, melyekben az érdemek, melyekért az egyén a kitüntetést nyerte, részletesen le vannak írva.

Nézzük ezen okleveleket Szilády összeállítása szerint!

A XIV-ik századbéli oklevelek elseje, mely Toldi Miklóst említi 1354. jan. 13-án kelt s így kezdődik: »Nos Magister *Nicolaus Tholdi, vice comes et Castellanus posoniensis*«. (Mi Tholdi Miklós Pozsonymegye alispánja és várnagya.)

A XIV-ik század oklevelei Toldira vonatkozólag.

Ezen oklevélben Miklós a Pozsony alatt feküdt Szt. Miklós nevű faluba menekült gonosztevők kézrekerítéséről és elítélteiről intézkedik.¹⁾

Már Nagy-Iván is említi (IX. 155. l.) De ő nem meri a benne szereplő Toldi Miklóst hősünkkel azonosítani. Ezen oklevél szerint tehát Toldi Miklós 1354-ben Pozsonyvármegye alispánja és a hasonló nevű vár várnagya volt. Ami az évszámokat illeti, azok kiegészíthetők, mert mint tudjuk, Toldi Ilosvai szerint 1320-ban született, 54-ben tehát 34 éves s miért ne kaphatott volna már 34 éves korában vitézsége jutalmául alispánságot? Miklós az ének szerint sem pusztá erőhős, mert hisz a király fejéhez választja s 12 lóra ad neki hópénzt, később pedig egy ízben gyűlésre hivatja, amiből joggal következtethetjük, hogy Toldi valamivel több volt a pusztá vasgyúrónál s így az ének szerint sem ellentmondás az, hogy alispán volt. Az okmány szerint Miklós nemcsak alispán, hanem várnagy is, pedig az alispánságban előde Ravasz (Roaz) István csak alispán volt s nem egyszermind várnagy is.²⁾ Itt vissza kell emlékeznünk — írja Szilády³⁾ — a honvédelmi rendszernek Károly és Lajos királyok alatt történt átalakítására s akkor nemcsak hogy nem ellentmondó, hanem ellenkezőleg alappal bíró Toldi ezen hivatala, mert a hős Toldinak éppen ott, a banderialis szervezetté alakuló várkapitányság élén volt a helye.

Meddig viselhette ezen tisztet, nem lehet kimutatni, mert a

1) Cod. Dipl. IX. 2. 559. l.)

2) Cod. dipl. IX. 2. 70. l.)

3) (l. m. 357. l.)

másik oklevél, melyben 6 év mulva Lajos királytól megbízatást nyer, nem tesz említést arról, hogy ezen állásban van-e még vagy pedig magasabb tisztségre emeltetett-e?

Ezen megbízatásból még világosabb, hogy az okiratok Tholdija alatt mindig Ilosvai hőse értendő, mert ebben már egész világosan ki van téve neve mellé az appositio *valoris*. Ezen okirat szerint 1359. vége felé királya Flórenczbe küldi levelével, melyben két oroszlán kölyket kér a flórenczi köztársaságtól, melyek átvételével megbizsa a levelét átadó Toldi Miklós nevű nagy erejű emberét. (*Nicolaum Toldi Valoris.*)

A harmadik oklevél a flórenczi nagy levéltár egy kétségtelen hitelű oklevele, mely szerint az Olaszországba gyűlt, angol és magyar vitézekből alakult fehér csapat »Alba Societas« főtisztjei: Hugo de Mortimer, capitaneus generalis albae societatis, továbbá dominus Nicolaus Comes de Toldi Hungarus s még hárman, tehát mindössze öten, kik 1365-ik évi január 8-án megjelennek az aversanoi közjegyző előtt s a fehér csapat előkelői közül hat angol és négy magyarnak nevökben s a csapat érdekében a sicziliai királynő és a pápa képviselőivel folytatandó egyezkedésre s szerződés-kötésre teljes meghatalmazást adnak.

A két oklevél közt hat évi idő van. Toldinak ezen idejéről semmit sem tudunk, A fehér csapat további történetéből tudjuk, hogy az öt évre a pápa és a királynő szolgálatába áll.¹⁾ Meddig maradt Toldi ezen szolgálatban, biztosan nem tudhatni.

A negyedik okmány²⁾ 1383. január 11-én már mint szabolcsi főispánt tünteti fel Toldit. (Magister Nicolaus de Tholdi comes Comitatus de Zabolcs.)

Nevével ugyanezen hivatalban még többször is találkozunk. Még 1383. febr. 7-én, november 14-én³⁾ és 1385. aug. 19-én is írja alá magát de Thold, de Told és de Tholdy néven, mint szabolcsi főispán.⁴⁾

1386-ban említettik először más főispán, t. i.: Abaházi Aba Imre⁵⁾ s így valószínűleg 1385-re tehető Toldi halála.

Bátyja György Biharban volt főispán még 1382-ben is, mi megint csak azt mutatja, hogy Miklós nem lehetett olyan vén,

¹⁾ Ily szolgálatvállalás. — írja Szilády. — Nagy-Lajos idejében már divat volt a magyaroknál, mert ez már az olasz első hadjárat után jött divatba s így épen nem ütközhetünk meg azon, hogy Toldi a fehér csapat kisebb részét képező magyarok feje.

²⁾ Zichy cz. IV. 243 l.

³⁾ Kállai levéltár. Nemz. muz.

⁴⁾ Zichy c. IV. 304. 308 l.

⁵⁾ Zichy cz. IV. 321. l.

aminőnek őt Ilosvai még Lajos életében festi, különben, mint láttuk, Ilosvai sem mondja, hogy még Lajos életében halt meg s így ezen adatok Ilosvai adataival is kiegészíthetők.

Szerinte a gyűlés után 2 évre halt meg, már pedig a gyűlés, mint láttuk, Lajos életének utolsó évére, 1382-re tehető s ha ehhez még 2 évet adunk, s ha ezen két év még átnyúlik a következő évszámba, megkapjuk az 1385-ik évet, mely az okiratok szerint is legvalószínűbben halálzási éve Toldinak. A következő évben az okiratok szerint már más a főispán.

Ezek azon okiratok, melyek eddig napfényre kerültek, s melyek most már *kétségtelenné teszik, hogy Ilosvai hőse, Toldi Miklós élt, még pedig Nagy Lajos alatt, a legnagyobb valószínűség szerint 1320–1385-ig. 1385-ben halhatott meg, mint szabolcsi főispán.* Bátyja György is élt, ugyanekkor bihari főispán volt, még 1382-ben mint ilyent említik az oklevelek.

A négy okirat közt nagyobb időközök vannak, melyekről mit sem tudunk, lehet azonban, hogy idővel még kerülnek elő okmányok, melyek Miklós élete ezen idejére is világot vetnek.

A hősnek életét így csak főbb vonásaiban ismerjük s ha most már összevetjük ezt Ilosvai adataival, azt találjuk, hogy a hős élete meglehetősen összeegyeztethető ezekkel. Ilosvai hőse pályájának első fele inkább mondászerű, mivel mint láttuk, ezt alakította át legjobban a népköltészet. Pályájának második fele azonban egyezik ezen adatokkal. Ebből következtethetjük, hogy a szájhagyomány eredetileg valószínűleg csak a hős életének második felét őrizte meg, amelyből kiindulva, pályája első részét a monda teremté meg. Ennek ugyanis szokott eljárása, hogyha hőséről mindent elmondott amit tudott, pályájának kezdetére megy vissza, alacsony sorsban tünteti fel, mintegy sajátjának vallja, »adoptálja«, — mondja Szilády — hogy így lépcsőről-lépcsőre emelhesse, míg végre a dicsőség tetőpontjára jut. Így történt ez Toldinál is, kinek csak pályájának második fele volt híres, az elejét pedig a monda teremtette, hisz ma is megtörténik, hogy híres egyének életének kezdetét, a fényesebb pálya után ebből csak következtetve írják meg. Annyit azonban Toldi pályájának második feléből következtethetünk, hogy gyermekora és ifjúsága nem volt oly teljesen elhanyagolt, amilyenek ezt Ilosvai feltünteti, mert nem képzelhető, hogy a család, amely egyik fiát udvari embernek neveli, a másikat teljesen elhanyagolja!

Ha ez megtörtént volna, nem válhatott volna Miklósból olyan ember, kire később a királynak is szüksége van a gyűlésben s ha a monda erre vonatkozólag még sem tartott fenn semmit, abból magyarázható, hogy a monda egyedül a Miklós erejét dicsőítő tette-

Következ-
tetések

ket tartotta fenn, ezeket alakította. Ilosvai pedig a mondából meríté tárgyát s neki is csak az a célja, hogy „ő nagy erejéről, jó vitézségéről“ énekeljen s az egyetlen vonást, mely Toldi észtehetségére enged következtetni, a gyűlésre való meghívását is csak azért őrizte meg a feledéstől, mert oka egy jelenetnek, melyben a hősnek alkalma nyílik erejének kitüntetésére.

Ilosvai csak a hős óriási erejét akarta megörökíteni és semmi egyebet. Mennyit vett a mondából, biztosan nem tudhatni, de ismerve hűségre való törekvését, valószínűnek tarthatjuk, hogy feldolgozásának a monda legköltoőbb részletei estek áldozatul s Aranynak, midőn a monda feldolgozásához fogott, épen ezen részletek hiánya okozta a legfőbb nehézséget, amely hiányzó részleteket azonban költői tehetőségének fényesen sikerült pótolnia.

Állalános megjegyzések Arany János Toldi trilogiájára vonatkozólag.

Lássuk már ezek után Arany művét, a Toldi trilogiát, melynek tárgyát ezen száraz, indokolatlan, adathalmazból merítette s amelyet ő ennek daczára oly költőien dolgozott fel, olyan bájt öntve el rajta, hogy művében Ilosvai énekéből nem találunk egyebet a tiszta csontváznál.

A Toldi monda tehát hazánk szülötte. Ezért fordult ezen gyér száraz tárgyhoz a nemzet dicső multján csüngő költők Arany János, ezért ragaszkodott hozzá oly erősen, hogy a monda, mint Goethét Faustja ifjúkorától csaknem sirjáig kísérte. Ezen monda az, mely félénk génuszát felbátorította, amely mondanak feldolgozása őt egyszerre mint nagy költőt mutatta be nemzetének oly időben, midőn a nemzet önmagát látta művében, amidőn az elhanyagolt nevelésü suhancz felküzdésében az önnönmaga vágyait látta megtestesülve. A monda második része »Toldi estéje« a szabadságbarcz lezajlása után jelent meg s borongó kangulatával az őszi nap természetével hatott a nemzetre, a küzdelmeiben csalódott a levert nemzetre. Ellenben a harmadik rész »Toldi szerelme«, mely a hős dicsőségét zengi, ismét jobb időben látott napvilágot, midőn a nemzet léte újra biztosítva volt s nyugodtan nézhetett eléje szebb jövőnek és biztos békének, mint Nagy Lajos korában a nápolyi hadjáratok után. Ez azon körülmény, mely Arany Toldi trilogiáját a szószeres értelmében nemzeti epossá teszi, jóllehet természeténél fogva a művet inkább a költői elbeszélések sorába kell helyeznünk.¹⁾ A mű három részét együttesen trilogiáinak szoktuk nevezni s ezen elnevezés jogos, mert igaz ugyan, hogy mindegyik rész különböző időben s nem egymás után készült el, hogy azok mindegyike külön is teljes egészet képez, de egységes egészszé fűzi a három részt s

¹⁾ Gyulai i. m.

azokat egymásra utalja a hős, kinek három különböző életkorát mutatja be a mű. Kezdi a hős életének tárgyalását az első részben a hős ifjúságával s végzi a harmadikban sírjával.

Fontos Arany műve irodalmunkban, mert Petőfi »János vitézével« korszak-alkotók. Előzőik a műepost veszik mintaképül, egy-egy világhírű nemzeti hőst dicsőítve s formában is a művészi hexameterrel használják, Arany ellenben Petőfi sikerén buzdúlva a tárgyának is megfelelőbb naiv eposhoz fordul s formának is a természetesebb alexandrint használja. Tárnya a mindennapi élet viszonyaiból van merítve, hőse Toldi, nem valami harczokról híres epikus hős, hanem a népmonda hőse, ezért kellett aranyhangban és formában is a naiv epost utánoznia s ezen iránynak lett Arany Toldijával Petőfi mellett irodalmunkban utólérhetlen képviselője.

A Toldi mondához vezette Aranyt egyéni természete, neveltetése s életkörülményei. A Toldi család ősi birtokainak egyikén születve már első gyermekéveiben látott egyes emlékeket, melyek a nemzet dicső múltját hirdették, már ekkor hallott ősi regéket, melyek ezen emlékek egyikéhez vagy másikához fűződtek. Ezen tárgyhöz vonzotta Aranyt természete és neveltetése is, mert öreg szüleinek késői gyermeke lévén, komoly körben nevelkedett s már első olvasmányai is a biblia után, melyet vallásos szüleinek szokott felolvasni, a régi írók voltak. Ezek közt olvasta valószínűleg a ponyva irodalom közkedveltségű történelmét a Toldi történelmet is. Ezen olvasmányok szülték a gyermek s később a férfiú kiváló előszeretetét a nemzet múltja iránt, ezek kedveltették meg vele a régi nyelvet és verselést is, ezek alapján magyarázható meg Arany egész költészete. Mi természetesebb, minthogy neki, első kísérlete után, midőn feltette magában, hogy a tőle kitelhető legjobbat fogja nemzetének nyújtani, csakis azon alapra lehetett helyezkednie, melyen legbiztosabban érezte magát, a régi olvasmányok és a népmese tanulmányozása által megvetett népies alapra. Határozott irányt adott végül tárgyválasztásának a Kísfaludytársaság 1846-ban kihirdetett pályázata is, mely egyenesen kimondja, hogy a pályamű hőse a nemzet múltjából veendő s a felsorolt hősök közt Toldit is említi.

• Arany a Toldi mondához fordul s első sorban Ilosvaiból merít. Ennek tárgyát öleli fel műve első részében a hős gyermekkorától kezdve első diadalával bezárólag. Legyőzi a cseh óriást, a király jutalmul fejéhez választja s 12 lóra hópénzt adat neki.

Arany rövid idő alatt készítette el művét, benyújtotta s megnyerte a 15-ről 20 aranyra kiegészített pályadíjat a bírálók és a sajtó teljes elismerése mellett. Arany egyszerre országszerte ismert és dicsőített költő lett.

Miért választotta Arany tárggyul a Toldi mondát?

Toldi fogadtatása. Petőfi és az egykorú kritika. A kritika a legszebben nyilalkozott a műről, de nemcsak a kritika, hanem az ország első szellemei is elismeréssel hódoltak a nagy költőnek, közülök különösen legnagyobb költőnk Petőfi, ki elkérvén a titkártól a kéziratot, elolvasta s a meghatottság hangján irt költői és prózai levéllel kereste fel Aranyt, s az Aranyra nézve kétségtelenül legnagyobb jutalmat, barátságát ajálta fel neki.

Prózai levelében ecseteli az örömet, elragadtatást, melyet műve olvasásakor érzett. Buzdítja Aranyt a népköltészet további művelésére, a magasztos feladatnak a nála megszokott erős vonásokkal való ecsetelésével s kéri, írjon neki akármit, minden érdekelni fogja, amit felőle hallhat. Mellékelve küldi költői levelét »Arany Jánoshoz«, melyben elragadtatását fejezi ki Toldi szépsége felett :

»Ki és mi vagy ? hogy így tűzokádó gyanánt
Tengermélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelenkint kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.«

E szavakkal ecseteli csodálatát, majd a Toldit legjobban jellemző sorokat veti hozzá :

»Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztül
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.«

Bízta Aranyt, hogy folytassa »teljes dicsőséggel« azt, t. i. a népiest, mit ő nem egész dicstelenül kezdett.

Ez a dicséret Aranyt annál büszkébbé tehetette, mert Petőfi szól így egész elragadtatással, kiről általános volt a hiedelem, hogy magán kívül senkit sem ismer el költőnek s ez egyszersmind fényes czáfolata is volt ezen balvéleménynek, melyről ő maga írja következő levelében¹⁾: »... azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni, s az élő Istenre mondom, ez a legnyomorúbb rágalom. Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy féltehetséggel előre tolaikodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom« . . . s hogy Petőfi Aranyt valóban ily valódi tehetségnek tartotta, azt bizonyítja tartós barátsága, s későbbi levelei is. Mások előtt is mindig kedvezőleg nyilatkozott Aranyról, így a »Hazánk« szerkesztőjéhez, Kovács Pálhoz irt levelében így nyilatkozik róla : »Azt tanácslom, szeresd meg, mert nagy költő, annyit mondhatok.«²⁾

1) 1847. febr. 23. Halasi »Petőfi Reliquiák« 49. l.

2) Baróti »P. Ujabb Reliquiái« 91. l.

Petőfi elismerése volt a legszebb kritika Arany Toldijáról, de kívül ezen év összes lapjai siettek — egynek kivételével — teljes elismerésükkel hódolni Aranynak. Így a »Pesti Divatlap«¹⁾ kimondja, hogy Aranynak »az érdem és dicsőség babérját fényesen kivívni sikerült.« Dicséri a szerző kedves és »megható« előadását, a hős és környezőinek élethű jellemzését a »bús sötét színű történeti alap fölött drágakövek és gyöngyök gyanánt csillogó költői szépségek halmazát« s így folytatja: »a mű eredeti gondolatai, új eszméi s minden sorában sajátágosan nyilatkozó egészséges, népies magyar nyelve s a tárgy egyszerűsége mellett is a kidolgozásnak eleitől végig figyelemfeszítő érdekessége, valóban méltán ragad bennünket csodálatra.«

E teljes elismeréssel hódoló szavak után, az akkori kritikát jellemző phrasissal végzi bírálatát, vagyis inkább ismertetését: »Midőn a nagybecsű költeményt először magamban, azután mintegy dicsekedő örömmel mások előtt is végigolvasám, úgy tetszett nekem, mintha az egész egy, legszebb friss mezei virágokból gyönyörű színharmoniaival összefűzött dicskoszorú volna, melyet a költő szerény igénytelenséggel nyújtja át hazánk nemtőjének, hogy tűzné azt hervadhatlan s örökké illatozó emlékül, mult korunk egyik legderekabb, bajnoka, az óriási erejű és hős lelkű Toldi Miklós ravatal nélküli, pusztja sirjára.« A mű hősről így ír: »Toldi karaktere mindenek között legsajátosabb, legerőteljesebb színekkel van festve, az óriási festői erővel párosított szívbéli jóság, gyöngédség, nemes lélek, meglepő ügyességgel lüzetett egybe a szerző által«. Dicséri a költői igazságszolgáltatást, a nyelvet, verselést, a hangzatos rimeket s kimondja hogy Toldi oly mű, melyet »a köznép is csak oly gyönyörrel olvashat, mint akárki más.« Ez utóbbi vélemény egyik legnagyobb dicsérete »Toldi«-nak.

A »Magyar Szépirodalmi Szemle«²⁾ különösen a compositiót emeli ki, melyből látszik a szerző hivatása az elbeszélő költészetre. Dicséri Arany tehetségét, melylyel látszólag jelentéktelen dolgokat jelentőségtejjessé tud tenni, pl. a jelentéktelen farkaskalandot az által, hogy bátyja lelkületével veti össze. Különösen kiemeli a jellemzést, annak drámai voltát, mert — úgymond — »nála a jellemek nem leiratnak, hanem cselekvésbe téve nyilatkoznak, drámaiabban »sok drámairónál.« Dicséri az élénkséget, a friss mozgékonyt, melyek mind a jellemzés drámai módjából erednek. Kiemeli népies-ségét, melyből sok látszólagos ellentmondást ki lehet magyarázni s

1) 1847. I. k. 829. l.

2) Szerkeszti Erdélyi. II. 1887. 2. sz.

végül ajánlja Toldit »minden karú, korú és nemű magyar olvasónak egyaránt.« Néhány változtatást ajánl, a később is annyiszor kifogásolt helyeket s így fejezi be ismertetését: »a mű egyébiránt oly tökéletes a maga nemében, hogy költője nevét, ha ez többet nem is adna ezentúl, megörökíteni képes.«

A »Kisfaludi Társaság Évlapjai«-nak¹⁾ imertetése mint ritka tüneményt említi meg az egyetemes költészetben. Más szemmel nézték azonban Toldit a Honderű (1847) bírálói²⁾, mint a népies iránynak, melynek Petőfi volt kezdeményezője, ellenségei.

Az előbbi bírálatok mindegyikéből kitetszik a csodálkozás a felett, hogy lehet a népies iránynak ily remekművet felmutatnia, mindegyik csodálja a jellemzés tökéletességét, mire előbbi irodalmunkban oly ritkán akadt egy-egy példa, csodálja a jellemzésnek tettekben nyilvánuló drámai voltát s mindenekfelett Arany népies, üde nyelvét, mely a művet mindenki számára élvezhetővé teszi, melyben Arany egyszerre oly nagy haladást tüntet fel, mert hisz első pályázatára Vörösmartynak még az a megjegyzése, hogy nyelve olyan, mintha irodalmunk vaskorát élné s ime most egyszerre a leglisztább, legcsengőbb nyelvvel lép föl.

Az előrebocsátottakból látjuk az egykori sajtó véleményét és a fogadtatást, melyben Toldi részesült. Ezek után áttérhetünk Toldi aesthetikai méltatására.

Mit talált Arany Ilosvainál? A tárgyat Arany első sorban Ilosvai művéből vette, de ismerte mindkét vidék népmondáját is, ami azonban csak egyes vonásokon látszik meg. Nézzük tehát, mit talált Arany művéhez Ilosvainál s hogy dolgozta fel a tárgyat!

Ilosvainak bevallott fő és úgyszólván egyetlen célja Toldi erejét, vitézségét megénekelni, ezért emlékszik, mint maga írja:

»Ő nagy erejéről, jó vitézségéről,
Hogy a jó vitézeknél
Például jelentse,
A »félelmeseket pedig vele bátorítsa.«

Elmondja, hogy György, Miklós bátyja, Károly fiát szolgálta a királyi udvarban, míg Miklós otthon élt anyjával s »lát minden dolghoz a béres szolgálkkal«. Már itt bámulják óriási erejét, midőn malomköveket emelget s midőn György megjő szolgáljaival Budáról, Miklós a rudat kétannyira veti. A testvérgyűlölet motívuma Ilosvainál nem szerepel, mert mindössze ezt mondja:

1) 1846—1847. évf.

2) Horváth Lázár, Császár és Zerffy (álnév).

»Öcsését a dologért gyakran megfeddi vala,
 Magában Tholdi György úgy búskodik vala,
 Miklósrá, öcsésére, nagy haragja vala.
 Szerető szolgálját, mert megölte vala,
 Kiért réten, nádon Miklós búdosik vala«,

György tehát nem igrige öcsésének, sőt búskodik azon, hogy szerető szolgálját megölte, miből ellenkezőleg, testvérszeretetre is lehet következtetni, mert a sor úgy is magyarázható, hogy *azért búslakodott, mert öcsöce gyilkosságba esett.*

Ilosvainál az első gyilkosságért a bátya bocsát meg Miklósnak. Ezután történik, hogy egyik nap Laczfi András Búdára tart »s Erdélyből indulva Váradot haladá.« Nagyfalu határán eltéved s a rakodó szénaszekérnél levő Miklóstól kérdi az útát »sok szóval«, mi alatt ingerlést kell értenünk, mert

»Toldi Miklós ezen igen búsul vala :
 Nyomó rudat fél kezével kapta vala :
 Buda felé útát azzal mutogat vala.«

Ezután azt mondja Ilosvai, hogy Miklós ismét gyilkosságba esett, de hogy miért és hogyan, nem említi, ezért Miklós ismét búdosik s Budára ér, ahol mivel »egy pénze is nincs üres tarsolyában« a vágóhid körül ólalkodik, hogy májat kaphasson. Itt látja, hogy a bika elszakasztja a kötelet, utána fut, megragadja farkát s így vonszolja vissza, amiért sok májat kap. Átmege Budára, hol a mészárosoknak szolgál s »nagy tehéntagokat egyedül hord vala«.

Innen a király konyhájára megy s bátyja nem levén hon, ételért a szakácsoknak szolgál, szennyes fazekokat mos, vizet hord a Dunáról, de midőn a vitézek rudat vetnek, kisompolyog a konyhából s két annyira veti a rudat a király csudájára. A király megmegtudja, hogy Miklós Györgynek atyafia, megkegyelmez neki s megiratja ezt Györgynek, »kéri, hogy ne tartaná otthon öcsését nagy kárnak«.

György megdorgálja Miklóst tettéért, szert tesz neki két lóra s kényszeríti, hogy menjen szolgálatra. Miklós el is indul, anyja nagyon szánja, száz aranyat süt neki rozs-tésztába, s elküldi fiának, hogy az ne szenvedjen inséget. E dolgot csak »hitös szolgálja« tudja. Midőn Miklós Budára ér, Lajosnak : »Új udvar«-a van, egy cseh vitéz minden vitézt legyőz, a többi közt egy özvegyasszonynak két fiát ölte meg, ezért Miklós megszanja s megígéri, hogy boszút áll. Kihívja a csehet s elindulnak csolnakon a Duna szigetére. Itt Miklós elbocsátja a maga csolnakját, mert — úgymond — egy embernek elég lesz a visszajövetelre egy csolnak. Miklós Úr Istent említve, birokra kel, keze közt olvad a cseh teste, végre térdre ejti, ez életéért esd, felajálja magát 12 vitéz sok marhájával együtt, de Miklós

nem hallgat reája, lemetszi fejét s ezt a sok marhával együtt az özvegynek adja. A király, kinek a győzelmet hírül adják, ezért fejéhez választja Miklóst s tizenkét lóra hópénzt ad neki.

Arany a
nyers anyag-
ból művészi
cselekményt
alkot.

Eddig do!gozza fel a tárgyat, vagyis jobban mondva a nyers anyagot Arany műve első részében, »Toldiban«. Az ő keze között a hézagos, száraz históriából, művészileg indokolt egész lesz minden megszakitás nélkül. A tárgy kikerekíthetése céljából mindenekelőtt a népmeséhez fordul. A szigorú bátyából a népmese természetének megfelelő irigy testvért csinál, ki öcsese vagyonára áhitozik. Az Ilosvainál csak említett édes anyát előtérbe állítja s jelentékeny befolyást gyakoroltat vele a mesére, hogy a népmesebeli kedvest pótolja. Az Ilosvainál csak említett »hitös« szolga alakját kidomborítja s benne bemutatja a magyar nemesi élet egyik nélkülözhetetlen alakját a hű szolgát.

Művének mindenekelőtt oly találó expositiót ad, melynek hibátlan szervezete önkénytelenül hozza magával a helyes megoldást. Egyenesen hőse bemutatásával kezd, odaállítja a mérhetetlen róna közepére, tikkasztó nyári napon, midőn mindenki kidőlt a munkából s egyedül csak ő áll talpon. Ott áll a messzeségbe bámúlva, a szörnyű vendégdallal vállán, oly plasztikusan kidomborodva; hogy szintén látni véljük magunk előtt. Egyideig mozdulatlan, de azután lelket önt beléje, mely először sóhaj alakjában nyilvánul. A költő tudunkra adja, hogy nem a forgószelet nézi, hanem a távolban látszó fegyvercsillogást s hogy ezen csillogás vágyat támaszt benne, elárulja sóhaja.

Művészi ellentét: a beláthatatlan róna mély csendje s az elmélázó ifjú kedélye között. A tettvágú és a megaláztatás érzete háborította úgy fel kedélyét s ébresztette benne az epedő vágyat magasztosabb élet után, hisz atyja vitéz volt, bátyja a királyfi mellett nőtt fel, neki pedig a béresekkal kell egysorban kaszálnia.

Egyszerre megtudjuk a hős bánatának okát. Érzi elhagyatottságát s most vágyának egyszerre irányt ad a fegyvercsillogás s felsóhajt:

»Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!«

Fájdalmát még növelik a sértő szavak, melyeket Laczli hada csakúgy félvállról oda vet:

»Hé paraszt! melyik út megyen itt Budára?«

A »paraszt« szó szíve mélyére hat, látja elmaradottságát, szégyenli eddigi helyzetét s érzi, hogy magasabb hivatása van, midőn látja, hogy egy fényes seregben nincs ember, ki vele, a puszták egyszerű líával birokra merne kelni. A had elvonult, dicsérik erejét, de neki örökké csak a megszégyenítő szavak csengenek fülében.

Ime a cselekvény fokozatos fejlesztése! Most magára hagyja a költő hőst s Nagyfaluba vezet bennünket, hogy bemutassa a második ének eseményeinek színterét, az apai házat. Bemutatja a váratlan meglepetés által felzavart csendes falusi háztartást, oly élethűen, mintha szemeink előtt látnók a nagy sürgés-forgást, a pezsgő életet s szinte elfeledjük, hogy csak olvassuk a történeteket s azt hiszszük, hogy gyermekkorunk egy-egy nevezetes eseménye elevenedik meg előttünk a szülői házban. Így készülnek a magyar házban a lakzira, nemcsak Nagy-Faluban, hanem minden magyar fedél alatt. De nézzük festői mozzanatait!

»A malacz-nép sír-rí; bornyú, bárány béget,
Aprómarha-nyáj közt van szörnyű itélet;
A fehér-cseléd közt a beteg sem lomha:
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.
Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr a tűzön, s nem fér a bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan belemártja,
Tollaít letörli, boeskorát lerántja.
Van ki a kis bárányt félti izzadástul.
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypéznű nyulat szalonázza.
Hogy csöpögjön zsírtól ösztövére csontváza.
Másik a malaczot láng felett hintálja,
Szórit kés fokával bőrig borotválja;
Bort ez csobolyóban, az keesketümlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben.

Van is ám ok a szörnyű pusztításra, nagy vendég érkezett a házhoz! György, a nagyobbik fiú érkezett meg sok cseléddel. Most bemutatja a költő Györgyöt, második főszereplőjét igen találóan egyszerre jellemezve, még pedig nem szavakkal, hanem tettekkel:

»György az édes anyját hidegen köszönté,
Bár ez a lelkét is majd elébe önté!«

György szívtelen ember, kit még a tiszta szívből eredő anyai üdvözlés is hidegen hagy. György hideg kérdése után: »hát a másik hol van?« egyszerre tisztában vagyunk a két testvér egymáshoz való viszonyát illetőleg is. A mély gyűlölet nyilatkozik szavaiban, midőn édes anyjának ajánlatára, hogy majd hivatja, kerek »nem kell« kifejezéssel felel. — Ime a népköltészet szívtelen öregebb testvére művészién bemutatva, ki öcsésére neheztel csak azért, mert az is osztozik a vagyonban, neheztel, holott az tán, mint Miklós, szeretettel viseltetik irányában. Miklósnak arca is ég még a szégyentől, melynek okozója most előtte áll, midőn hivatlan-váratlan betoppan s mégis, meglátván testvérét, karja ölelésre nyílik. de a gonosz bátya eltaszítja magától s a legkeményebb szavakkal illeti

a reszketve aggódó édes anyához intézett szavaiban. Miklós némán tűr. Ime az engedelmes, tisztelettudó testvér, ki, midőn látja, hogy másoknak útjában áll, kész még a szülői háztól is megválni s csaljussát kéri, hogy elindulhasson a nagyvilágba. Ezen jogos kérésére bátyja arczul üti. Ezen nem érdemlett megszégyenítésre kezét halálos ütésre emeli, de megmenti Györgyöt az anya, ki sikoltva veti magát közéjük, elfedve Györgyöt,

»Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti.«

Ezen egyetlen sor legszebb rájzólása a fiát gyengéden féltő anyának.

S ime milyen hatalma van ezen anyának fia felett s mekkora a tisztelet a fiúban, mert

»Most a szörnyű gyermek karját elereszté.«

Kata-
strophá.

Miklós felocsúdva búsan ballag az apai ház udvarának egyik távoli zugába. A mindvégig művészien emelkedő cselekvényben most jó a katasztrópha, mely miatt Miklósnak szakítania kell Nagyfalúval s mely irányt ad jövő küzdelmeinek.

A második ének utolsó s a harmadik ének első strófhája művészi ellentét. Egyfelől a méltatlanul bántalmazott öcs az apai ház egy távoli zugában, másfelől a lakmározó bátya a fényes asztal mellett. Ezen ellentét köti össze legszebben a két éneket s viszi előbbre a cselekményt a legnagyobb természetességgel. György emberei, eltörődve az evés-ivásba dárdát vetnek, s meglátva a búsongó Miklóst, György biztatására bosszantani kezdik. Miklós tűri, de midőn egy dárda vállát éri, felkapja a malomkövet s a szolgák közé veti. A kő leesett s egy szolgát szétzúzott. Ezzel Miklós elvetette a kockát jövője fölött. György haragja rettenetes lesz, de ez csak színlelt, mert tényleg örül, hogy öcscse gyilkos lett, most már törvényes úton is üldöztetheti s kizárhatja örökségéből. Ime a népmese újabb fordulata művészien felhasználva Ezen ének egészen Arany compositiója, mert Ilosvai, mint láttuk, említ ugyan két gyilkosságot, de ezek oka s körülményei felől mit sem szól.

Semmi indokolás, mi a népmese természetével össze nem fér s mint láttuk, ép ezért vette fel ezen sorokat Kemény annak bizonyítására, hogy Miklós élő személy volt, mert e száraz adat csakis történeti vonás lehet. Arany ezen adatot úgy dolgozta fel, hogy először is összeolvasztá a két gyilkosságot egygyé, másodsor pedig művészien indokolta. Ilosvay Toldija gyilkol, de nem tudjuk, miért? Megbocsátanak neki s ismét gyilkol, ez sem a népmesében, sem az irodalomban meg nem állhat. Egyszerű gyilkos nem lehet valamely műnek hőse, mert a népmese is mindenkor finom indokolását adja

annak, hogy miért lett hőse gyilkos, még akkor is, ha haramiát választ hősének. Angyal Bandi, Viola s a ponyvairadalom többi haramiája elzüllésének is oly alapos, megható okát adja írója, hogy önkénytelenül szájalommal kísérik későbbi sorsát s lehetne-e oly hős iránt érdeklővel viseltetni, ki csak úgy mit sem tekintve, csupa kedvtöltésből gyilkol minduntalan!

Arany hőst a legnagyobb részvétellel kísérik gyilkossága után is bűjdosásában, mert tudjuk, hogy gyilkossága véletlen, s azt oly körülmények között követi el, a legnagyobb felháborodásban, hogy tette miatt nem is őt okoljuk, hanem azt, ki annak okozója, a gonosz lelkű bátyát. Ezért szánjuk a hőst szívünk mélyéből elhagyatottságában s osztozunk bánatában bűjdosása alkalmával. Miklós gyilkossága mindazáltal törvényellenes cselekedet s most már el kell hagynia az atyai házat. Annak azonban, hogy Miklós elhagyja a szülői házat, mint az előzményekből már tudjuk, más indító oka is van: s ez a sértett önérzet.

Már Laczfi hada érlelte meg azon elhatározást, hogy szerencsét próbál, ekkor látta ugyanis, hogy mily kincsnek van birtokában ő is. Ehhez járult Laczfi sértő megszólítása és a mellőztetés érzete (György hazajövetele alkalmával. Főök azonban mégis a gyilkosság, melyért Isten kegyelmében bízva bocsánatot remél valamely szolgálat után és még egy körülmény, mely jellemző vonás a hős jellemére nézve is, ez ama félelem, *hogy még bátyja gyilkosa találna lenni*. Ezt a nádasi jelenetben tudjuk meg, midőn a farkast összehasonlítva bátyjával, egyszerre oly gondolat támad agyában, melytől maga is összerezzen:

»Állj meg. állj meg Toldi! gyilkos a szándékod,
Jaj ne vess boszúdnak véres martalékot«.

Az anyjától való búcsúvétel alkalmával is ezen félelmének ad kifejezést, midőn mondja, hogy elmegy, mert: »végre még gyilkosa lennék, attól lélek«. Mély vallásossága képes csak ezen gondolatot mindenkor már keletkezése pillanatában elűzni. Ime a hős egy másik szép jellemvonása s mily szépen összeillik e gyengéd jellemvonás a szilaj robustus suhanczezal!

Mindezen okok, egyesülve a legfőbb indító okkal, a *felkeltett ambícióval*, eszközölték elhatározását az atyai ház elhagyására s mint minden az atyai háztól távozó, maga szárnyaira bocsátott ifjú, a legvérmesebb reményeket köti jövőjéhez, ezért izeni anyjának, kit egyszersmint meg is akar nyugtatni:

»Rólam is hall még hirt, hogy mikor meghallja
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta«.

Most tehát már határozott tervei vannak, de hogy mik azok, A hős
bűjdosása.

s hogy akarja azokat kivinni, még nem sejthetjük. A IV. ének a költemény hősét kíséri bújdosásában. Művészien használja fel a leg szebb hasonlatokat, metaphorákat Miklós lelki állapotának rajzolására. Zaklatott lelkét nem tudja elcsendesíteni az édes álom, mely pillangó képében vetődött oda, de nem mert leereszkedni :

»Mert félt a szűnyogtól. félt a szűros nádlól.
Jobban a nádasnak esörtelő vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától
De legis-legjobban Toldi nagy bajától.«

Végre azonban mégis lelopózik, két szárnyát Miklós két szemére teríti.

»Aztán álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjte éjszakára.«

Ilosvai ezen egyszeri szavaiból :

»Igen keserüli Miklóst az ő anyja,
Titkon azért ötlet éléssel táplálja.«

készítette Arany ama szép jelenetet Miklós és a hűséges cseléd, az öreg Bencze között.

Az aggódó anyai szeretet legszebb nyilvánulása, ki bújdosó fiáról titkon gondoskodik. Élelmet küld neki azzal, kiből legjobban bízhatik, a hű Benczével, a magyar cseléd eme tipikus alakjával, ki már Miklós atyját is szolgálta és aki kisebbik urát, mint fiát szereti. Mily megható, őszinte öröme, midőn Miklóst viszontlátja, hogy marasztalja, mint atya gyermekét, felidézve gyermekévei legkedvesebb multságait, állatait, a Bimbót és Lombárt s midőn ezzel sem képes a fiút marasztalni, anyját hozza eszébe. Miklós szeméibe anyja nevének hallatára könnyek gyűlnek, de szándékában nem lehet megingatni, — a fennebbi vigasztaló szavakat izeni anyjának s ezzel elbocsátja a vén Benczét, ki menne is, nem is, sokszor visszanezdeggél, míg végre eltűnik gazdája szeméi elől.

Az ötödik ének, a farkaskaland első pillanatra egészen mellékes epizódnak látszik s tényleg még sem az, mert Arany meséjében semmi felesleges, nála mindennek meg van a maga szerepe s mindennek megvan a maga befolyása a cselekvény fejlesztésére, vagy pedig jellemzésre szolgál. Így a farkaskaland sem felesleges kitérés, mert egyrészt a hős óriási testi erejének kitüntetésére szolgál, mire ez immár a rúd kitarítása és a malomkö elröpítése után a harmadik vonás, másrészt meg György jellemzésére is szolgál, amennyiben Miklós párhuzamot von a fenevadak és bátyja haragja között. Mily ügyes e párhuzam! A fenevad csak akkor kezd ki az emberrel, ha bántalmazták, a két farkas is csak fészket védte, míg ellenben az ő

bátyja minden alapos ok nélkül tör öcsce életére, csupa birtokvágyból, hogy öcscsét kitérhassa az örökségből és önmaga élvezhesse azt. A mező vadja, ha nem éhes, nem bánt senkit, s ha éhes, is csak mást bánt, de soha a maga fajtájához nem nyúl.

A VI. ének ismét a szintér rajzolásával kezdődik. Ez a szülői ház holdvilágos éjjel. Ez lesz színtere a mű egyik legszebb mozzanatának, Miklós bucsújának az anyjától. A fiúi és anyai szeretet megható képe ez ének, mennyi gyengédség, mily éléthű jellemzés! Miklós forró szeretete és ragaszkodása anyjához az egész trilogián átvonul s egyike a legszebb jellemvonásainak. Szükséges tehát a bucsúvétel azért is, hogy ne kövessen el Arany jellemzési hibát, mert aki úgy szereti anyját, mint Miklós, az nem hagyhatja el azt bucsúvétel nélkül vigasztalatlannul, kétségeinek és tépelődéseinek kitevé. Belopódzik ezért még egyszer éjjel az atyai házba, a legnagyobb aggodalommal, kerülve mindent, ami szeretett anyját megijeszthetné, még zörgetni sem mer, nehogy felriadjon. Midőn végre benyit anyja szobájába, a fia sorsa miatt érzett búbánattól elgyengült anya remegve borul nyakába, csókjaival halmozva azt el, annyira, hogy:

Miklós
búcsúja
anyjától.

»Egy fillér kis darab, de anyyi hely nincsen,
Hova az orczáján csókvetést ne hintsen.«

Milyen gyengéden vigasztalja a fiú anyját! Elmondja neki szándékát s ujra azzal vigasztalja, mit már Benczével is üzent, hogy látni fogják még egymást boldogan. Az anya ott áll búcsuzó fia előtt fájdalomtól meglörten s midőn annak a neszre távoznia kell, csak annyit képes rebegni: »Áldjon meg! Áldjon meg!« s ezzel eszméletét veszítve rogyik nyoszolyájára. Ime az anyai szeretetnek magasztos képe.

Ezen jelenettel végződik a mű bevezető része, melynek cselekménye Nagylalúban játszódott le. Ebben mutatja be a költő főbb szereplőit, jellemezve, úgy, hogy jellemök minden egyes vonásával mind-megannyi élő alak állanak előttünk. Valamennyi között azonban kiválik a beszély hőse, kit felkeltett becsvágya, sértett önérzete, a félelem a testvérgyilkosságtól, véletlenül elkövetett gyilkossága a nagy világba űz, hogy megkezdhesse fényes tetteit s hirt, dicsőséget szerezhessen magának.

Igy fejleszti Arany cselekvényét lépésről-lépésre.

A mű második részét szépen köti össze az elsővel annak elbeszélésével, hogyan menekült meg a hős az üldöztetés éjszakáján. Ezután elkíséri hősét bújdosásába, a sivatagba, hol nincs más kísérője, mint a nap, hold, meg búbánata. Hosszú bújdosás után Pestre érkezik s milyen ügyes fordulatot ad költő ismét cselekményének,

Miklós
Pesten.

midőn hősét a temetőbe vezeti, hol az özvegygel találkozik, akinek beszéde irányt ad céljának.

Megtudván az özvegy siralmának okát, özvegy anyjára gondol s elhatározza magát első tettére. Ezen ének is egészen Arany compositiója, mert Ilosvai csak annyit mond, hogy Miklós megígérte az özvegynek, hogy fiait meg fogja boszulni, de hogy hol találkozott, hogyan tudta meg az özvegy bánatának okát, ezekről mit sem tud. Másik különbség Arany és Ilosvai között, hogy míg emennél Miklós már előbb tisztán erejének kitüntetésére, a rúd vetésre a királyi udvaron, bocsánatot nyer a királytól s bátyja két lóra tesz neki szert, addig Arany csak méltó tett, a cseh leöletése után ad hősének kegyelmet.

A nyolczadik ének is egészen Arany alkotása, György ármánykodásaival foglalkozik, miről mint láttuk Ilosvainál szó sincs. Az álnok testvért jelleme egész aljasságával csak ezen énekben ismerjük meg. Arany bemutatja, mikép tör az ellenséges bátya a király előtt, alattomban öcsce vesztére, hogy igyekszik öcscsét álnokul kitérni örökségéből. Mily ravasz, fondorlatos, kénytelen öcsce bűnét feladni, azt is tudja, hogy öcsce öröksége jog szerint övé, de így nem akarja elfogadni, leteszi tehát a király kezébe, mert azt hiszi, hogy az neki fogja adni, még pedig királyi levéllel, melylyel az irigy világot elnémitja. A király azonban éles eszével átlát tervén s oly feltételekhez köti Miklós örökségének elnyerhetését, melyekről bizonyos, hogy azok teljesítésére György nem fog vállalkozni. Kiköti, hogy a vagyon azé legyen, ki legyőzi a cseh-óriást. Művészi annak leírása, hogyan fogadja György a váratlan kikötést.

Ezután visszatér a költő hőséhez, ismét egy ügyes mozzanatot használ fel testi erejének kimutatására. Felveszi az Ilosvainál is leirt bikaviadalt. Csakhogy minő eltérés itt is a feldolgozásban! Ilosvainál:

»Tehénvágó-hídhöz mégyen koplalásban,
Hogy májat kapjon, ólalkodik magában«.

Amint itt ólalkodik, látja, hogy szökik meg a bika, utána rohan, farkon fogja s visszahúzza, amiért is sok májat kap. Arany sokkal művésziebben életmentőnek tünteti föl hősét ezen kalandjában. Az utcán ülve, hallja Miklós az óriási lármát, sikoltozást, saját élete veszélyeztetésével áll ki a bőszült állattal és tetteivel százak életét menti meg. Felhasználja a kalandot az emberek hálátlanságának kimutatására is, mert mi lesz Miklós jutalma? egy darab máj, melyet a mészáros legények eléje löknek s kizárják a vágóhídból, ahol őjjelre meg akarta magát húzni. Az emberek mindenfelé zárják a kapukat s az elhagyatott Miklósnak csak a holtak birodalma ad szállást. Milyen szép már-már foszladozó, elszálló reményének festése. A kétségbe-

esés rajzolása, hogy első viadalára még fegyvere sincs, ennélkül pedig meg nem vív vele az óriás.

A tépelődés közepette megkönyörül rajta a jótékony álom s ez megadja neki kívánságát, a csillogó legyvert, a győzedelmet, a király kegyelmét s mindezek mellé a szerető anyát örömkönyűkkel szemében.

A tizedik ének, Bencze és Miklós találkozósa, szintén egészen Arany alkotása. Ilosvaitól csak annyit tudunk meg, hogy Miklós anyja roztésztába süített 100 aranyat, miről csak *hitős* szolgájának volt tudomása, akit arra kér, hogy tegye Miklós elé, ha majd szüksége lesz rá. Bencze és Miklós találkozósa, mulatsága egészen Arany találmánya.

A X. ének az előbbivel a legszorosabb összeköttetésben van A IX. ének végén a hős egész reményvesztetten hajtja fejét álomra a kemény sírdombra. A X. ének eleje álmát adja elő, azt az édes álmot, mely megadott neki mindent, amit csak óhajtott: Csillogó legyvert, győzedelmet, kegyelmet s végül a legrágább jutalmat, az örömkönnýüt az anya szemében. Hogy a hős ezen édes álomból ne ébredjen csalódásra a hű szolga, Miklós második atyja kelti fel. Részesül is oly szíves fogadtatásban, aminőben még soha szolga nem részesült: Letépi lováról s minden port lecsókol ránczos orcájáról. A hű fiú első kérdése ismét csak az édes anya s csak akkor nyugszik meg, midőn róla megnyugtató hirt hall. De meg is érdemli ezen anya e szeretetet. Mily gyengéden gondoskodott róla most is, midőn czipóba sütvé 100 aranyat küld neki, hogy nélkülözést ne kelljen szenvednie. Miklósnak van most már pénze, így megvehet mindent amit szíve óhajt, legyvert, szép ruhát s csodálhatjuk-e, ha öröme határtalan, ha ezen örömnék kitörést is enged és ha elhatározzák, hogy a száz aranyból egyet elvernek a viszontlátás örömére. Ezután elmennek a közeli csárdába s ez alkalmat szolgáltat a költőnek arra, hogy bemutassa a magyar ifjút jókedvében, hogy leírja annak mulatozását.

Miklós mulatságát, mint jobb érzést sértő tivonyát, mint a naturalismus túlhajtását szokták elítélni, de ha elfogulátlannul itéljük meg a dolgot, lehetetlen ezt mondanunk, mert ezen multság nem egyéb, mint a hős fiatal pezsgő erejének a fellobanása; kedve szilaj, de nem csap át a triviálisba, szíve romlattan nemessége sértetlen marad s így ezen multság a hős jellemzésére is szolgál. Egyébként Arany hősében a magyar ifjú typicus alakját rajzolja, amely rajz nem lehetne hű, ha nem mutatná be őt jókedvében mulatozva, bús énekeivel és tánczával.

Miklós
győzedelme
és
kötületése.

A XI. ének a hajnal oly szép személyesítésével kezdődik, mely párját ritkítja a világirodalomban. Ez a szép hajnal Miklóst már csolnakon találja, amint Budára indul, hol beszerez mindent, amire szüksége van, s midőn később az új ruhában s csillogó fegyverben tart a dunai sziget felé, úgy ragyog, hogy az öreg Bencze is alig ismer kisebbik gazdájára.

Ezután szokott részletezésével rajzolja le ismét a költő a cselekmény színterét, majd a kihívást, s végül magát a viadalt, mely alatt a hőst ereje teljében ismerjük meg. Ennek jelenségei már akkor látszanak, midőn a csolnakot úgy rugja el, hogy az csak a tulsó parton áll meg, vagy midőn »Rusztlem« módjára, úgy megszorítja az óriás kezét, hogy abból csak úgy patazik a vér.

A hős három szép jellemvonása nyilvánul ismét, midőn a küzdelem előtt összeszeszi kezeit s buzgón fohászkodva Istent említi; a második, midőn a kegyelemért esdő csehnek kész megbocsátani, s a harmadik, midőn a zsákmányt az özvegynek szánja, kit az óriás gyámolítótól fosztott meg.

Az alattomban gyilkolni akarónak azonban már nem tud megbocsátani s egy jól irányzott vágással fejét veszi. Miklós a fejet föltartja, a nép öröme határtalan, Miklós diadala teljes.

A párbajt Arany Ilosvai után adja elő. Eltérő a csolnak elbocsátása, mit Arany a népmondából vett, mely ezen mozzanatot is Miklós óriási erejének feltüntetésére használta fel. A kézszorítást szintén a népmondából merítette, a hős erejének feltüntetésére. Eltérő azután a cseh kivégzése. Ilosvainál Miklós a csehnek nem kegyelmez, hanem egyszerűen fejét veszi, kegyelemkérésére semmit sem ad.

»Még sem hajla szíve jó Tholdi Miklósnak«

Arany ezen adatot így nem használhatta fel, mert a népmonda hőse nem öli meg a kegyelemért esdőt, csakis a gonoszat. Arany ezért művészién úgy tünteti fel a dolgot, hogy Miklós először megkegyelmez neki s csak miután ez alattomban élete ellen tör, gyilkolja le. Aranynál a népmese természetének megfelelően a király is szemléli a viadalt, Ilosvainál csak úgy adják értésére az eredményt.

A XII. ének az előbbivel a legszorosabb összeköttetésben van. Látjuk a király örömét, ki népe hírnevéért reszketett, látjuk igazságszeretetét, miután az álnok bátyát nyilvánosan megalázza, a méltatlanul szenvedő hőst pedig felmagasztalja. A legszebb költői igazság szolgáltatás. Hogy ezen ártatlanul üldözött hős öröme teljes legyen, váratlanul megjelenik még az anyja is s így az is osztozik örömeiben, kit tegjobban szeret. Mily festői kép az ifjú vitéz, kinek a király önkéntül köti fel a kardot az egész ország előtt; azután jő a kép

kiegészítésére a szerető anya, ki az örömtől elkábultan gyönyörködik dalia fiában; háttérben a hű szolga, ki amint osztozott a család bánatában, osztozik annak örömében is. Oly eleven és élethű kép, melyet a világirodalom kevés e nemű művében találhatunk.

Ezen ének is nagyjából Arany eredeti compositiója. Az álnok testvér megszegyenyítése és büntetése egészen az ő compositiója. Ilosvainál, mint említettük, a király nincs jelen a viadalnál, úgy veszi hírét a diadalnak és Miklóst fejéhez választja. Aranynál jelen van s Miklós mielőtt még felnyitná sisakját, térdre esik a király előtt, kegyelmet esdve gyilkosságáért s elmondja azon szavakat, melyeket jellemzési hibának tartanak:

»*Én meg ide jöttem feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.*«

Ezt Kemény Miklós jellemével meg nem egyeztethetőnek találja s így szól: »Mi tudjuk, hogy Toldi nem ezért indult Nagyszőlősi Budára. Az utazás alatt, sőt Pesten sem törte fejét ily szándékon s egyáltalában nem is tőn a véletlen bűn az ő lelkiismeretére akkora hatást, mely miatt sürgetve ösztönöztetett volna e nemére a lojalitásnak. Következőleg vallomása csak az á propos-nak ügyes felhasználását tanúsítja. Ildomos füllenés az egész, melyet az ő helyzetében minden elmés lovag csálhatatlanul elkövetett volna: de az Arany Toldijának őszinte és ravaszságnélküli jelleme nem hasonlít az á propos-okat felhasználni tudó lovagokéhoz.«¹⁾)

Lehr védi ezen kifogásolt helyet s kimondja, hogy ő ezen helyben semmit sem talál, mi Miklósnak őszinte és ravaszság nélküli jellemével ellenkeznek s ilyformán igyekszik Miklós ezen tettét okadatolni: Igaz, hogy Miklós nem tartja magát valódi gyilkosnak, mert ártatlanul sodorták a gyilkosságba, de azért nyomja lelkét a bűn tudata s szeretné becsületét visszaszerezni. A IV-ik ének 15-ik szakában így sóhajt fel:

»Gyilkosságba estem, lettem bűjdosóvá.
Hej ki tudja, *mikor leszek bele jóvá?*«

Erős vallásossága is nyugtalanítja s érdemszerzésre készleti, hogy bocsánatot nyerhessen. Amiket Lehr ezután felhoz, nem bizonyítanak szorosán a kérdés mellett, kivéve álmát a X. ének első strophájában, midőn azt álmodja, hogy a csehet legyőzte.

»*És nyert a királytól vétkeért kegyelmet.*«

Miből láthatjuk, hogy a csehvel különösen azért vív, hogy kegyelmet nyerhessen és ezen legforróbb óhaja teljesedik be álmában.

¹⁾ Kemény »Arany János Toldija« 190. l. Kemény után Haraszti szintén kifogásolja ezen helyet.

Ő tehát nem tisztán azért jött Budára, hogy hírnevet szerezhessen, nem tisztán azért, hogy tettét feladja, hanem mindenekelőtt azért, hogy bocsánatot kérjen, ha már méltó lesz erre, miután érdemeket szerzett. Most győzedelme után teszi ezt legjogsoabban, midőn a király maga elé hivatja, hogy kitüntesse. Az ő mély vallásosságából kifolyó alázata nem fogadja el a kitüntetést, míg vétkét fel nem adja. Ezért borul előbb a király lábaihoz, bevallva bűnét s így ezen tette nemcsak hogy nem ellenkezik Miklós jellemével, sőt inkább jelleméből folyik, szükséges a correct jellem szempontjából.

Általános
észrevételek
a trilogia
első részére.
A szereplők
jellemé.

Ez a trilogia első része, »Toldi«, melyről leghűbb kritika talán magának Aranynak nyilatkozata :

»Egyszerű az ének, rajta semmi dísz tán,
De a szívből fakad melegen és tisztán.«¹⁾

A mű ezen része csakugyan a szívből fakad, olyan melegen és tisztán, mint a népmese. Keresett dísz nincs ugyan rajta, de annál több és szebb rajta a közvetlen dísz. Toldi első részének emellett főérdeme, mit már első bírálói kiemeltek, mindenekelőtt a jellemzés szabatos volta. A jellemek tettekben nyilvánuló drámai jellemek. Nem szóval, hanem mindig tettekben jellemez. Az ő egyénei valódi hús és vérből álló, előttünk megelevenedő alakok, plasztikusan kidomborodnak és cselekvéseik alkalmával előttünk járnak-kelnek. Tetteikben következetesek, semmi ellentmondás a legkisebb tetteben sem.

Maguk a szereplők is a legellentétesebb jelleműek. A gyengéd érzelmű anyával, a hű fiúval s szerető testvérrel Miklóssal szembe van állítva a gyengédtelen fiú és testvér az aljas lelkületű György. A nagylelkűséggel szembe van állítva az aljasság, a nyílt szívűséggel a ravaszság s éppen ezen ellentétek domborítják ki legszebben a két főhős jellemét. Egy ugyanazon egyénben is a legellentétesebb érzelmek változtatják egymást, sokszor egyik helyzetből minden átmenet nélkül ragadja át az egyént a másik helyzetbe.

A hősnél az elhagyatottság érzetére, a kezdődő reménytelenségre nyomban következik a gondtalan vidámság. Az egyének jellemvonásai között azonban mindig megmarad a legnagyobb összhang, sehol semmi zavar. Mindenütt általános emberi indulatok valóságos egyénekben megtestesülve.

A főhős. Mindenekelőtt kidomborodik a mű hőse Miklós, *mintaképe az önerejéből felemelkedő ambitiosus ifjúnak*. Elhanyagolt nevelésű. és csak akkor látja, hogy neki nemesebb hivatása van, midőn mindenki csodálja erejét. Kezdi kutatni mostani helyzetének okozóját s látja, hogy ez álnok bátyja.

¹⁾ (T. Sz. I. Én. 2 st.)

Laczfy serege feléleszti ambícióját, de jövője felett határozni még nem képes, semmi határozott terve nincsen. A testvér megvető fogadása határozottá teszi tervét a szülői ház elhagyása iránt, ezekhez járul végül a két legfőbb ok, a gyilkosság s a hős jellemére legszebb világot vető másik ok, a felelem, hogy még bátyja gyilkosává lehetne. Erőssé lesz benne a vágy, valamely hőstett által magát kitüntetni, ezáltal bocsánatot nyerni s bátyját megalázni. A hős budai tettei a legmegegyezőbbek jellemével, azon jellemmel, mely diadala s dicsősége magaslatán sem lesz dölyfös, hanem érdemét Isten kegyelmének tulajdonítva, megelégszik azzal, ha a király közvitézeti közé fogadja, sőt még álnok bátyjának is meg tudna bocsátani, ha az tettét megbánná s szeretné övét.

Miklósnak tökéletes ellentéte György, az álnok bátya, ki miután György. felkapaszkodott az ugorka-fára, hazatér s érezteti dölyfét még anyjával is, különösen pedig öcscsével, kit szeretne örökségéből kitúrni. Gyengéd szeretetét visszautasítja, sőt tettelesen is bántalmazza szerető öcscsét, kiben oly erős a testvéri szeretet, hogy bátyja láttára megfélekedzik arról, hogy az áll előtte, kinek lealázott helyzetét köszönheti, s legnagyobb ellenében is csak bátyját látva, karjait ölelésre tárja. György ravasz, álnok, örül alattomban, midőn öcsce gyilkos lesz, hisz most már a törvény is segíteni fog őt kitúrni, örökségéből. Minő hű rajza az alattomos színlelésnek, midőn öcsce tettét feladja a királynak. Sikerült a király rajza is, ki rögtön átlátva a szítán oly ügyesen semmisíti meg reményeit. Milyen indokolt költői igazságszolgáltatás, midőn Miklós diadala után erkölcsileg megsemmisíti az igazságos király az álnok testvért!

Ezen két ellentétes jellemű testvér felett áll a szerető gyengéd Az anya jelleme az első részben. édes anya, az anyák mintaképe. Helyesen szokták megjegyezni, hogy Toldi Lőrincznében kiki a maga szerető édesanyjára ismer. Az anya sikerültebben jellemezve költészetünk egyetlen termékében sincs. Anyai szíve mindkettőt szereti, a nagyobbik elé lelkét is kiöntené, midőn az belép, de mégis jobban szereti a kisebbiket s azért veti magát a czivódásnál közéjük, mert Miklóst félti. Milyen vigasztalhatatlan Miklós elbűcsúzásakor s ennek távozta után testileg, szellemileg megtörve esik nyoszolyájára. Mily gyengéden gondoskodik fiáról annak bújdosása alatt és végül, hogy osztozik fia örömeiben a diadal pillanataban s milyen jól illenek szájába az anyai büszkeséggel hangoztatott dicsekvő szavak :

»Lelkemtől lelkezelt gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orczádal mégegyyszer láthatom ;
Be szép vagy ! be nagyon illet leventének !
Isten sem teremteit tégedet egyébnek«.

Lajos a fiatal, nyilteszű, igazságos népe dicsőségét igazán szíven hordó király.

Benceze
jelleme az
első részben.

Végül mily ügyesen van jellemezve a hűséges öreg szolga, Benceze, a falusi magyar ház ezen typicus alakja. Csupa jó indulat régi urának fia iránt! Úgy él a családban, mintha annak tagja lenne. Tanácsol s ha kell korhol, osztozik a család bánatában, gondoskodik kisebbik gazdájáról annak bűjdosása alatt s mily jól esik látnunk az önzetlen örömet, melyet ura feltalálásakor érez, de még inkább akkor, midőn annak kitüntetésekor örömkönyeket hullat.

A mű cselekménye jól indul meg s fokozatosan halad a kifejtlet felé. Legszorosabb összefüggésben van a jellemeikkel. Mindenütt a legnagyobb összhang, sehol semmi zavar, — mondja Gyulai — minden következetes, semmi mesterkéeltség. Népies s mégis művészi s ez teszi a triologia első részének főbecsét. A másik a verselésben, de mindenekfelett nyelvében keresendő, melyről később lesz szó.

A triologia első része »Toldi« azon anyagnak csak egy részét dolgozza fel, melyet Arany Ilosvainál talált. Végződik Miklós diadalával és kitüntetésével. A kiváló előszeretet, melylyel Arany a mondával foglalkozott s az első rész sikere, felbúzdították egy második rész megírására is. Alkalmasnak Ilosvai mondájából erre már csak az öregkori kalandot találta. Hozzá fogott s csakhamar el is készült »Toldi estéje«, mely az agg Toldit rajzolja élte utolsó szakában a sír szélén, az aggkor megható rajzával. Petőfi még olvasta a kéziratot, mely azonban csak 1854-ben jelent meg. Kor szerint tehát »Toldi Estéje« a triologia második része, de tartalom szerint utolsó. Mivel azonban fejtegetésünkben csakis a tartalmi szempont lebeghet szemünk előtt, első sorban a mű »derekát« — mint Petőfi nevezi — »Toldi szerelmét« kell tárgyalnunk.

Toldi
szerelme.
Létrejövete-
lének kö-
rülmenyei.

Ez a hős férfikorát, tehát életének legfontosabb részét tárgyalja s éppen azért merül fel a kérdés, hogy hagyhatta Arany ennek kidolgozását majdnem utoljára s miért jelent meg a mű oly későn? A fő ok kétségkívül a nagy *műgond*, melyet Arany műveinek szerkesztésére fordít. Arany legnagyobb dicsősége a szerkezet pontossága; műveit a legnagyobb gonddal szerkeszti, ahol a szerkezetet gyengének találja, félbehagyja a munkát, ezért maradt Aranynak annyi töredéke, ezért nem merte eleinte Ilosvai hátralevő tárgyát feldolgozni, mert előre látta, hogy e gyér anyagból csak gyenge szerkezetű művet fog alkotni. Ezért dolgozta fel eleinte kisebb műnek a »*Daliás Idők*«-ben s ezért nem is merte Toldi folytatása gyanánt kiadni. Sok más akadály is hátráltatta a trilógia középső részének elkészítését. Ezen akadályokat maga sorolja elő T. Sz. előszavában, mely érdekes világot vet arra, hogy milyen bámulatos

műgonddal, aggodalommal s számítással dolgozott Arany. Ebben felkéri az olvasót mindenekelőtt arra, bogy ne a Horacius-féle »nonum prematur« igényeivel fogjon műve olvasásához, mert a késelemnek nem a Horácius-féle elv szem előtt tartása az oka. A késelemnek más, sokkal nagyobb okai voltak. Mindenekelőtt ama nagy akadályok, melyek műve ezen részének megírásánál útjába gördültek. Műve két első részének megírása után már nem is szándékozott egy harmadikat is írni, mert azt, ami Ilosvai munkájából még hátramaradt, a mesés prágai kalandot, az özvegygyel való nagyon is komikus jelenetet, amely a népmonda hőseivel ki nem egyeztethető kaland, úgyszintén az aljas büntényt, a sirfosztást, modern költői feldolgozásra már nem találta alkalmasnak. A trilógia középső részének megírására tehát már nem is gondolt, mert »monda nélkül, vagyis legkisebb támasz nélkül a hagyomány vagy história részéről egész epikai költeményt, csak mintegy az ujjamból szopni, — írja T. Sz. előszavában — ha tudtam volna is, nem akartam. Éreztem már akkor is s később, tán valahol meg is irtam, hogy mondai vagy történeti alap, — bármely csekély és töredékes legyen — adja meg ily költeménynek azt, amit én »epikai hitelenek« szoktam nevezni.« Így ír Arany előszavában helyes esztetikai tapintattal azon főokról, mely miatt nem akarta Toldi középső részét kidolgozni s fel is akart hagyni minden tervvel, de barátjai nem szüntek meg ösztönözni a mű középső részének megírására. Petőfi egyre biztatta, hogy ha már »fejét és lábát« elkészítette, írja meg a *derekát* is.

Ha most már itt felvetjük a kérdést, használtak e ezen barátok, köztük első sorban legnagyobb költőnk Petőfi, búzditásaikkal irodalmunknak, csak igennel felelhetünk, mert mint látni fogjuk T. Sz. fogatkozásai mellett is, ha nem is egyenrangú társa az első és harmadik résznek, a maga nemében szintén egyik büszkesége irodalmunknak. Ezenkívül az első és a harmadik résznek megvilágítására, azok kellő kidomborítására nélkülözhetetlen, jöllehet ezeknek műbecs tekintetében messze mögöttük áll.

A mondai és történeti alap hiányához járult még egy másik nem kevésbé nagy akadály, mely nem annyira a mondából, mint *a már kész első részből* származott. Akadály volt a hős férfikorának megéneklésére a kész első rész, mert ebben ezt írja Arany:

Szívét nem bántá még nyila szerelemnek,
Nem is lön asszonyal tartós barátsága,
 Azután sem lépett soha házasságra«.

A monda, mint láttuk, nem mondja ugyan, hogy Toldi nőgyűlölő lett volna, s az egyetlen vonás, melyet ez megörzött, az öz-

vegygyel való kaland inkább arról tanúskodik, hogy ő ugyan szerette volna a nőket, hanem azok nem igen szerethették. A monda miatt tehát lehetett volna a hős szerelmes, de az első rész idézett sorai határozott akadályt képeztek. A *még* szócska csak járta volna, mert azért, hogy *még akkor* nem volt szerelmes, későbbi korában az lehetett volna. Amiatt, hogy házasságra soha nem lépett, szintén lehetett volna szerelmes, habár csak boldogtalan szerelmű is, de ezen kitéttel, hogy »nem is lőn asszonnyal tartós barátsága«, még ez utóbbi sem egyeztethető össze. Már pedig szükséges volt a szerelem behozatala a szerkesztendő műbe a bonyodalom előidézésére. Ez volt azon főakadály, melylyel legtovább küzdött a költő s melyet nem sikerült teljesen elhárítania a boldogtalan szerelem behozatalával sem. A második rész ezért ellentmondásban marad az első részszel, sőt a harmadik is a másodikkal, mert midőn »Toldi Estéje«-ben a hős visszatekint multjára, szerelemről nem emlékezik meg, pedig a második részben átélt szerelmi szenvedés után bizonyára másként tekintett volna vissza multjára. Anyja sirhalma mellett Piroksa sirja is eszébe jutott volna és bánatának legfőbb oka sem csupán a mellőztetés érzelme lett volna.

Arany T. Sz.-ből eposzt tervezett, de ez nem kedveli a tragikus szerelmet, ezért kellett más műfajt választania.

Először úgy igyekezett a kérdést megoldani, hogy nagyobb történeti eseményt vesz fel, a nápolyi hadjáratot, melynek mintegy epizódja lett volna a hős szerelme. Megkísérli, címet is mást választ »Daliás Idők«, melynek első éneke meg is jelent¹⁾ de mint maga mondja a munka »nem ment«. A költő nem dolgozott rajta kedvvel s ez történt később új compositiójával Toldi Szerelmével is, ennek is éppen abban rejlik a főhibája, hogy a szerző nem dolgozott már rajta olyan kedvvel, mint műve két első részén. Az a vonatott előadás, az az elnyújtottság, amely a mű egyes helyein érzik, mind ebből magyarázható! Határozottan kiválnak a mű azon helyei, melyeken kedvvel dolgozott, de ezek is nagyobbreszt csak azok a helyek, melyekben előnyomuló a költő individualitása. Ezen helyekben sokszor egészen a maga ügyeit-bajait festi. Az egésznek előadása messze elmarad, a másik két rész tisztán elbeszélő stílusától, mert itt sokszor felesleges részletezésbe merül, máskor meg hosszabb elmélkedésekbe bocsátkozik, melyek az esemény szabad folyását megakadályozzák.

Két hadjárat van s csak az első végződik úgy, hogy a költő

¹⁾ A Losonczy Phoemixben, melyhez később még pár éneket irt. (II. É. Szépirodalmi Figyelő 1862., III. Sz. Koszorú. 1863.)

katasztróphául használhassa, mert ez a hadjárat az Endre megöletése miatti boszúállás, de ezen első hadjáratnak meg nincsenek részletei, az egész hadjárat gyors előnyomulással minden ellentállás nélkül szerzett győzedelem. Semmi nagyobb ütközet.

A részletes csatározások és várostromok a második hadjáratra esnek, de itt meg az egész hadviselésben nincs kimagasló pont, csupa szétszórt apró csatározásból áll az egész hadjárat. Zsoldoskatonákkal működnek, más alkalommal vesztegetéssel boldogulnak.

A legnagyobb akadály azonban az volt, hogy *Toldiról a történet mit sem tud*, s így nem lehet egy történeti eseményben főhős gyanánt szerepeltetni.

Ezek azon akadályok, melyek útjában állottak Aranynak, melyek miatt nem találván a tárgyat, eposra alkalmasnak, felhagyott az epos gondolatával. Csak 1863. őszén »Buda halála« bevégezte után vette elő ismét töredékeit s megsajnálva kárba veszett munkáját, megkísérlé. nem lehetne-e először a monda mellőzött részleteit *a népies naivság örve alatt* felhasználni, így a prágai kalandot, a sirrablást, ebből sirbontást csinálva; továbbá a nápolyi kettős hadjáratot egybe vonva össze s az *epos helyett*, a kisebb igényű *verses regény keretében* előadni eseményeit! Hozzá is fogott a költemény írásához, de ekkor ismét új akadály jött közbe, szeretett leányának korai halála, amely nagy csapás a költőt hosszabb időre elnémította. Elvesztette élet- és munkakedvét, beteges, zavart kedélyű lett s ezen idő alatt fordításon kívül mással nem foglalkozott. Csak 1874. után kezdett ismét visszatérni a tárgyhoz, mint ő mondja, „*ad pristinum amorem*“, de a munka akkor is csak lassan haladt és már nem igen volt reménye, hogy művét még valaha befejezhesse, míg végre élte alkományán sikerült célját elérnie s 1879-ben megjelent a trilógia harmadik része is.

Ez kitöltötte a két előbbi rész közötti hézagot, bemutatva a hős férfi korát is, szerelmével és küzdelmeivel. Amily egyszerű az első rész cselekvénye, oly bonyolult a másodiké. Az első részben kevés a szereplő személy s azért a cselekmény rohamosan halad előre, ifjú hőse a kitűzött célért küzd s a sors mintegy önkénytelenül ragadja magával a küzdelmeken át, melyek célja elérésére vezetik, s az egészen elömlik az ifjúság üde varázsa. T. Sz.-nek cselekménye ellenben bonyolult, a szereplők egész csoportja lép fel különböző törekvésekkel, ezért csak lassan haladhat előre a cselekmény. Ez a cselekmény sokszor még nyújtott, túlságosan részletező is, egész az unalmasságig.

Műve fő motívumává tette a hős szerelmét. Összes küzdelme, szenvedése szerelméből ered, ez ama tényező, mely költeménye

egész bonyodalmát szövi, ebből ered a katasztropha, melynek a hős ugyan nem esik áldozatul, hanem ennél is keményebben bűnhődik, mert túléli s megtörve vonul vissza magányába, hol szerelmét feledni többé nem tudja. Ez Arany szabad alkotása, de a monda hátramaradt részeit is sikerülten szötte be, mert a cselekmény fejlesztésére szolgálnak s biztos háttérül, úgy hogy felvételükön semmi erőszakosság nem látszik, sőt a cselekménnyel a legszorosabban összefűződnek. Feldolgozásukról a maguk helyén fogunk szólni, vegyük ezért vizsgálat alá a mű cselekményét, lépésről-lépésre kísérve annak fokozatos fejlődését!

Az első ének a mű legszebb része, a legvonzóbb idyllikus kép csupa nemes, romlatlan alakkal. Kezdeté egészen subjectiv, lyrai hang. A bánattól megtört költő a fényes multba merül, eszébe jut Toldi, kiről ifjonta énekét elmondotta s felsóhajt, vajha még egy olyat tudna írni, csak azért, hogy lelke *dallásban átifjodjék*. Csakhamar átcsap az elbeszélő stílusba, felveszi tárgya fonalát és elmondja, hogy Toldi a béke ideje alatt az udvaron van, hol harczzjáték- és mulatsággal tölti idejét. A király egyszer megunván a puha párnaszéket, egészen Mátyásra emlékeztető kalandot gondol ki. Átöltözik, hogy ismeretlenül útazza be országát.

Ezzel ép úgy, mint a trilógia első részében, ismét egyszerre »in medias res« vezet bennünket a költő. A király ugyanis bevetődik egy faluvégi házba, Rozgonyi házába, ahol a kútnál álló hajadon, a szép Rozgonyi Piroska édes szavakkal marasztalja az útast, ki nem merte a nagy szívességet igénybe venni, míg az öreg Rozgonyi az igaz magyar vendégszeretet hangján oda nem szól a pitvarból:

»Igen, hát öcsém, de nem addig van ám az!

Ki itt esteledik, bizony itt is hál az.»

Csak néhány szó, s mégis egyszerre megismerjük a szóló egész jellemét. A romlatlan, nyílt szívű, vendégszerető falusi nemes szólhat csak így. A híres magyar vendégszeretetet látjuk Rozgonyi házában, amely nem tkinti az egyént, hanem elhalmoz vele boldog-boldogtalant, ki küszöbét átlépi. Ezen szempontból kell ezen jelenetet megítélnünk s tekintetbe vennünk azt, hogy népies, naiv művel van dolgunk s akkor nem fogunk ezen jelenetben lélektani képtelenséget találni.¹⁾

1) Bodnár, ki Haraszti dolgozata után »Arany elbeszélő költészete« ellenveti, hogy T. Sz.-ben sem compositio, sem jellelem nem elégít ki bennünket, mert népmesei, mondái és történeti elemet vegyít össze. összeolvasztás, benső egyesítés nélkül bizonyítására a műnek mindjárt bekezdését használja föl s képtelenségnek tartja azt, hogy a gazdag Rozgonyi befogadjon egy ütött-kopott útast, azt asztalához ültesse, selyemágyba fektesse, elmondja neki legnagyobb bűját leányát illetőleg s midőn a vendég tanácsot ad neki, harczzjátékot ajánlja. Rozgonyi a kedvezőnek látszó terv feletti örömeben mindjárt a csavargónak kínálja leányát.

Hány hasonló kalandját jegyezte fel Mátyásnak, az aranyszájú monda ?

A kaland népiesen naiv, de nincs benne lélektani képtelenség. A király, hogy fel ne ismerjék, szegény gúnyában indul útnak, bevétődik Rozgonyi udvarába, hol igazi magyar vendégszeretettel fogadják, azon Európa szerte híres vendégszeretettel, mely nem ismer személyválogatást, mely a magyar földmivelő állásából s a kereskedelmi öszszeköttetések híján nagy elszigeteltségéből fejlődött ki, melynek számtalan példáját olvashatjuk régibb műveinkben, amely vendégszeretetet a népmesének kedvelt motivuma.

A gazda különben már elejétől sejtí, hogy vendége valamivel több a *sült parasztnál*, azért ültette saját asztalához, mint ezt a későbbi sorokban határozottan ki is jelenti. Midőn az útas elmondja, hogy ő nemes, de szegény ember, atyja azonban mindig azt erősítette, hogy leányágon Árpádtól származnak, Rozgonyi így válaszol:

. . . »Mondasz, hé, valamit :

Régóta vizsgálom képed vonásait :

Szemed járásából *mindjárt kiláttam azt,*

Hogy, ha nem vagy is úr, *nem vagy bukó paraszt.*»

Ezen nyilatkozat fényt vet Rozgonyi egész eljárására, csak ezen nyilatkozata után mondja el neki búját, csak ezek után gondolhatja magában :

»No fiú, ha tetszik a Rozgonyi lánya,

Állj elő, mutasd meg, hogy te sem vagy gyáva.«

Rozgonyinak a törvényes királyhoz való ragaszkodása tünik ki azon szavaiból, midőn vendégét elnémitja, ki megkísérli királyát rágalmazni.

Így mutatja be Arany szereplő személyeit mindjárt a mű elején legjellemzőbb jellemvonásaikkal. Egyfelül Lajos, aki elindul ismeretlenül kitudni népe bajait, próbára tenni emberei hűségét, másfelől a vendégszerető, nyíltszívű magyar nemes mintaképe Rozgonyi. Már itt megtudjuk, mennyire szereti Lajos Toldit! A szép Piroska látásakor mindjárt Toldira gondol :

»Mint arany vetélő, gondolatja jött ment,

Toldiról meg vissza Piroskára röppent.

Őket arany szállal szőtte, fonta össze.

S lelke mosolygott: *milyen egy pár lesz-e ?*

Ezért ajálta a tornát is, mert így biztosra vette Toldi győzelmét.

Bemutatja a költő a mű hősnőjét is, a bájos hajadont, Piroskát, nem csak mint a legszorgosabb háziasszonyt, hanem mint naiv szerelmes leánykát. Midőn megtalálja a királyi levelet, s olvasásakor ezen szavakhoz ér : »ki legbajnokabb lesz«, — Toldira gondol,

kit egyszer látott s azóta szívében hordoz. Most a gondolat, hogy majd Toldi vív érte, oly boldoggá teszi, hogy ugrálni szeretne örömeiben. A szabadba rohan virágait öntözni, pedig harmatos a reggel. Nem is azért megy ő! Virágai mellett elsuhan, a Tiszához rohan, örömeiben mindenben csak Toldi képét látva. Pillanatra boldog, de a másik pillanatban meg már arra gondol: »Fog-e értem vívni a büszke«? Ime a szerelmes leány minden szeretetreméltóságával! De nem meggondolatlan együgyű leányka, mert már boldogsága mámorában is képes a jövőbe is tekinteni s csakis ilyen leánykából fejlődhetik ama szilárd jellemű nő, ki képes uralkodni szenvedélyén, ki inkább összeroskad szenvedésének súlya alatt, semhogy feltárja a világ előtt szenvedélyét.

Ez az első ének, amely magában a legszebb expositio a másodikkal legszorosabb összeköttetésben van. A második énekben a harcjátékot mutatja be az epikus szokott részletezésével. Mindenfelől gyülekszik a sok vitéz, Toldi azonban el sem szándékszik menni s csakis királya biztatásának enged, midőn végre elindul, de korántsem azon szándékkal, hogy vívjon Piroskáért. Midőn azonban oda érkezik, restelve, hogy neki nézőnek kell lennie, csupa *merő unalomból* maga ajálja Tarnak, hogy megvív helyette s megszerzi neki Piroska kezét, mire a gyenge Tar szívesen rááll. Új alakkal ismerkedünk meg *Tur Lővinczben*, az erőtlén vitézzel, kiből semmi önállóság sincsen, ki az első szóra szívesen beleegyezik Toldi tervébe, ki félelmében remeg, Toldival szemben, midőn látja haragját, remeg akkor is, midőn a leányért megy s látja, hogy egyesek védeni akarják. A harcjáték leírása részletes, hogy megismerjük a régi magyar harcjátékot.

A cselekmény előbbre haladt, beállott a katasztrófa. Miklós meglátta Piroskát s szerelmes lett beléje, de tettét nem teheti jóvá, mert ha elárulja magát, *tönkre teszi lovagi becsületét*. A legnagyobb vétséget követte el a lovagi törvény ellen, midőn más aláreza alatt. vívott egy védtelen nőért, kinek életsorsa forog kockán. Művészi az óriási erejű hős szenvedélyének késő kitörése. Fájdalmában és kétségbeesésében szökik az emberek elől, a Tisza felé vágat a természetben keresve enyhületét, s midőn itt sem találja fel nyugalmát, sátrába tér s hatalmas szervezetének megfelelő kitérést enged fájdalmának. Elvágja magát egy vad bőrcsíkra s kínjában azt marja. Teste rángatózása árulja el zokogását. Majd elnyomja fájdalmát, mély lemondással s fenyegetődzéssel ajálva Tarnak Piroska megbecsülését, kit kimondhatatlanul megszeretett, ő, aki eddig még nem gyült szerelemre nő iránt. Ezen énekben újra találkozunk a szép, de most már boldogtalan Piroskával. A páncél és sisak alatt is megismerte

Toldit, szíve megsűgta, továbbá csak ő látta, hogy Toldi a viadal alatt egyszer önfeledten jobb kézzel kapott a rúdhoz, de titkát el nem árulja. Visszatartja a kímélet hőse iránt, kit nyilatkozatával erkölcsileg megsemmisítne, másrészt saját önérzete is, mert, elárulná szerelmét, hisz ő csak nem erőszakhatlja szerelmét arra, ki őt nem szereti.

»Kocsi után ő, mely fel nem veszi fusson«.

Ime az okok, melyek Piroskát elnémitják s melyek későbbi szenvedéseinek kútforrásai!

Milyen szép fájdalomában s mily természetes nyilatkozata, midőn a Kolták kiugratnak védelmére, s ő visszautasítja védelmüket, letörli könyeit s így szól: »Köszönöm, köszönöm. Nincsen panaszom semmi. Akarok Tar Lőrincz felesége lenni«.

Az esemény szálait úgyesen szövö a költő, midőn ezen eseménynyel, amely Piroška és Toldi szenvedésének kútforrása lesz, mindjárt összefűzi a másikat is, amely azt majd betetőzi. Ez a prágai hadjárat.

Már itt felkeresik a követek a sértő izenettel Lajost. Toldi örül a háborúnak, ez vagy a halál majd feledteti bánatát! Most is úgy készül rá, mint egykor a cseh óriással való viadalra a mulatsággal. Csakhogy ez a mulatság már nem a tiszta öröm kitörése, mint az akkor, hanem inkább fájdalomának kitombolása, borba temetése.

A következő ének a vendégek oszlásával kezdődik. A király mielőtt elbúcsúznék, megigérteli Rozgonyival, hogy leányát felhozza a királyi udvarba anyjához, ki anyja helyett anyja lesz s Piroskát majd kiházasítja. Miklós pedig már hajnalban szőtnézett vigalma romjain, megútalta éjjeli tivornyját s elvágtatott Nagyfalúba anyjához, ki György halála után, — ki mint itt megtudjuk, egy vadkannak esett áldozatul, egy kis árvát, Anikót hagyva hátra — ismét csak visszakiváncozott az ő kedves Nagyfalújába, melytől nem tudott megválni. Ide vezet bennünket most ismét a költő. Szinte jól esik visszatérnünk az ismeretes hajlékba, melyben már megfordultunk a nagy sürgés-forgás s Miklós búcsúja alkalmával. Most is egészen a régi, csakhogy most nyugodt és csendes minden. Sok idő mult el azóta, midőn utoljára láttuk a csendes éjben Miklós búcsúja alkalmával.

Most is úgy meglepi az anyát fia megjelenése, mint akkor éjjel. A fiú most is bánatos szívvel áll szemben anyjával, csakhogy míg akkor a legvérmesebb reményekkel távozott, most teljes reménytelenség tölti el szívet. Most is anyja nyakába borúl s zokogva panasolja el bánata okát, mint gyermek a legjobb anyának, ki rögtön észrevette fia homlokán a búfelleget, de ez egyszer nem hallhatja

az áldott anya vigasztaló szavait, mert az agg anya már nem képes átérezni szive mély fájdalmait s megörül, hogy bánatának oka csak ennyi, mert nagyobb bajtól tartott :

. Nosza, ne légy gyermek !
 Azt tudtam az ember gondol veszedelmet . . .
 Nem a világ egy leány s van lány a világon :
 Terem az szebbnél-szebb, mint rózsa az ágon».

A régi háznál két új alakkal is megismerkedünk. Egyik a kedves Anikó, György elárvult leánya, kit Lőrinczné vett maga mellé s maholnap már eladó leány. Mint minden személyét, úgy őt is egyszerre minden jellemző sajátosságával mutatja be Arany. A megtettesült pajkosság. — Az ifju Benczét nagy késsel üti lovaggá, maga is felöltözik vitéznek s kihívja bátyját, de nőiessége előtérbe lép, mert megbotlik fegyverébe s elesik. Így mutatja be mindjárt Anikót, kiből az erős elszántságú, bátor leány lesz, ki bátyja megmentésére képes férfiruhában a tábor után menni.

A másik új alak az ifjú Bencze, az öregnek fia, erővel katona akar lenni s Miklós az öreg ajánlatára magával is viszi.

Új alak Erzsébet, az anya-királynő, a büszke uralkodonő, ki felháborodik, midőn megtudja fiától, hogy a cseh király adót követel és indulatosan ösztönzi háborúra fiát. Még fia távozta után is sokáig jár-ke, »meg-meg is áll, bársony padlóját döbbsenti«, de midőn asszonya az imaórát jelenti, buzgón borúl térdre s imába mélyed. Ezután elnyúlt részletességgel írja le a költő az ország véneinek tanácskozását, úgyszintén a készülődést és a vonulást is a háborúba a következő énekben. Ez az ének tárgyalja a mesés prágai kalandot. Ez volt a Toldi mondának egyik részlete, melyet Arany még nem dolgozott fel műve két előbb megjelent részében. Ezt a kalandot Arany is csak oly mesésen adja, mint azt Ilosvainál találta. Ilosvai után adja, a részletekre is kiterjedő pontossággal, nem hagyva el még a saroktaposást és a királyok megfenyítését sem. Elmondja még a hírmondó agyonlegyintését is, kiről azt hiszik, hogy a guta ütötte meg. Sőt még a kaland befejezése is az, ami Ilosvainál. A megrémült császár kibékül s megvendégeli a magyarokat, Lajos meg otthon a vitézeket. A különbség csak a feldolgozásban van. Arany jobban részletez, sőt indokolni is igyekszik, amit lehetséges. Így pl. a város gyors bevétele a leitatásnak tulajdonítja, de ezzel sem képes annak tulságosan mesés voltát eltakarni s ezért kénytelen a krónikások naiv elhitetési módjához folyamodni, hogy könyvben is megírta ezt Ilosvai Péter.

Ami azonban Arany feldolgozását művészivé teszi, az abban áll, hogy ő a kalandot nem epizódnak használja, hanem a cselek-

mény fejlesztésére. Toldi tragikumát végleg ezen kaland dönti el. A történetek után még bevallhatta volna tettét, Piroska még az övé lehetett volna, mint történik ez a »Daliás Idők«-ben, hol vétkeért bocsánatot nyer s boldog lesz. Miklósnak itt is feltett szándéka mindennek bevallása és a bocsánatkérés. A kitüntetés után, midőn a király Szalontával ajándékozta meg, látja csak teljes elhagyatottságát. Elhatározza, hogy a király elé megy és feladja tettét. Ime Miklós terve, mely ha sikerül még boldog lehetne, de a véletlen megakadályozza terve kivitelében s így a prágai kaland lesz élte megrontója. Toldi hazamenet ugyanis, cseh fogságba esik s ezalatt Piroska otthon azt hívén, hogy Toldi nem szereti, elhatározza magát a lépésre, mely őket örökre elválasztja. Fogságából menekülni lehetetlen, egy út volna csak a szabadulásra, ha elfogadná Jodovának, a megölt cseh vitéz leányának felajánlott szerelmét. Ilyen útat azonban a menekülésre Arany Toldija, a becsületesség mintaképe, ki a fogságba is azért került, mert egy elrabolt nő becsületét akarta megvédeni, nem választhat s némán tűri tovább undok fogságát, míg egy napon a cseh király emberei, kik a várat beveszik, ki nem mentik. Még mindig idejében érne boldogsága megmentésére, de most gyalázata megboszulására megígéri, hogy mindaddig harcol velük, míg a rablókat az utolsóig ki nem irtják. Szíve sugalata sejteti a veszélyt, de dicsvágya, hogy hírnevét, melyen csorba esett, visszaszerezze, végre is győz. Piroska Toldi elmaradásából azt következteti, hogy Toldi őt nem szereti s maga sürgeti esküvőjét, pedig azért vágyott Budára, hogy legalább láthassa azt, akit szeret, s ha az gyűlöli is őt, legalább ott hervadhat el szeme láttára. Másrészt meg biztatja a rémény, hálha meg is bánta már tettét és tán még igyekszik hibáját jóvátenni.

Ezért válik meg szülői házától. Megható távozása, az egész nép áldása kíséri az »angyaljó, angyalszép« kisasszonyt.

Az udvar ridegségének közepette még jobban érzi elhagyatottságát: Erzsébet kezének hidegségétől összerenzen, egyetlen vigasza társnője Őrzsé, Bosznia fejedelmének leánya, ki Piroska bánatos arczát annyira megszerette. Egyszerre belát Piroska szívének mélyébe, tudja, hogy annak lelkét is szerelmi bú nyomja. Ezért oly bizalmas, iránta, hogy egyszerre felfedi titkát. Jelleme ellentétes Piroska jellemeivel, mit még lesz alkalmunk bővebben kifejteni.

Új alak Jodovna, ezen asszonyi szörnyeteg, ki Toldi szerelmeért fivére életét tudná feláldozni. Toldi végre miután a rablókat kiirtotta a királytól kitüntetésekkel elhalmozva közeledik hazája felé őszi levélhulláskor, midőn a természet hervadása oly szép összhangot képez elszálló réményével. Minden gondolatja csak Piroska, de azért

reszket a hirtől, melyet hallani fog róla. Haza érkezik, de kérdezősködni nem mer. Végre rendkívüli ügyességgel Benczével adatja a költő tudtára a hősnék Piroska férjhezmenetelét. Benczének addig fúrja az ujságolhatnámság oldalát, míg végre helyes módot talál annak elmondására. Látja ura felháborodottságát, nem mer beszélni, csak pénzét kezdi olvasni s midőn ura kérdi, hogy hol szerezte, elmondja, hogy az a leány adta neki, ki kérdezősködött Toldi után, Bosznia királyának leánya, vele volt az a másik, kinek a minap volt az esküvője. Toldi fájdalma mérhetetlen s mint a torna napján, úgy rohan most is a szabad természetbe, a sötét hideg éjbe s bánatában eltompulva leli az utcán a hideg reggel.

Rendkívül ügyesen hozza össze most a költő Tarral, aki hazafelé tart. Miklós kerülni akarja, mi azonban nem sikerül, mert ez utána megy s barátságos szavakkal hívja meg Miklóst estére, hogy szemtanúja legyen boldogságuknak. Miklós mogorván utasítja vissza ajánlatát, de egész nap gyötri a vágy, Piroskát még egyszer láthatni s aztán örökre szakítani.

Piroska is, mintha sejténé a végveszélyt, egész nap csak azon kéri Istent, hogy Toldi ne jöjjön, de az ő szívéen is erőt vesz a szerelem

»S egész nap a szívét, mind csak azon kapta.
Hogyha felé se jön, megreped miatta!«

Miklós az est beálltával csakugyan el is megy. Ezen lépésével tönkre tette a saját nyugalmit és Piroska eddigi látszólagos nyugodt családi életét is.

Piroska jellemével látszólag össze nem egyeztethető, de a cselekmény menetét művészileg előmozdító momentum, hogy ő maga veti a férfiak közé a szikrát. Tar bántalmazza nejét s Miklós bosszúja elől csak egész jellemének megfelelő gyáva szökéssel képes megmenekülni. Miklós a boldogtalan Piroska előtt elárulja szerelmét s késznek nyilatkozik őt a világ előtt megvédeni. Mily szép Piroska állhatatossága, ki egy perczre sem képes eltántorodni! Most látja csak Miklós, hogy zúszta szét e legnemesebben szerető szívet . . .

»S ment, hogy soha többé Piroskát ne lássa.«

A hatodik ének a költő visszaemlékezésével kezdődik ifjan elhunyt leányára s ennek hátramaradt árvájára, a kis Piroskára, kinek jobb jövőt kíván, mint volt annak, akinek nevét viseli. Majd áttér Piroska hervadásának rajzolására, ki lassan, de folyton hervad, mint letarlott virág, mialatt folyton fülében cseng a »jer-jer«, melylyel Toldi hívta. Átkozza önmagát, hogy nem bizott Toldiban s nem utasította vissza Tart, hisz most már biztos benne, hogy Toldi szeretete már akkor is, pedig ő akkor még egyetlen szavával jóvá-

tehetett volna mindent. Most már utálja férjét, de tűr, mert már csak kettő közt választhat :

»Vagy keserű balsors, vagy örök gyalázat!«

Ez utóbbitól borzad s tűr továbbra is. Toldi is meggyőződött arról, hogy sorsán már nem változtathat. Most látja csak be tette egész aljasságát, hisz eddig azt hitte, hogy csak önmagát tette boldogtalanná, most már azt is tudja, hogy a szeretett leányt is azzá tette. Menekül az emberek szeme elől, ott akar vigaszt keresni, hol már annyszor talált, a szerető anyánál, benéz Nagyfalúra, de most az aggódo édes anya sem tudja vigasztalni. Elindul tehát a királytól a prágai kaland után nyert vára, Szalonta átvételére. Itt azután hosszabb kitérést tesz a költő, az ő kedves szülőföldjének vágyai, küzdelmei, céljának szentelve néhány stróphát, meglehetősen megakasztva a cselekmény menetét. Ide menekült Toldi az emberek szeme elől, de itt érzi csak igazán elhagyatottságát s megkísérli nagyszerű, Goethe Faustjára emlékeztető átalakításokkal bűjást, unalmát elűzni, de csakhamar beleun ebbe is. Majd meg vadászatban keres szórakozást, de lassankint már ez sem szórakoztatja s csak az utána tartott vendégségek maradnak meg, melyek csakhamar a legundokabb tivornyákká változnak. Így akarja bánatát elaltatni, de ez nem sikerül.

Az erkölcsj sülyedés szélén álló Toldit már csak egy hatalom képes megmenteni, ez az erős hatalom, mely mindenkor uralkodott rajta, az anya. Miklós anyja nem hiszi el a híreket, de még is elhatározza, hogy személyesen fog meggyőződést szerezni a hír valótanságáról. A hű fiú, ki mindenkivel szembe mer szállani, menekül anyja elől. Romlatlan szíve sugallatát követi, midőn vétsége után menekszik anyja elől, kinek nem tudná kiállani tekintetét. Megindul czel nélkül Budára, hol egymásután sujtják a büntetések. Először is a király fosztja meg lovagi méltóságától Tar vallomására a lovagot, aki a lovagi törvénnyel ily rútul visszaélt. Miklós Tart párbajra kényszeríti s megöli, de ezzel együtt Piroska szívét is átdöfte, ki férje holttestének látlára holtan rogyik össze s most két halottat temetnek egyszerre a Szt. Gellért aljába. Itt azután ügyesen használja fel a monda sirrablási tényét, de egészen átalakítva s megnemesítve, úgy, hogy a cselekményt is nagyban előmozdítja, amennyiben a jelenet Toldit erkölcsileg megtöri. Toldi holt kedvese látogatására hatol éjjel a sírba s ott az áthalott Piroskát magához téríti: de most következik a hős legfőbb büntetése, Piroska megismerve Toldit, kit örökre elválaszt tőle férjének vére, megátkozva úgy őt, mint önmagát is s újra ájultan rogyik koporsójába.

Miklós elkövette a legnagyobb bűnt, mert megölte Piroska

férjét s örökre eltaszította szerelmét magától, ki ezért fájdmában megátkozta. Toldi fájdmában kitántorodik s elfeledi a követ visszahengeríteni, amit két gonosztevő felhasznál a sir kirablására. Másnap ők maguk adják fel Toldit, kit láttak a sirban s ezzel egy újabb bűn gyanúja nehezedik rája, mert így Toldi most már gonosztevő is. Ezért a kor legnagyobb büntetése éri, midőn az érsek szörnyű átkot mond rája. Piroska pedig, az a lény, aki látszólag már fenéig kiürítette a szenvedések poharát, még most sem szabadult meg szenvedéseitől, mert csak álhalott volt s másnap ismét vissza hozták, de otthon is csak mindig ezt rebeget:

»Oh miért nem hagytatok csendes koporsóban!«

Ezek után a költő a történeti háttér festéséhez lát.

A király megtudja, hogy öcsését, Endrét megölték. Szép visszaemlékezés után szeretett öcsésére, elhatározza, hogy megboszúlja. A sereg csakhamar össze is gyűl s Lajos hosszan ad tanácsot az induló seregnek, hogyan menjenek azon földre, melyet hajdan Attila serege taposott. Majd az anyakirálynő udvarát, Visegrádot rajzolja a költő, hol most minden gyászba borult. A királynő megrendült a hírre, miséket mondat s alamizsnákat osztogat, de midőn magára marad, kinozzák a mult keserű emlékei s

»Ősz férfi vonaglik az ágy kárpitja megett,

S haldokolva hörgi: »gyermekélt gyermekélt!«

Ezután a harciba vonuló nemeseket írja le részletesen, amint Rákoson gyülekeznek, még czimereik sem maradnak ki. Mind a névfelsorolás, mind a czimerleírás hosszantartó és fárasztó.

A következő ének rendkívül tartalomdús s a cselekmény szinte siet már a megoldás felé. Először is Toldi Lőrincznét mutatja be anyai fájdmával, ki aggkora daczára elhatározza, hogy felmegy Budára a királyi udvarhoz, kegyelemért esedezni fia számára. Ajándékul viszi összes ékszereit, a drága családi ereklyéket. Nincs kincs, melyért azok eladók volnának, de fiáért ezeket is feláldozza. Először is a királynőt igyekszik részére megnyerni, azt hiszi, nála könnyebben boldogul, hisz neki is van fia. Midőn Budára ér, megtudja, hogy a király már elindult Olaszországba, ezért egyenesen Erzsébethez ment, ki azonban nem hallgat az anya könyörgésére s visszaütésitja ajándékait, hisz az ő fia ártatlan volt, mégis elveszett s egy gonosztevő ne lakoljon. Miklós szerinte »asszonyelcsábító, gyilkos, szentségtörő.« Az agg anya fájdalomtól megtörve hagyja el a királynőt, kiről csak annyit mond Anikónak, hogy »nincs szíve« s ezzel legtalálóbban jellemzi a hideg Erzsébetet. Az anya azonban nem egy könnyen retten vissza, minden reményességét jó királyába helyezi. Elhatározza,

hogy elmegy utána Olaszországba a búcsúsokkal s alig sikerül őt unokájának lebeszélni. Végre azonban gyengeségének érzetében belátja, hogy ő oda már el nem érne s nagy nehezen beleegyezik abba, hogy unokája teljesítse ezen feladatot. Melléje adja úti-társnak az öreg Benczét. Elválnak, de az eszes Anikó belátja, hogy mint nő nem indulhat ily messze útra, annélkül, hogy jó hírnevét koczkáztassa, ezért az élelmes leány felöltözik leventének s külön indul Benczével, nem is a búcsúsokkal. — Anikó ezen kalandja első pillanatra természetellenesnek látszik, de nem találunk-e példát a középkorban, még a történelemben is arra, hogy a nők lérfiruhában követték férjeiket a csatába. Különbön Anikó szerepe csak a *mentő angyal* szerepe s *nem a vitéz*, nem harczol. nem öl, s így mindvégig leggyengédebb nő marad, ki csak akkor jelenik meg, midőn bátyjának szüksége van gyöngéd szeretetére.

Ezután a költő visszavezet bennünket Piroskához, kiben atyja nem sokáig gyönyörködhetett, mert a haláljegy most is ott van leánya arcán, kinek most már csak egyetlen vágya fátyolt ölteni s hátralevő rövid idejét vezeklésre használni. A királynő örül elhatározásának és az apácák főnöknőjévé teszi a Margitszigeten. Itt emésztdök Piroska bújába mélyedve s folyton Toldira gondolva, ki oly ártatlanul bűnhődik. Csak a szintén reményvesztett Örzse vigasztalja néha, ki maga is fátyolt akar ölteni, mit azonban Piroska ellenez, s amennyire csak tőle telik, halasztgat.

Piroskát elhagyva, Toldit követi a költő bűjdosásában, kinek apránkint, lépésről-lépésre kell levezekelnie bűnét. Először kolostorba lép, hol Arany azon munkákat végezteti vele, melyeket Ilosvainál a királyi konyhán végez. Midőn megtudja, hogy a barátok kidőlt szamarának nevét viseli, csaknem elhagyja béketűrése, de erős akarata győz s eltűri a legnagyobb megaláztatást, amely vitézt érhet. Vezeklése ezen helyét csak akkor hagyja el, midőn meghallja, hogy az érseki átok ide is elhatott.

Majd meg Anikó és Benczéhez tér vissza a költő, kik ezalatt már Velence közelébe értek. Anikó küldetésének kedvez a jó szerencse. Egy nap véletlenül kerül kezei közé a két sirfosztogató, kiket Benczével nyomban el is kísér Velenczébe a törvény elé. Így most már tisztázva van bátyja a legnagyobb vádtól.

Miklós tehát ártatlan s a sirrablásban nem részes.

Az ének következő része a történelmi háttér rajzolására van szánva. Ezalatt Olaszországban apró csatározások folytak. Aquila önként meghódolt. Durazzó seregét is szétverték, ki azután színlelte ajálja fel Lajosnak barátságát és hűségét, holott már előbb nőül vette Máriát, Johanna húgát, ki Károly végakarata szerint Lajosnak

volt szánva. Lajos nem hajt hizelgéseire és színlelésére, hanem boszút forral ellene. Durazzó még egyszer kedveskedni igyekszik Lajosnak, legyilkoltatja Endre gyilkosait, de ezen tettében tulajdonképp önérdéke vezette, mert félt, hogy eltalálják árulni.

Johanna is ártatlannak vallja magát, de Lajos nem hisz neki s ő ellene is boszút forral. A történeti eseményeket szépen köti össze a költő, hőse sorsával is. Ezalatt meghozzák a sirrablókat s így a Miklós ellen emelt hamis vádak egyike meg van czáfolva, de a király ezért nem bocsáthat meg neki, mert ott van még a másik két súlyos vád, t. i., hogy orozva gyilkolt és hogy megsértette a lovagi törvényt. Így köti össze az események szálait úgyesen, hogy hőse a forrongó események közt se szorúljon háttérbe. Ezután meg vissza is tér hozzá s elmondja, hogy Miklós zalatt a cseh határra jutott, hogy czélja ismét beállani egy zárdába s továbbra is vezekelni, mert nem tartja magát méltónak arra, hogy háborúba mehessen. A Vág mellett egy csapat vezekőre talál, közéjük áll, sanyargatja magát, ami ismét vallásosságának nyilvánulása s ebből folyó erős birodalmának, hogy Isten tán még megbocsátja nagy bűnét, egy ártatlan sziv megtörését. Míg a bocsánatot meg nem kapja, nem is tartja magát méltónak a tiszta jellemű lovagokkal egy sorban küzdhetni az országon ejtett gyalázat megboszulására.

A kilencedik ének az olasz csatározásokkal foglalkozik, s a költő megfélekedve arról, hogy azt ígérte, hogy a főbb dolgokat fogja csak kiemelni, részletekbe mélyed, pl. Sulmóna ostromát aprólékesan leírja, hogy megismerjük a középkori várostromot. Cola Rienzi sorsának belehozatala csupán Lajos nagyylelkűségének feltüntetésére, felesleges. Csak nehezen tér vissza Toldihoz, kit az önsanyargatók csapatában hagyott, s itt bemutatja a mű egy új alakját, Szeredaít, ki Zách-ivadék s bújosó. Midőn Toldinak gyónnia kell, ezen rokonszenves alakhoz fordul s ekkor tudja meg, hogy magyar. Ezen pillanattól kezdődött ama benső barátság, mely őket örökre összefűzte.

Csehországban a nógrádi mondára emlékeztető dolgot vizsgál véghez, kiemeli a cseh király kocsiját a sárból, ki meghívja őket vadászatra, ahol Toldi ismét kámulatot kelt. Beszövi a költő ezen énekbe Karlsbad keletkezési mondáját is s meghatóan emlékszik vissza az áldástosztó vízre, mely az ő fájdalmait is, legalább részben, enyhítette.

Toldi megúván az ndvart, Szeredaival tovább indul. Délre tartanak, elhatározván, hogy Lajos csapatát felkeresik állóllőzetben. Vonzza Toldit az ellenállhatatlan vágy, hogy magát még egyszer

kitüntesse, mert ha más ok miatt nem is, legalább édes anyjának kedvéért rajta kell lennie, hogy bocsánatot nyerjen.

Olaszországban ezalatt folynak a csatározások. Miklós először is Bárletta-nál tünt fel, hol a harc közepette mint barát egyszerre megszalasztá az ellenséget. Mire a magyar had körültekintett, már nem volt látható. A hírt Lajosnak is megvizsik, ő egyszerre sejti a valót, de titkát el nem árulja. Canozza ostrománál elfogják a kobzost s Lajos elé viszik, ki ezt szolgálatába fogadja. Itt menti meg Miklós barátruhában királya életét.

A csatáknak zajából egyszerre Piroska békés czellájába vezet bennünket a költő, hogy elbűcsúzzunk a »pünkösdi virág«-tól, kit mint a költő mondja, dalának bájul tűzolt homlokára. Piroska ezalatt teljesen elhervadt zárdájában s az emberekkel és Toldival is kibékülve várja az őszi természettel a csendes kimúlást. Midőn közelíteni érzi vég óráját, egy nap felkéri Örszét, ki folyton mellette van, hogy irjon nevében a királynak. Ezen utolsó soraiban is azért könyörög, akiért szenved, Toldiért. Kéri királyát bocsásson meg neki, mert ártatlan, hisz Tart *nem orozva gyilkolta meg*, mert az teljes fegyverzetben harczolt Toldi ellen, mint azt akkor a sziget apáczái látták. Szép a barátné hű gondoskodása, ki maga told néhány sort reszkető kézzel a levélhez szeretett barátnője, Örsze érdekében. A második vétek gyanúja is elhárult tehát Toldiról, *nem orgyilkos*. Az érsek visszavonja átkát s kéri a királyt, bocsásson meg ő is Toldinak.

Igy derül ki fokozatosan Toldi ártatlansága, miután már eleget bűnhődött legnagyobb véikeért, Piroska tönkretételéért.

A tizenegyedik ének gyönyörű epizóddal kezdődik, midőn a király saját élete veszélyeztetésével menti ki a hullámok közül Szeredait, ki az ő parancsára ugratott a ragadó árba. Az ezután következő hosszú harczeleirást ismét egy epizód szakítja meg, Anikó veszedelme, kit e véletlen ismertet meg Szeredaival.

Toldi másodszer is megmenti a király életét, a cselszövényes párviadal alkalmával. A harc a magyarok teljes győzedelmével végződik. Taranti elosont, Durazzo azonban áldozatul esik Lajos boszújának, mert legyilkoltatja s ezzel Lajos nagy csodát ejt jellemén, mert Durazzoban nem csupán öcsesét boszúlja meg, hanem szerelmét is. Méltatlanok különösen a kivégeztetés körülményei. Lajos ugyanis lakomára hívta rokonait s ez alatt ítelteti halálra Durazzot. Még az agg Aporral is méltatlanul bánik, mivel az ellene mer szólni. Ezen boszú az aljas gyilkolás látszatát hordja magán. Tettének méltatlan voltát maga is érzi, midőn felocsúdik első mámorából. Később is állandóak lelkiismeretfurdalásai ezen tette miatt. A háború után meg-

hallja jegyesének, Károly cseh király leányának halálát, most már mi sem gátolná egybekelését Máriával, ha el nem választaná őket a legyilkolt férj vére.

Piroska leveléből értesül annak szánalmas sorsáról s megtudja, hogy Toldi nem gyilkos, de azért nem bocsát meg neki, mert még ezen bizonyíték után is meg van győződve, hogy Tart, ha nem is gyilkolta meg orvúl, legalább úgy kényszerítette a vívásra s tette vad boszúállás gyilkos szerelemből. De nem hasoló-e az ő eljárása Károlylyal szemben? Ime az ok, mely Lajost egyszerre hajlandóvá teszi a bocsánatadásra! El is hívatta mindjárt György fiát — mert Anikót annak ismerte — mondja meg bátyjának, hogy nincs már ellenére, ha kegyelemkérésre jelenti magát.

A mű most már gyorsan halad a kifejlet felé. Piroskát és Benczét Pejko vezeti véletlenül Toldihoz. A király megtudja, mennyire nyugtalan s elégedetlen már serege s elhatározza a visszavonulást. Azonban daczára annak, hogy az események oly gyorsan haladnak a kifejlet felé, még új alakot is vezet elénk a költő Máriában, Lajos első jegyesében, ki daczára annak, hogy csak ez egy jelenetben szerepel, egyike a legsikerültebben jellemzett alakoknak. Az igazi daemóni olasz nő, kiben a szerelem és a boszú érzelme egyugyanazon pillanatban megfér. Férje után tudakozódik mély gyászban s olyan pompás kíséret élén, mintha nem is kérni, hanem hódítani jött volna s miután megtudja férje halálát. örjöng, átkozódik, de Lajos szemrehányására egyszerre édes szavakkal hizelgő. Ime a fortélyos nő, ki egyszerre eltalálja a hangot, melylyel Lajos hegedő sebére feltépheti. Csaknem czélt ér, de Lajos eltántorodása csak pillanatnyi, mert *győz és esze*, amely e modor után egyszerre felismerte a daemóni nőt, ki új szerelmet keres, midőn férjét még el sem temette, felismeri benne a daemont, »*Johanna testvérét.*« A visszaútasítás azonban nehezebbre esett a királynak s szerelmét feledni sohasem tudta, első leányát is Máriára kereszteltette. A magyar had most már készül haza.

Most következik az általános bocsánatadás és kitüntetés. Első természetesen Apor, a méltatlanul bántalmazott vezér. A második kitüntetett Toldi, ki térdre borul koronás királya előtt, midőn ez visszaadja neki kardját s ezzel elveszett lovagi becsületét. Az elcig-tételben, mit a király Toldinak szolgált, nincs azonban semmi bensőség. A király tudja, hogy Miklós az ellene emelt vádak kettő-jéért ártatlanul szenvedett, a harmadikért pedig bocsánatot kapott attól, ki már a föld alatt nyugszik, ki egyedül adhatott bocsánatot. Eleget is vezekelt, új érdemeket is szerzett, mert a királynak életét kétszer mentette meg. Ezek után szinte rosszul esik hallanunk a száraz

figyelmeztetést a király ajkáról, azon király ajkáról, kinek Toldi kétszer mentette meg életét s aki különben maga is bűnösnek érzi magát, ugyancsak a lovagi törvény megsértése miatt.

Toldi nem feledheti hű barátját Szeredait, ezért először is az ő szabadságáért esedezik. A király megtudván múltját szabadon bocsátja. Ezek után a nápolyi hadjárat sivár eredményét mondja el a költő a történethez elég híven ragaszkodva. A pápa felmentette Johannát, pénzbírságra ítélte, melyet azonban Lajos visszaútasított. Miután Lajos megtudja, hogy Endre hátrahagyott gyermeke is meghalt, azon hadait is összegyűjti, melyeket Olaszországban akart hagyni s haza felé indul. Az anyakirálynő fényes kísérettel Segesdig megy fia elé, mellette ül Örzse is feketében, mint leendő apácza. Midőn Lajos megpillantja, Toldi I. részére emlékeztető naivsággal üdvözli.

Az egész ország ünnepébe szépen illeszkedik be a Toldi család öröme. Toldiné is eljött az öreg Benczével fia elé. Keresi fiát a tömegben, de talán meg se találná, ha Pejtkó, e valódi táltos, nem segítene rajta. Az öreg Bencze is örül fia meglátásakor, büszke is reá, pedig ez ugyan nem igen vitézkedett s viselt dolgai nem igen válnak dicsőségére. Mint a prágai kaland alkalmával, itt is csak a fosztogatáson és a zsákmányszerzésen járt az esze, amiért csaknem keményen lakolt. Kifogásolni szokták, hogy a szószeros értelmében vett ügyetlen liczkó ez a fiatal Bencze s a hűségen kívül mi sincs benne, mi atyjára emlékeztetne, hogy Arany a sokfelé ágazó mesében a sok személy között úgy látszik, megfélemedezett róla s csak akkor rántja elő, midőn a cselekmény fejlesztése szempontjából szüksége van reá, de ez már maga is elég valamely személy szerepeltetésére, már pedig Bencze ugyancsak befoly a cselekményre, hisz ő keríti kézre a sirrablókat s így ő háritja el uráról az egyik legnagyobb bűnnek gyanúját, amely dolog nélkül ugyancsak nem kapna a főhős bocsánatot.

A Toldi család haza ér Budára, boldog otthonába. Miklós szíve mélyéből örül Anikó és Szeredai boldogságának, de eszébe jut a maga boldogtalansága is; elhagyja a boldog párt, átkel egy kis esolnakon a Dunán, kiköt s megpillant a szigeten két keresztet új sír felett. Egyiken csak Jézus betűje, de a másikon ez a felirat:

»Ez a gyászos sír a Rozgonyi Pálé
Ide fájt a szíve, jó leánya mellé!«

Toldi néma fájdalma megrendítő, zokog, könyzaporba fűrösztli, csókolja, öleli azt a hideg követ, majd feltekint a csillagos égre ezen szavakkal:

»Tiszta, vagy, ott is vagy! hiszem erős hittel,
 Oda vársz, meggyógyítsz boldog szeretettel;
 Addig soha e szív asszonyt ne ösmérjen:
 Fogadom s megállom, Isten úgy segítjen!«

Megtört szive s mély bánata jeléül négy füzet tiltet, hogy ezek árnyékolják a drága hantot. Az utolsó derült kép, mely egyszersmind be is fejezi az egész művet, Anikó és Szeredai menyegzője. A jó kedv még Toldit is magával ragadja, sőt még tánczra is kerekedik s járja hűgával:

»Halkan, öregesen, násznagyonan.«

Szeredai Anikóval Szalontán marad, gyarapodtak s nevüket hirdeti a nagyfalúsi és szalontai Toldi.¹⁾ A mű befejező sorai, ha mint felosztásunkban tettük, T. Sz.-ét második helyre tesszük, ellentmondásban vannak a harmadik részszel, Arany azonban harmadik résznek írta és csak így fejezhette be ezen sorokkal:

»Egyéb dolgairól hű Toldi Miklósnak.
 Nem érzem magamat énekkal adósnak.
 Könyvből sem olvastam, nem is tudakoztam;
 Csak az egy munkámmal igazán tartoztam.
Dalját Időkről mit még barna hajjal
 Keztem s félbe hagyék küzdve kórral, bajjal,
 Most, mikor agg lettem, hajam is fehérrül:
 Imhol a bús ének Toldi Szerelméről.«

Toldi estéje. A trilogia harmadik része, megjelenési idő szerint második, *Toldi Estéje*. Ez a hős aggkorát rajzolja, a hős életének utolsó szakát komor színekkel, tömötten. Tárgyát Arany ezen részhez is Ilosvaitól vette. A németújhelyi viadal és az apródok fejbeverése van benne feldolgozva.

Műve kezdetén Nagyfalún mutatja be hősét sirja szélén. Hogy miért hagyta el Toldi az udvart, arról Ilosvai bizonyosat nem ír. Azt tudja, hogy a király egyszer megharagudott Toldira, de hogy miért, — arról ő nem írhat bizonyosat:

»Tholdira királynak egyszer lón haragja.
 Bizonyt nem írhatok, mi volt annak oka
 Három esztendeig nem ment bé udvarba.«

Aranynak, — a népies mű követelményének megfelelően első dolga volt ezen száraz ténnyt indokolni. Ő azzal indokolja, hogy Miklós, az egyszerű nevelésű nyers hős, nem tudott megbarátkozni az udvar finomított szokásaival, annak kényelmével, nem volt inyére, annak olaszos fénye, az a sok diszpalota s szüntelenül zsémbelődött, míg végre maga is belátta, hogy nem való ő oda. Egyszer csak »szaván marasztva, elküldi a király.«

¹⁾ Czélzás a Conscriptió-beli ágakra. Arany ekkor már ismerte a Conscriptiót.

Gyönyörű természetleirással kezd a költő művét, a haldokló természet leírásával s valóban ezzel párhuzamba állítva ecseteli legjobban Toldi komor hangulatát, ki ott térdel kertjében a sír dombja megett s

»Nincsen már hajának egy fekete szála
 Övéig lenyúlík szép ezüst szakálla,
 Szép fehér szakálla, melyet amíg térdel,
 Kegelére kulcsol összefont kezével.«

Mily plasztikusan kidomborítva mutatja be ismét hősét! épen úgy szemünk előtt látjuk, mint az első részben. De minő különbség a két alak között, ott az ifjúerőtől duzzadó *ifjút* láttuk ábrándozva a fényes jövőről, itt a megtört ősz-szakálú *aggot* látjuk elmélkedve a keserű multról és a halálról!

A leíró költészetnek egyik remeke, nemcsak irodalmunkban, hanem az egész világirodalomban Toldi házának leírása, azon házé, amelyikben a költő a Toldi családot bemutatta, amelynek udvarán játszódott le a katastropha, mely az ifjú Toldi jövőjére lett döntő befolyással, melyet láttunk a hold fényében, midőn a legjobb fiú anyjához lopódzott búcsúzni, amelybe a későbbi férfiú öröm és bánatában egyaránt visszatért a szerető anya karjai közé, azon anyának karjai közé, akinek sirjánál térdel most. Ezen házba vonult vissza a hősi pályáját befutott férfiú, nem törődve az étellel, de még közvetlen környezetével sem. Ezért jutott az egykor vakítóan fehér, jól gondozott ház mostani szánalmas állapotába. Mily szép párhuzam a roskadozó ősi hajlék és a megtört, sirba vágyó hős között.

Ott van Toldi mellett az ő mellözhetetlen kísérője, az egykor ifjú, de most már szintén öreg Bencze, ép oly plasztikusan bemutatva, amint megáll s urát szemléli.

Ura parancsára úsót hoz s mögéje áll. Modora egészen a régi, gyötri a kíváncsiság, de kérdezősködni nem mer, azért kerülő-utakon igyekszik urából a titkot kicsalni. Hogy áshat Toldi sírt, mikor rajtuk kívül nincs is már lakója a háznak. Az utolsó, ki közülök elköltözött Toldi Lőrinczné már réges-régen nyugszik a sír dombja alatt, keresztjének írása is lekopott már, lemosta a zápor. Ott nyugszik lábánál az öreg Bencze is, ki egész életében hű cseléde volt. Bencze beszél a kedves halottakról, hosszan, bőven. A munka folyik, de Miklós nem szól, csak midőn a sír elkészül, szólal meg, visszatekintve multjára. Kéri szolgálját, hogy ezen sirba temesse azon pár nap elteltével, mely még hátra van életéből. Ne tudja a világ, hogy hol nyugszik az, kiről már életében megfeledkezett. — Itt a sír fenekén találja az öreg Toldit Pósaalvi, kit Toldi barátjai — Ilosvainál maga a király — küldöttek, hogy hírt vigye, miként garázdálkodik

egy olasz Budán, kit nem tudnak legyőzni, s aki most készül távozni az ország czímerével. — Az egykor oly hatalmas hősnek, aki már sírját ásta, ezen hír hallatára megjön régi ereje, kiugrik a sírból s egyszerre ifju lesz. — Most is borral próbálja ki erejét, mint ifjú korában szokta, midőn pl. a cseh óriással szállt síkra, vagy midőn a cseh király ellen indúlt stb. Most is győzedelmeskedik még felette, mert :

»Bencez meg a másik eláztak melőle.«

Másnap reggel azonban nem köszöntött be a hajnal oly elragadóan az ablakon, mint egykor a csárda ablakán, az idő is Toldi kedélyének megfelelően, borongós. Olyan köd fedí a pusztát, mely :

»Az embernek lelkét is nyomja s rátapad tehernek.«

Itt is nyilvánul ismét Aranynak legnagyobb művészete, mely abban áll, hogy a természet jelenségeit művészien tudja felhasználni egyénei kedélyállapotának festésére.

Ezen ködös, borongós időben ballag az öreg Toldi Budára. A természet oly öszhangzó kedélyhangulatával. Keserű benyomást tett reá, hogy őt, kit elfeledtek, midőn nem volt reá szükség, most midőn nélkülözhetetlen, ismét csak előrántják, mint valami rozsdás fegyvert.

Komor hangulatba mélyedve érkezik meg Budára, hol azalatt az óriással a két ikertestvér Gyulafi szállott síkra életre-halálra. Gyönyörű episod a komor hangulat félbeszakítására a két iker testvér életének rajzolására. Megható nemes jellemük, gyengéd szeretetük és áldozatkészségük ; még szerelmüket is feltudják áldozni a testvéri szeretetnek. Most mindketten síkra szállnak az óriás ellen, mint az első részben az özvegy asszony két fia.

Ezen óriást is Ilosvától vette Arany, ennél is az ország czímerével akar odább állítani. Magát a viadalt azonban Arany nem Németújhelyre teszi, hanem Budára, mert mint láttuk a monda tárgyalásánál, Németújhelyen csak Mátyás korában lehetett ilyen viadal. Az óriás legyőzi a két Gyulafit s várja az új harczt, de nem akad már bajnok, ki vele síkra szállna.

Toldi ezalatt megérkezik barátruhába öltözve. Az ő, valamint Bencez plasztikus rajza, fegyverük leírása, egyike a trilogia legsikerültebb helyeinek. Bencez jelenete megtámadóival a legsikerültebb komikum. — Midezek összevetve a komoly háttérrel, irodalmunkban a legsikerültebb humor példái.

A harc tusája szörnyű, mert méltó ellenfelek. Toldi ereje bámulatkeltő, csodás, mi tekintve öreg korát, természetellenesnek látszik, minek oka ismét abban rejlik, hogy a mű középső része utóbb készült, mint T. E., mert csak az fog ebben természetellenest látni, ki előbb

olvassa Toldi Szerelmét utána Toldi Estéjét. Toldi szerelmének végén ugyanis Miklós már nem valami fiatal, hisz Aniko menyegzőjén, már mint feltűnő dolog van feltüntetve az, hogy még tánczols ugyancsak *násznagyosan, öregesen* járja.

Ekkor pedig élt még Toldi Lőrinczné, aki pedig T. E.-jébeli sírásáskor már negyven éve porlad, így Miklóst a viadalkor legalább is 80 évesnek kell tartannnk. Ily korban pedig ily erő még népies költeményben is csoda s valóban Rustemre emlékeztető vonás. A jelenség azonban nem ellentmondás, ha tekintetbe vesszük, hogy T. E. az első rész után készült és így feltehetjük, hogy Miklós anyja sokkal korábban halt már meg. Toldi öreg, életunt ugyan, már sirját is ássa, de még nem elaggott.

Feltűnő mozzanat T. E.-ben, hogy Arany, ki oly nagy tekintettel van a népies kiválmak kielégítéseire, ki az első részben a kegyelemért esdő csehet, csak azután öleti meg, miután alattomban Toldi élete ellen tört, itt a védtelenül földön fetregő olaszt legyilkoltatja, holott ezen mozzanatot Ilosvainál ellenkezőleg találta. Ennél ugyanis a király szavára megkegyelmez neki:

Itt is adna a király kegyelmet, de Toldi megelőzi. — Miklós győzedelme után elvágat Benczével, kerülve minden kitüntetést mint ezt előre elhatározta. Az azonban, hogy fel sem ismerték, lelke mélyére hatott. Szeme ősz pilláit könnycseppek lepik, s már nem érdemelt vádakkal kezdi illetni Lajost, ki csak akkor ismert reá állózetében is, midőn életét menté meg, pedig ő hogy szerette Lajost! Nem a vénség az, ami sirba viszi, hanem a mellőzés, melyben Lajos részesíti, mi annál jobban fáj neki, mivel ő szereti Lajost és nem tudja gyűlölni.

Vádjával azonban méltatlanul illeté Lajost, mert már a következő pillanatban megtudja az érte jövő ujjongó csapattól, hogy a király már megkegyelmezett neki. Rég felkerestette volna Toldit, ha holt hírét nem hallotta volna. Most jól esik Toldinak, a rég mellőzött Toldinak a nép önzetlen öröme, s szívesen megy velük vissza Budára megengesztelődve. Itt szövi be Arany Ilosvaitól Toldi beszédjét szakállához, csaknem szóról-szóra. Kissé erőltetett, de Arany nem hagyhatta el, midőn úgylis oly kevés adatot talált forrásában. Bence diadala teljes, fogadtatásának leírása rendkívül élethű. Miklós bánata is örömmé változik, arca felderül,

»Árnyékos búbanat nem vet foltot rája,
Hye az ég, ha a felhők felszakadnak
S este szép pirosan visszatekint a nap.«

Az az öröm s lelkesedés, melylyel Miklóst Budán fogadják. legméltóbb jutalma egész életében tett szolgálatainak. Toldi annyira

felvidül, hogy először házába tér, úgy öltözködni, mint illik az udvar emberéhez.

Ennyit s ekkora áldozatot a vén Tolditól már nem váránk, ki fiatalabb korában ép azért volt kénytelen az udvart odahagyni, mert nem tudott a piperével megbarátkozni, s ime most vén korában ráadja fejét.

Fel is öltözik, Bencze kitisztítja fegyvereit s így felkészülve indúlnak a mellékajton, hogy a kíváncsi népet kikerüljék. Ezek után bemutatja az udvart, hol az apródok vígadnak, egy szt.-Lászlóról szóló dalt, énekelnek, mely egészen felesleges, mert az esemény folyását megakasztja. Az apródok vigadozásának rajzolására maga a Toldiról szóló dal is elég volna. Ennek tárgya Ilosvaitól az özvegygel való kaland.

Ezt Arany mesterien használja fel cselekvényének fejlesztésére, a hős sorsának eldöntésére, mert míg Ilosvainál a gyűlés után megint visszavonul Nagyfalúra, addig Aranynál kigúnyoltatása miatti nagy haragjában szélhűdés éri.

Művészi érzékkel választotta Arany a halál e nemét — jegyzi meg Toldi egy magyarázója, — mert ez hatalmas szervezetének egészen megfelelő halál. Az oly erőt, mely még aggkorában is oly viadalra képes, csak ily körülmény, a legnagyobb méltatlanságtűrés-okozta harag és az ebből származó szélhűdés ölhetta el méltán.

A hű szolga, ki egész életén át kísérte, ott áll a haldokló mellett könyezve, megtörve. A hős szenvedésének pohara azonban még nem telt meg csordultig, mert a legnagyobb szégyen, mi érhetta, még hátra van, mert ime, most, midőn ott fekszik a halállal küzködve, megjelennek Lajos testőrei, azon Lajoséi, kit ő annyira szeretett, hogy letartóztassák a hőst elkövetett gyilkosságáért. Toldi pedig a legkeserűbb szavakban adja át üzenetét a királynak :

»Mond meg a királynak, hatalmas uradnak.
Csak ez egy órám! hagyja még szabadnak.
Készen áll a börtön, megyek abba önkényt;
Hol nem földi bíró lát felettem törvényt.«

A király, ki csak a makaességet akarta Toldiban büntetni, nem hagyhatja el végórájában leghivebb emberét és siet a haldokló ágyához.

Toldit még félkabultságából is magához téríti szeretett királynak szava :

»Én vagyok a király . . . *nem aki megbántott.*
Én, *Lajos*, szólítottak — régi jó barátod.

Megható a hős búcsúja szeretett királyától, kitől bocsánatot kér s kegyeibe ajánlja hű szolgáját s a magyar népet :

»Szeresd a magyart, de ne faragd le
 Erejét, formáját, dúrva kérgét róla:
 Mert mi haszna, simább, ha jól megfaragják.
 Nehezebb eltörni a faragatlan fát.«

A király igazoló szavai alatt elköltözik a nagy hős lelke, s megható kíséretben viszik este Budáról Nagyszőlőre, hol

»Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
 Domib emelkedett már Toldi Miklós testén,
 Amelyet az ős kert bánalja jelével
 Behünte lehulló sárga falevéllél.
 Nem jelölte a sírt drága ércz vagy márvány:
 Bencze volt az emlék, lába felől állván.
 Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
 S elborítá a sírt új havával az ég.«

Igy kísérte Arany a hős életét lépésről-lépésre bemutatva az első részben a hős ifjúságát a megfelelő hangulatban, Toldi Szerelmében a férfiút küzdelmei és szenvedései közepette, Toldi Estéjében az élettől fáradt, elégedetlen, érzékeny öreget a természet megfelelő szakával.

Igy kísérte a hőst ifjúságától sirjáig s igen sikerülten veti össze Gyulai a trilogiát a tekintetben Mikes Kelemen »Törökországi Leveleivel«, mert mint e műben, úgy a trilogiában is oly szépen változnak az ifjúság, a férfikor s végül az aggkor, mint a természetben a tavasz, nyár és ős.

Az említettekben láttuk Toldi tárgyát; láttuk, mi állott Arany rendelkezésére, mit használhatott fel a trilogia minden egyes részéhez, láttuk, mily művészieszen dolgozta azt fel, hogy csinált a nyers adathalmazból, a száraz mondából, a szó szoros értelmében vett cselekményt, tele bájjal és étellel, hogy illeszkedik be azon cselekménybe minden egyes szereplő; most vessünk még egy rövid pillanatot, az egyes szereplőkre külön-külön is.

Ami Arany trilogiajának olvasásakor leginkább csodálatra ragad bennünket, azmindenekelőtt a művészi jellemzés. Arany soha sem jellemez szavakkal, személyei mindig *önmagukat jellemzik tetteikkel*. A jellemzésnek ezen módját használja egész következetesen. A jellemeket nem egészben mutatja be, hanem részekre bontva, szálaikra szétszedve. Nem négy-öt vonással jellemez, mint teszik azt különösen epikusaink, hanem pontos megfigyelés alapján, minden oldalról bemutatja a jellemet, úgy, hogy azt minden legkisebb vonásában megismerjük és mindig előre is sejtjük, hogy később, a különböző körülmények közt miképen fog valamely egyén cselekedni. A személyek tetteinek indító-okai sohasem általánosak, hanem mindég az egyén jelleméből folyók. Hogy szavakkal nem jellemez, annak legfőbb bizonyítéka, hogy nem használ általános jelzőket.

A trilogia első részében van ugyan néhány olyan jelző, amelyről

azt hiszszük, hogy jellemzésre használja, de azok nem annyira ezen célra, mint inkább a mű népiességének emelésére szolgálnak, utánozva a népmeséket, melyek szintén használnak ilyen állandó jelzőket. Ezeket utánozza Arany, midőn Bencze mellé állandóan oda teszi: »régí hü cseléd«, vagy Lajos melle »bölcs jó király« stb. A mű második részében már nem találunk ilyeneket, természetesen azért, mert a mű nem oly népies. Aranynál a jellem mindég tettekben nyilvánul, s ezen tettek sohasem előre elképzelték, hanem mindég a helyzetből folyók, nagyobb ellentmondás soha sincs tett és egyén közt. Mint a világirodalom nagy írói a klasszikus példák után, vagy mint nálunk Kemény, egyéneinek indulatait és érzelmeit külső hatásokban is bemutatja, oly híven, hogy néha kiterjeszkedik a legkisebb izom megrándulására is. Ezen hűségre való törekvés teszi Aranyt reálissá, ennek a következménye az is, hogy néha, mint pl. Bürger az izléstelenségtől sem irtózik, amire példa az annyira kifogásolt sírási vizketeg leírása Miklós búcsuja alkalmával anyjától, vagy Miklós alvásának leírása.

Jellemei, mint említettük, nem általánosak, hogy úgy mondjuk kosmopolitikusak, hisz egyénei oly híven tükrözik vissza fajuk sajátságait, hogy az egyénben egyszerre felismerjük az egész fajt, minden jellemző sajátságával. Miklós, Toldi Lőrinczné, Bencze, Rozgonyi, Piroska, mindmegannyi töről szakasztott magyar alak, Mária és Károly ellenben a leglisztább olasz typus s nincs bennük egy vonás, amely a magyarnak speciális sajátsága. Lajos ellenben, ki a magyar és az olasz vér vegyülete, mindkét faj ismertető jeleit magán hordja. Arany soha sem utánozza azon íróinkat, kik hőseiknek szilaj jellemét finomabb vonásokkal igyekeznek szelidíteni, de olyan vonásokkal, amelyek jellemük egyéb vonásaival nincsenek harmóniában, amelyekeken meglátszik az idegen szín, ami magukat a hősöket is felíg idegenekké teszi. Arany meghagyja, sőt egészen aprózva rajzolja Toldijának legnyersebb vonásait is, csakhogy az idegenné ne váljék.

Nő alakjaiban már sokkal több a gyengédség, de azért a faji sajátságokat itt sem téveszti szem elől egy pillanatra sem. — Más a magyar Piroska, más a bosnyák Örzse, más az olasz Mária, vagy a cseh Jodovna szerelmének nyilvánulása.

Ennyit Arany jellemzési módjáról általában. Ezek után vessünk rövid pillanatot a mű egyes alakjaira, ezek élén mindenekelőtt a főhősre, Miklóstra.

Miklós jellem a trilogia második és harmadik részében.

Arany összes hősei között kétségkívül a legsikerültebben jellemzett alak a trilogia főhőse Miklós. Az élethű jellemzésnek egyik főoka kétségkívül az, hogy Arany is önmagát rajzolja kedvencz hősében, mint szokták azt tenni a világirodalom elsőrangú szellemei.

Mint hőse, ő is önönmaga erejéből küzdi fel magát a dicsőség magaslatára és midőn elérte azt, amit óhajtott, nem lesz elkapatott fennhéjázó, hanem megmarad egyszerű viszonyai közt.

A mű legsikerültebb részletei közé tartoznak azon helyek, melyekben a költő saját emlékeinek hatása alatt ír.

Ilyen pl. Toldi bújdosása és vándorlása Buda felé, amely alatt hőse lelkiállapotát oly hűen rajzolja. Erre csak az képes, ki maga is átélte azon érzelmeket hasonló körülmények közt és Arany ezen részletet kétségkívül saját vándorlásának a hatása alatt írta. Még vándorlásuk célja is közös, mindegyik azért vándorolt, hogy hírnevet szerezzen magának: Arany művész, Toldi hős akart lenni. Innen Miklós érzelmeinek egyszerű, de mégis oly élethű rajzolása. Miklós nem az az elérhetetlen magasságra helyezett eszménykép, mely elhomályosul az őt környező fénytől, mint milyen pl. Vörösmarty »Árpádja«, vagy más eposzi hős, hanem előttünk álló igazi hős és vérből álló egyén, kit látunk élete minden körülményei közt és pedig nemesak azon körülmények közt, melyek hírnevének emelésére szolgálnak, hanem a legközönségesebb körülmények közt is. Különben ezen jellemzési mód Aranynak speciális sajátsága, »mert Arany — mint Riedl helyesen jegyzi meg — eposzaiban, megközelelti hőseit, úgy tekinti őket, mint meghitt társuk, nem pedig mint valami távolból bámuló. Az eposz írók külsőleges nagyzó, felfogásával szemben költői eljárása családiasan megközeleltő, az egyéni életbe behatoló. Ez az, mit Arany alakításaiban *intimitásnak* szeretnék elnevezni és ami költészetének egyik főbája.«¹⁾

A jellemzésnek ezt a módját tartotta szem előtt Arany, különösen Miklós jellemzésénél, kinek alakja annyira rokon saját alakjával, annyira összeolvad egész életével, különösen gondolatvilágával, — mint Geoheével Faust érzelem és gondolatvilága — hogy tőle többé szabadulni nem képes. Innen van az, hogy Arany későbbi műveinek alakjaiban is akárhányszor Toldi lép elénk, különösen »Buda Halálá«-ban, mint ezt a mű egyik magyarázója oly sikerülten kimutatja.«²⁾

A költő azonban nemesak önmagát rajzolja hőse egyes vonásaiban, hanem a kor hangulatát is. A trilogia mindegyik része magán hordja azon kor bélyegét, amelyben készült, s visszatükrözteti annak hangulatát. Az első rész készítésének kora, a demokratikus eszmék kora. A hős ezen kor eszméinek képviselője. Az egyszerű viszonyokból önerejével felfelé törekvő hős az akkori elnyomatásból kibontakozni igyekvő és jogos helyéért küzdő népet képviseli.

¹⁾ I. m. 40. l.

²⁾ Harasztí i. m. 25. l.

Ezen korban irodalmunk minden ágának, sőt politikánkknak is ez volt az uralkodó tárgya.

Ezért szerepelteti Arany is a hőst a nép közt, azért választja műve színpadául a Magyar Alföldet, mint a magyar népeletnek igazi színterét, épen úgy, mint e kor másik nagy költője Petőfi. A Magyar Alföld szoros összefüggésben áll a magyar szabadság eszméjével, mint Svaicz szabadsága a maga bérczeivel, vagy a tengerparti lakóké a végtelen tengerrel.

Ilyen értelemben fejezi ki Toldi első része, kora hangulatát és vezéreszméit, míg a második része T. Sz. már csak sejteni engedi, hogy a költő, küzdelemdús, változatos cselekményével, korunk hangulatának akart kifejezést adni, míg ellenben a harmadik rész Toldiját a maga búskomor melázásával ismét jogosan tarthatjuk a szabadságharcz lezajlása után, fájdalomban elbénült nemzet képviselőjének. A mű hangulata oly szépen tükrözi vissza ezen kor hangulatát! A mélabús hangulat, mely a mű ezen részén előmlik, az enyészet hangulata, melyet Tompa költeményei mellett Toldi Estéje fejez ki leghűebben költészetünkben.

Ha már most Toldi jellemét a három részen végig kísérve és összevetve vesszük vizsgálat alá s tekintettel vagyunk a két említett mozzanatra is, nem fogunk jellemében ellentmondót találni s a látszólagos ellentmondásokat is könnyebben ki fogjuk egyeztetni tudni, kivévn azon néhány mozzanatot, mely a mű szaggatott elkészítésén sarkallik. Toldinak azon értelmezői, kik a három különböző rész hősében oly vonásokat találnak, melyek egymásnak ellentmondanak, hibáznak, midőn szem elől tévesztik, hogy a három rész a hőst életének három különböző korában mutatja be, már pedig ezen különböző életkornak megfelelően kell Miklós jellemét megítélnünk, amely e korok szerint változó ugyan, de lényegében egyugyanazon következetesen rajzolt jellem. Így fogva fel Miklós jellemét, érthetőnek fogjuk találni, hogy pl. ugyanazon egyén, ki fiatal korában a legenedelmesebb alattvaló, vén korában megfenyíti a királyt, s így sok látszólagos ellentét eltűnik.

Ha Miklós jellemét az egész trilogián át kísérjük, következő jellemvonásokat találjuk benne: bizonyos fokú *önérzet*. Hogy nyilvánul ez már a fiatal Toldiban, azt láttuk, de később is mindig előtör és sirjáig kíséri. Legkézzelfoghatóbban akkor nyilvánul, midőn a nápolyi hadjárat után nem megy a király elé bocsánatot kérni, daczára annak, hogy tudja, hogy a király kész megbocsátani neki. Csak akkor megy a király elé, midőn ez lovagi öltözetet küldött neki, annak jelvényét, hogy a lovagok közé visszafogadja. Mily szép nyilvánulása ez Toldi önérzetének! Ő csak nem megy kegye-

lemért könyörögni azon király elé, akinek kétszer mentette meg életét, s kit személyesen meg sem bántott. Öreg korában is csak akkor kész Lajos elé menni, midőn ez követséget küld érte. Csak a sértett önérzet képes annyira elragadni, hogy az apródokat, kik őt gúnyolják leverje és magát Lajost is megfenyítse. Ez az önérzet *ment azonban minden hiúságtól.*

Ezen önérzettel szorosán összefügg *bizonyos mérvű nemes ambitio*, melylyel a fiatal Toldi alacsony helyzetével szakítani igyekszik és magát kitüntetni.

Mélyen szeret, a leggyengédebb szeretettel viseltetik anyja, Piroska, Aniko és Szeredai iránt.

A leghűbb alattvaló, királyát — mint a spanyol Cid — még akkor is szereti, mikor az száműzi udvarától. A nápolyi hadak alatt feledve e megszegyenítésél, kétszer menti meg életét, és még öreg korában is könyezve válik meg Budától, mert Lajos fel sem ismerte, holott ő még mindig szereti. Szerelme a legtisztább és állhatatos. *Szereti hazáját*, még a halálos ágyán is nemzetéről gondoskodik, és szívére köti a királynak, hogy szeresse a magyart. *Szónakozó* és *nagylelkű*, az özvegyasszony sorsa meghatja, s miután az óriást legyőzi, ennek vagyonát az özvegynek ajálja fel. A kegyelemért esedező cselnek először meg akar kegyelmezni, s csak akkor öli le mikor titokban élete ellen tör. Van benne *lovagiasság*, az elrablott nőt meg akarja szabadítani, s maga jön a legnagyobb veszélybe, Piroska egyetlen szavára, ki hivatkozik a lovagra, lecsillapul és inkább lemond boldogságáról.

Erényei mellett *vanak azonban hibái* is és csak így igazi ember. *Heves indulatú*, ami elhanyagolt nevelésének és óriási erejének természetes következménye. Ezen indulatot azonban gyönyörűen mérséklék jellemének gyengéd vonásai, amelyek első pillanatra ellenkezni látszanak ezen heves indulattal. *Érzékeny lelkiismeretű*, minden bűne után mély bánatot érez és azonnal keresi a bocsánatot. Midőn először esik gyilkosságba, ki akarja magát tüntetni, hogy bocsánatot nyerjen, midőn Piroska sorsáért magát okolja s Tart is megöli, kolostorba megy, hol a legaljasabb szolgálatokat végzi, majd a vezeklőkkel tart.

A lelkiismeretfurdalás így megalázza az óriási testi erőt és a szilaj természetet. Előbb mindent elkövet lelkiismerete elaltatására, ivásba, érzéki gyönyörökbe mélyed, de hiába minden, az oly érzékeny lelkiismeretet, minő Miklósé, nem lehet eltompítani. Vallásos, minden vállalat előtt Istent hívja segélyül. Miklós ezen két jellemvonása tisztán emberi s egyáltalában nincs okunk ezt azzal magyarázni, hogy *középkori romantikus hőssel* van dolgunk, mert ha

maga »Toldi Szerelme« részben romantikus mű is, a hősben sok oly vonás van, melyben elüt a középkori romantikus hősöktől, mint Haraszli sikerülten kimutatja. Toldi párbajai lovagi tettek ugyan, de körülményeik már nem azok, mert lovagi párbajjal nem egyeztethető össze a hős azon eljárása, hogy, midőn a cseh óriást megöli még fel is mutatja a véres főt. Általában Toldi nem lehet romantikus hős, mert Ilosvai nyers erőhőse minduntalan kéri belőle. Legfőbb tettei egyszerű erőgyakorlatok. Ilyen a kocsi kiemelése, a prágai kalandban, a királyok megfenyítése és a lábtaposás. A nőszabadítási kísérlet is csak egész véletlenül alapszik és a cselekmény fejlesztésére volt szükséges. Vannak aztán Miklósnak oly tettei, melyek a lovag tetteivel merőben ellentétesek. Ilyenek nagyon is köznapias mulatsága és tivornyai, melyekkel erejét kipróbálja, mielőtt harczba menne, vagy amelyekkel fájdalmát akarja elaltatni. Különben »Toldi Szerelme« általában romantikus vonásai mellett is mindenek előtt népies. Ha tisztán romantikus szempontból akarnók megítélni a mű legszebb részleteit, a tisztán népies részleteket kellene elítélnünk.

Van azután a műnek egy motívuma, ennek úgy szólván főmotívuma, a szerelem, melyből a hősnek tragikuma fejlődik, amelynek világfájdalmas hangja, merőben ellentétes a romantikus költészettel. Ezen boldogtalan szerelem a hős tragikumának magva, ez teszi Toldit tragikus hőssé. Ez adja kezünkbe a kulcsot Toldi jellemének további magyarázatához.

Miklós a nőekkel nem törődő óriás erejű nős, ki csak azért vív Piroskáért, hogy a harcjáték alatt ne kelljen tétlen nézőnek lennie, Tar számára akarja Piroška kezét megszerezni. A harc alatt azonnal meglátja Piroskát s szerelmes lesz belé. A hibát még jóvá tehetné, még megmenthetné úgy magát, mint a szeretett leányt, kit ezen tetteivel szintén szerencsétlenségbe sodor, de büszkesége nem engedi, hogy elárulja önmagát, felfedezze, hogy mily rútul játszott a lovagi törvényt s ezen büszkeségeért bűnhődnie kell. Ezen büszkeség teszi tönkre jövőjét s az övével együtt a gyenge nőét is, kinek jogos önérzete nem engedi elárulni titkát, mert ezzel megszegyenitené önmagát, tolakodónak tünnék fel. Azt sem tudja, vajjon szereti-e Toldi, de ha tudná sem szólhatna, mert tönkretenné azt, kit oly nagyon szeret, Toldit.

Toldi azzal, hogy megsértette a lovagi törvényt, elkövette a vétséget s most bűnhődnie kell. Egymásután bizonyítanak rá oly bűnöket is, melyeket el sem követett s ezek miatt kell a hősnek szenvednie, vezekelnie, míg bocsánatot nem nyer. Mily művész Arany ezen vezeklés fokozatos fejlesztésében is. Bűneért nem lakol életével, mert vétkének alapja nem rossz szándék, csak könnyelmű-

ség. Toldi azt sem tudta, hogy saját boldogtalansága mást is azzá tehet és így könnyelműségeért elég komolyan lakol az által, hogy egész életére boldogtalan lesz. A legnagyobb gonosztevő gyanánt egyházi átok alá vetik, üldözik, de azért ennél is nagyobb bűnhődés reá nézve boldogtalanságának érzete s a gyötrő büntudat, hogy egy ártatlan lényt tett boldogtalaná. Ezen vétkeért a nagy bűnhődés és a megtisztulás lassú processusa sem méltó elégtétel. Ezért méltó elégtételt csak a »Toldi Estéje«-beli törődött, bánatos, saját sírját ásó megtört öreg látása nyújthat, ki mindvégig megtartotta az esküt, melyet a boldogtalan leány sírja felett tett, kinek most már semmi sem kedves a világon s vágyva vágyik azután, ki a síron túl várakozik reá.

Ezen tragikus összeütközést a költő tisztán drámai vonásokban tárgyalja, amint a hős jellemét általában mind a három részen keresztül tisztán drámai vonásokkal festette. Toldi u. i. mint *egyéniség* összeütközésbe jő a *világ egyetemmel*, amennyiben ellenkezésbe jött a társadalom törvényeivel, midőn megszegte a lovagi törvényt. A világ nem nézi, hogy ezt egyetlen meg gondolatlan lépéssel tette, de az olvasó tudja ezt és ezért mindvégig részvétellel kíséri, könyvet ejt boldogtalanságán, de megnyugszik bűnhődésében, mint a természeti törvény követelte bűnhődésben, amint ellenkezőleg felháborodnék erkölcsi érzete s elfordúlna tőle részvéte, ha vétke után többet is mint látszólagos nyugalmat, ha még tán boldogságot is lelne.

Nem lehet már boldog azzal, akit boldogtalaná tett, mert hisz ott van köztünk választó fal gyanánt a megölt férj vére. Mással sem lehetne boldog, mert a gyengéd lelkiismeretű Toldi nem tudná feledni a hervadt virágot, aki egyedül csak az ő áldozata.

A költő Toldi jellemét a katasztrópháig erős, drámai vonásokban adja, bűnhődése és tisztulása lassu processusát azonban már regényírói részletességgel festi s a jellemzés ezen második fele teszi T. Sz.-ét tisztán költői elbeszéléssé.

Miklóst három nagy bűn vádja terheli: 1. *megszegte a lovagi törvényt*, midőn Tar helyett vívott. 2. *Orozva ölte meg Tar Lőrinczet*. 3. *Feltörte Piroska sírját*. Tudjuk, hogy ezek közül csak az első való s Miklós lelkét csakis ez terheli, mert ennek következménye az ártatlan Piroskának boldogtalansága. Miklósnak azonban nemcsak bensőleg, hanem külsőleg is bűnhődnie kell, meg kell engesztelnie a közvéleményt is, mely ártatlanságáról mitsem tud. Ezért megy át lassú, de mindinkább fokozódó büntetésen.

Kolostorba megy, elviseli a legnagyobb szégyent, ami csak érheti a lovagot, elődjének, a kolostor vízholdó szamarának nevét adják neki. Majd innen is elűzelve, a vezeklők durva, ocsmány

csapatába áll, sanyargatja önmagát és meggyónja vétkét, ő, ki titkát még senkire sem bízta. Majd ezeket is elhagyja, midőn látja bűnös voltukat. Olaszországba megy s mindenkor ott jelenik meg, hol legnagyobb a veszély, sőt mi több, kétszer menti meg annak életét, ki egyedül képes bűneiért a világ előtt is bocsánatot adni. Ezalatt két vád igaztalan volta kiderül. A sírfosztogatókat Anikó és Bencze kézrekerítették, azt pedig, hogy Tart nem orozva gyilkolta meg, látták akkor a szigeti apácák, s most Piroskától tudja meg a király. Csak az első bűne való, de azért a király adja meg a bocsánatot, akiért Toldi kétszer tette ki életét a halálnak.

Toldi nemcsak külsőleg, hanem belsőleg is bűnhődött, de annak, kit boldogtalanná tett, már csak szellemét engesztelheti meg a hős, ezért sirjára borúlva örök fogadást tesz, hogy szívét soha másnak nem adja s a boldog viszontlátás reményében nyugodtan tér magányába, várva azt az órát, melyben egymást viszontláthatják.

Ilyen tökéletes Toldi szerelmének és az ebből eredő tragikumnak rajza. Sehol semmi ellentmondás. Egész tökéletes megoldás s költői igazságszolgáltatás. Így rajzolja Arany Toldi jellemét fokról-fokra a legnagyobb következetességgel s az a Toldi, akit Toldi Estéjében megtörtén és reményvesztetten látunk szemeink előtt, ugyanazon nemes jellem, amelyet a végtelen rónán elmerengő ifjában ismertünk meg. A hazájáért még aggkorában is küzdő hős szintén ugyanaz, aki egykor a cseh óriástól szabadította meg a hazát a Duna szigetén. Akkor is a király kegyelme volt érte a jutalom, mint most, midőn a király kezét kezében tartva távozik oda, hova oly régóta vágyott.

Nem lenne azonban Miklós jelleme teljes, ha nem esetelnők folytatólag ama forró szeretetet, melylyel anyja iránt viseltetett. A gyermeki szeretetnek ezen legszebb példája az egész trilogián áthúzódik, ennek meghatóan naiv nyilvánulásai a trilogia legbájosabb helyeit képezik. Láttuk, hogy húzódik át ezen szeretete Toldi első részén, kövessük most folytatólag a másodikon át, szeretett anyja haláláig.

Ezen áldott anyához megy a férfi a szerelem mámorában, ennek panaszoja el fájdalmát, melyet másnak el nem mondana. Erre azonban már nem adhat irt az elaggott anya, ki fia ezen fájdalmát már nem képes átérezni, ezért adja neki a naiv vigasztalást. Különben e vigasztalás a magyar higgadt nő itélete is, ki soha sem sentimentális s helyes ellentétül hozza fel Riedl Goethe »Hermann und Dorothea«-ját, melyben az anya a német faj jellemző sajátága szerint sentimentalis. Hermann anyja egyszerre átérzi fia érzelmeit, midőn ez zokogva borul keblére s nem meri titkát elárulni. Miklós anyja gyengéden félti fia jó hírnevét, ezért rohan megmen-

Az anya szerepe a trilogiában.

tésére, midőn annak erkölcsi süllyedéséről hall híreket. Ekkor nyilvánul legszebben Miklós szeretete, midőn ő, a hős, ki minden veszélyvel, bátran szembeszállott, érezve bűnös voltát, menekszik anyja tekintete elől, melyet ily állapotban kiállni nem lenne képes.

Az anyai szeretet legszebb nyilvánulása az, midőn elveszett fiáért könnyögni megy az anyakirálynőhöz. Magával viszi legdrágább kincseit, ifjúsága emlékeit, melyeket semmi áron oda nem adott volna, de fiáért szívesen feláldoz. Még bántalmakat is kész érte elviselni a szívtelen királynőtől. Itt is a magyar nőt látjuk benne, kinek még a kérésében is bizonyos méltóság van. Midőn a királynőtől tagadó választ kap és megalázásban részesül, nem riadva vissza az út fáradalmaitól, Olaszországba készül a királyhoz, remélve, hogy az kérésére fiának megkegyelmez. Ily állhatatossá teszi az anyai szeretet s csak nehezen áll rá, hogy unokája teljesítse ezen tisztet. Az anya most elhagyatottan marad s könnyelt szemmel néz távozó unokája után. Végül legszebb nyilvánulása az anyai szeretetnek, midőn törődött agg testével lefárad Segesdig fia elé, miután meghallotta, hogy megkegyelmeztek neki. Így siettetli a perczet, melyben egyetlen fiát újra keblére ölelheti.

Ez a szerető anya megéri fia megkegyelmeztetését, sőt unokája menyegzőjét is s nyugodtan szállhat a sírba, boldogoknak tartva azokat, akiket szeretett.

Ez az anya az anyák legjobbika, kiben mint többen megjegyezték már minden olvasó a *maga szerető édesanyját ismeri fel* azt a szerető anyát, kinél nagyobb kincs nincs a földön. Ezt az anyát rajzolja Arany onnan a romlatlan falusi életből véve, oly sikerülten, mint azt irodalmunkban egyáltalán sehol és a világirodalomban is csak kevés műben találjuk.

Toldi anyja az igazi magyar anya, a szorgos magyar háziasszony, ki csak háztartásának és családjának él, ezekért mindent feláldoz, más vágyai nincsenek. Ez az anya megérdemlette azt a nagy szeretetet, melylyel fia iránta viseltetett, ki őt feledni sohasem tudta. A hálás fiú bánatosan emlékezik vissza feledhetetlen anyjára még 40 évvel ennek halála után is, midőn megtörve, megöszült fűrtökkel sirját ássa. Ily igazán szerette Toldi anyját és ezen szeretet kétségén kívül a hős legszebb jellemvonása.

Miklós anyjának Toldi Lőrincznének rajzával egyszersmind átérünk Arany nőalakjainak rajzára. Arany nőalakjai mind megannyi hús és vérből álló, előttünk mozgó életteljes alakok. Olyan alakok, minőket az életben lépten-nyomon látunk, nincs közöttük egyetlen légies alak, aminő a valóságban nem létezik. Nő alakjai olyanok, mint Gaethe nőalakjai az életből vett lények emberi tettekkel, érzés-

Arany
nőalakjai
általában.

és gondolkozás módjal, de idealizálva. Az ilyen jellemek az egyedül jogosított jelemek az irodalomban. Dorothea pl. a házias nő mintaképe de költői alakká teszi nemes gondolkozásmódja. Margit lehetőszerűt alak, de élő alakká teszik gyarlóságai, Ipheginia a szeplőtlen papnő, de emberré teszi szeretete övéi iránt, mely szeretetnek hivatalát is feláldozza stb. Ilyen alak Aranynál Piroska, gyengéd, de ezért nála is minduntalan előtérbe nyomul a legkomolyabb józanság. Élete a szerelem és a kötelesség harca és ezen harc lassan öli el szervezetét. Többi nőalakja is gyengéd, de önérzetes, szerelmében tartózkodó, de sohasem érzélgő.

Piroska
jellemé.

A trilogia nőalakjai közül Toldi Lőrinczné mellett legjobban kidomborodik Piroska. Lépésről-lépésre kísért, következetes jellemzés. A mű legvonzóbb, de legszerencsétlenebb alakja. Alapjában komoly, józan alak, kiből csak kora ifjúságában láthatjuk a vidámabb, naiv leánykát, de szeretetteljes gondatlansága mellett már akkor is ott volt a józan megfontolás. Midőn tudja, hogy a vitézek küzdeni fognak érte, nem tud hova lenni örömeiben, de már következő perczen komolylyá teszi a józan okoskodás, hogy vajjon Toldi fog-e érte küzdeni? Kedélyének megtörése, lassú hervadása művészi eseten van esetelve. Ott látjuk lefolyni szeméink előtt azon eseményeket, melyek kedélyét, majd lassan szervezetét is megölték s midőn ott látjuk a szigeti zárdában halálos ágyán a megtört apácát, megkönyezünk, sorsát s önkéntelenül visszaidézzük emlékezetünkbe azt az üde, csevegő, házias, szerelmi zavarában oly kedves leánykát, kinek most romjai mellett állunk. Különböznem kell-e sikerülnie oly alak rajzának, kinek képmása élt az életben, a költő egyetlen leányában azon üde leányban, ki a költő-életet kedélyével bearanyozta s kivel oly mostohán bánt a sors. Ily mostoha Piroska sorsa is. Amidőn a költő a »Daliás Idők«-et írta leánya még élt s azért ezen műben Piroska boldog lesz. Ebben is Toldi vív Tar helyett, de a küzdelemben szerelemre lobbván Piroska iránt felfedezi bűnét és kegyelmet nyerve, boldogok lesznek. A költő azonban nem hagyhatta meg a boldog szerelmet, midőn azt Toldi középső részébe vette fel, mert a szerelemben elmerült gyengéd Toldi jellemé kissé ellentétben állana az első rész szilaj természetű, nyers Toldijának jellemével, azért szó tragikus összeütközést s mint a költő kedves leánya, Piroska is tragikus sorsra jutott.

Piroska jellemvonásai ártatlanság, mély érzélem, szerelmében tántoríthatatlan, de önérzetes, akaratát atyja óhajának alárendelő nő, mintaképe a magyar nőnek. Az atyai háznál ismerjük meg, a régi magyar vendégszerető háznál, ifjúsága egész bájában, amint a vendég körül szorgoskodik, itt látjuk naiv szerelem zavarában, gyen-

géd aggodalmával, log-e érte vivni Toldi, kit csak egyszer látott, azonban egyszerre megszeretett. Már ezen egy vonásban látjuk az önérzetes, előrelátó leányt. Mint a főhősnél, úgy Piroskánál sem egységes voltában festi Arany a számtalan vonásból összeszőtt jellemet, mint szokták általában ezt tenni költőink, hanem az ő jellemzési módja szerint alkotó részeire bontva, részenként mutatja be, mindig tettekben nyilvánulva. A mű elején bemutatja egész átalánosságban Piroska szerelmét Toldi iránt, s midőn ezen igazi, mély szerelem daczára s tudva azt, hogy Tar álarca alatt Toldi vívott érte, mégis beleegyezik a házasságba Lőrinczczel, mily finom részletezéssel okadatolja a költő Piroska ezen gyors elhatározását! Első ami a titok elárulásától visszatartja, a nő természetes szemérme, hogy ezen tette által elárulná azt, hogy ő Toldit szereti s ezáltal mintegy nyakába akasztaná magát egy oly embernek, ki őt talán nem is szereti. Az első tehát, ami hallgatásra készíti a szemérem. Tudja továbbá Piroska azt is, hogy a frigy Tarral atyjának kedves, ő pedig neveltetésénél fogva a legengedelme- sebb leány, ki előtt az atya akarata, vagy csak óhaja is szent. Ime ez a második ok, az engedelmesség. A harmadik ok az igazi szerelem. Ha elárulná, hogy Toldi vívott érte Tar helyett, tönkre tenné azt, akit annyira szeret. Van azonban még valami, mi Piroskát elhatározásra bírja s ez a nő önérzete sőt bizonyos mérvű dacz, megbosztolni tettével azt, ki őt oly rútol rászédte. Ezt a finoman árnyalt okadatolást használja a költő Piroska látszólagos nyugalmanak indokolására a házasság után is. Újra egyenként mutatja be az okokat, melyekből a látszólagos nyugalom származhatik. Ilyen mindenekelőtt az adott szó szentsége, az eskü melyet az oltár előtt tett férjének, mely most már elválaszthatatlanul férjéhez köti. Nem akarja továbbá elárulni boldogtalanságát, mert nem szeretné, ha a világ szánakoznék rajta, ami ismét jellemének egyik alapvonásán, a női büszkeségen alapszik. Ott van továbbá atyja főhaja, hogy unokája lehessen, az pedig, mi atyjának legfőbb óhaja, az övé is. Ime a gyermeki hála nyilvánulása, bizonyos családi büszkeség. Így mutatja be egymásután azon tényezőket, melyek miatt Piroska elégedettséget szinlel, így érthető ezen látszólagos nyugalma. Piroska józan gondolkozású, ő tudja, hogy nincsen többé mit várnia, miután már azon reménye is megsemmisült, hogy Toldi megbánhatná tettét. E remény volt az indító ok abban, hogy úgy vágyódott az udvarba. Ezen reménye végleg megsemmisült akkor, midőn meghallotta, hogy Toldi Csehországban maradt. Elhibázott vonás azonban Piroska jellemében, hogy ő, ki oly higgadt, megfontoló, ki már átlátta, hogy ő rá már boldogság nem várakozhatik, ki talán, ha nem látja Tol-

dit, valóban beletörődik helyzetébe, hogy ő maga vesse a szikrát férje és Tar közé, amely jellemvonás a legnagyobb ellentmondásban van Piroska bármely jellemvonásával. Igaz, hogy Aranynak a lap-pangó titok felfedezésére elkerülhetetlenül szüksége volt a tragikus összeütközés céljából, de nem volt arra szükség, hogy épen Piroska legyen a felfedezője. Igaz, hogy utóvégre is csak gyenge nő, ki az újra éledt szerelem hatása alatt megfélelkezhetik önmagáról, de az olyan önérzetes, józan, higgadt nő jellemével, mint aminő Piroska jelleme, össze nem egyeztethető. Érdek sem zaklathatta ezen eljárásában, mi kiténik későbbi tetteiből. Az összeütközés után követhetné Toldit, ki boldogságot ígér neki, s ő visszaütasítja, sőt mi több, férje halála után Toldié lehetne, ki őt még akkor is forrón szereti, sőt erővel magával akarja vinni, de ő alapjelleméhez híven visszaütasítja azt, kitől férje vére választja el, sőt megátkozza férje gyilkosát. Az ilyen nőt tettében semmi önzés nem vezérelheti. Később, midőn megtudja, hogy Toldi nem orozva ölte meg férjét, megbocsát neki, sőt maga kéri a kegyelmet számára a királytól. Itt nyilvánul ismét Piroska egyik alapjellemvonása. Piroska élete a kötelesség és a szerelem harca, amely harc lassan pusztítja el. Halála valódi hervadás. Fájdalmát némán tűri, nem örül meg, hisz nagy bűn nem terheli lelkét, lelkiismeretfurdalásai nem lehetnek, ő csak áldozata Toldi szeszélyének és a kötelességérzetnek.

Örzse
jellemze.

Piroska festése nem volna teljes az ő hű barátnője Örzse festése nélkül. Ők ama benső barátságuknál fogva, mely őket összefűzte, elválaszthatatlanok. Természetük sokban ellentétes, de sokszor épen az ellentétes természeteket fűzi össze, a legbensőbb barátság, mire gyönyörű példa éppen magának a költőnek bensőbb barátsága legnagyobb költőnkkel, az egészen ellentétes természetű Petőfivel. Örzse heves vérű, szenvedélyes nő, ilyennek ismerjük meg már szerelme bevallása alkalmával. Igazi bosnyák lány, ki szép ellentéte a higgadtabb, csenedesebb természetű magyar nőnek, Piroskának. Szerelmét elérhetetlennek tartja, titkolja is mindenki előtt. Piroskával szemben azonban egyszerre bizalmas, mert felismerte, hogy Piroskának is van rejtett bánata s e közös bánat az, mely a két nőt ellentétes természete daczára összeköti. Piroskát bánata mélabússá teszi, Örzse bánata daczára is eleven, vidám: szerelmében »fagy, ég«, ami mindig külsőleg is nyilvánul. A haláltól sem riad vissza s ezt külsőleg úgy nyilvánítja, hogy tűt szúr ujjába, megizleli a vért és édesnek találja, jelképezve, hogy a halál is édes lesz azért, akit szeret. Piroska ellenkezőleg sokkal higgadtabb, halálra, kolostorra nem is gondol, míg a vég katasztrópha be nem következik. Már csak atyja iránt való engedelmissége sem engedi ezen gondolattal foglal-

kozni. Örzsi fortélyos, ő az egyellen halandó, aki Piroska titkát kicsalja. Állhatatos s mindvégig hű barátnő. Piroskát még a kolostorban is felkeresi s viszont Piroska is folyton szíven hordozza legjobb barátnőjének sorsát s ő teremti meg végre is boldogságát s Örzse, ki már fátyolt akart öltetni, a királyné nagy meglegédésére azé lesz, kit úgy szeretett, Lajosé, a magyarok királyáé s ezen boldogságot az állhatatos Örzse, a hű barátnő, meg is érdemelte.

Amilyen művésziessen jellemzett alak Örzse, éppolyan *Mária* is, Arany egyik legélethűbb alakja. Az igazi hevesvérű szerelmében daemoni olasz nő. Önerdekajhászó, vágyainak kielégítésére nem ismerne akadályt, még férjének vérének sem tartja annak, amely Lajostól örökre elválasztotta. Károly végakarata szerint Lajos jegyese, kit Lajos is oly mélyen szeretett, hogy még évek múltával sem tudta feledni, ki még most is csaknem eltántoritja, midőn már a megölt férj vére örök akadály gyanánt áll közöttük. Mély gyászban, pompás kísérettel jelenik meg Lajos előtt s a csábítás minden eszközével igyekszik Lajosra hatni, de Lajost megóvjá higgadt gondolkozása s Mária megszégyenülve távozik, hogy férjét eltemethesse. A mű egy másik nő alakjával a szerelmében daemoni »Jodovna«-val szokták méltatlanul összevetni. Jodovna a mű legsötétebb jellemű alakja, valódi asszonyi szörnyeteg. szakasztott mása Predszlávának, Petőfi »Tigris és Hiena« cz. drámájában. Jodovna a cseh óriás leánya, kiből egyszerre születik meg atyja gyilkosa iránt a gyűlölet s e mellett a legvakabb érzéki szerelem. Képes lenne szerelmének saját testvérét feláldozni, ezt önmaga megfojtani, csak Toldi szeresse. Midőn a tiszta jellemű Toldi visszaütésitja ezen asszonyi szörnyet, szerelme örült dühbe megy át s éktelen átkozódással hagyja el azt, kiért még előbb mindent feláldozott volna.

Igazi Shakesperi vonásokkal jellemzett alak, ép olyan, mint Predszlava, s még gyalázatos sorsa sem visszataszító, ellenkezőleg megnyugtató. Ezen szörnyeteggel Máriát nem szabad összevetni, mert Jodovnánál minden csak a vak érzéki hevülékenységből fakad. Toldit nem óhajtja férjnek, megelégednék azzal, hogy kedvese legyen, Mária szerelmének azonban meg van a maga természetes alapja, hisz még mindig szereti Lajost, egykori eszményképét s csak azért ment máshoz, mert Lajossal mást jegyeztek el, a cseh Margitot, s most, miután megtudja, hogy az nincs többé és őt sem gátolja már akadály, még egyszer remél s midőn újra esalódik, nem esik vad örvjögésbe mint Jodovna, hanem megtörtén távozik férje holtestének eltemetésére.

A mű nagyobb szerepet játszó nőalakja még Erzsébet, az anyakirálynő, kit ismét fiával, Lajossal, együtt kell tárgyalnunk a

Mária és
Jodovna
jellemé.

Az anya-
királynő és
fia Lajos.

szoros összefüggés miatt, amely az anya és fiú között van. Erzsébet a hideg, fagyos anya királynő. Semmi melegség, kedély nincs benne, ezt kiölte folytonos lelkiismeretfurdalása. A kiirtott Zách család folyton szemei előtt lebeg, rémes látomásai vannak s fiúnak. Endrének vesztében Isten újját látja. Fia lelkiüdvéért alamizsnákat osztogat, szentmise-áldozatokat mutattat be, de ezen tettei mellett sem szánjuk, közönyösek maradunk iránta. A szeretetnek, kedélynek egy szikrája sincs benne, még a vidám arcot sem szívesen látja. Szereti s becsüli a leányt, ki komoly s elhagyva a világi pompát, fátyolt ölt. Piroska visszaretten kezének hidegségétől. Toldi Lőrincznét, ki fiáért esedezik, hidegen útasítja vissza azzal érvelve, hogy az ő fia ártatlan volt s még is elveszett s a gazok ne bűnhődjenek! Ily keményszívű és kiméltlen, nem tudja megszámni a boldogtalan anyát s Toldiné Piroskának csak annyit mondhat felőle: »Nincsen szíve.« Ezzel jellemezte legjobban. A maga hidegségében következetesen festett jellem. Kevésbé következetes jellem azonban fiáé, Lajosé. Néha Mátyást juttatja eszünkbe népe jólétére irányult tetteivel, máskor meg oly tetteket visz véghez, melyek nagyságából sokat levonnak. Könnyen hevül s bosszuálló. Felsőbbségét azonban ezen természete daczára is meg tudja őrizni, mert még a mulatságban is mindig komoly. Könnyen haragra lobbán, de haragja elmúltával könnyen megbocsát. Már a trilogia első részében megismertük, mint igazságszerető, a ravasz fondorlatokon átlátó, éleseszű királyt, ki átlátva György ravaszságát, azt keményen sújtja haragjával, míg a mellözött, egyenes jellemű Miklóst hősi tetteinek megfelelő jutalomban részesíti. A második rész kezdetén bemutatott népszerű király, ki áruhában utazik, hogy országa állapotát megismerje, Mátyás királyra emlékeztet. Népe ügyét szíven viseli, nem dölyfös, közéjük vegyül s milyen hálás a vendégszerető házigazda iránt, kinek leányát legderekabb vitézének szánja. Látjuk könnyű hevülékenységét, midőn a torna után megjelenő követek izenetére egyszerre felforr haragja s bosszút esküszik. A legmerészebb csejt szövi s mégis, midőn Károlylyal szemben áll, megijed és bátortalan lesz, úgy, hogy Miklósnak ugyancsak drasztikus módon kell bátoritania. Ezen ellentmondást azonban a mondából lehet magyarázni. Arany ugyanis a mondát a maga eredetiségében akarta beszöni s ezért fel kellett álldoznia Lajos jellemének correctnességét, mert fel nem tételezhető a később oly hős királyról, ki Olaszországban maga vezeli a vár ostromát, hogy ezen hős király fiatal korában olyan gyáva, vagy legalább is gyámoltalan lett volna. Tisztán a mondából magyarázható ezen ellentmondás, már pedig a mondát nem hagyhatta ki, mert szükség volt a mondára a mű népiességének és kalandosságának emelése végett. Nem egészen tisztán rájzolt

viszonya Toldihoz. Szereti Toldit, gondoskodik jövőjéről s mégis Tar puszta szavaira egyszerre mindent elhisz Toldiról, megfosztja lovagi méltóságától, még mielőtt a többi állítólagos bűnről tudomása volna. Később, midőn megmenti életét, megbocsát ugyan neki, de nemsokára képes kitiltani udvarából, csupán azért, mert morgolódik az idegenesség ellen. A puszta kósa hirse megnyugszik Toldi halálában s nem kérdezősködik többé az után, akit annyira szeret.

Midőn a diadal folytán úgyszólván újra belebotlik, ismét csak megbocsát neki, de midőn az apródok közül néhányat leüt, mert gúnyolták, elrendeli elfogatását, a nélkül, hogy kutatná, mi volt haragjának oka. Az ősz bajnokot azonban az elfogatására küldött emberek halálos ágyán találják. Lajos siet bocsánatot kérni s kezét kezében tartva, enyhíti kedves hőse végóráját.

Szerelme nincs kellően megvilágítva. Azt megtudjuk, hogy Máriát szenvédeyesen szerette, de azt nem, hogy egyezhetett mégis oly könnyen a második eljegyzésbe a cseh király leányával, midőn erre semmi sem készítette, hisz diadalmasan távozik az országból, s ha oly nagyon óhajtotta volna Csehországot, ezen házasság nélkül is megszerezhetette volna, atyja végakarata szerint pedig Máriát kellett volna eljegyeznie. Nem tudjuk meg a műből, hogy Őrszét előbb is szerette-e s mégis Piroska ajánlatára egyszerre úgy fogadja, mint akire már rég gondolt s egyszerre a mű hangulatába nem igen illő népies szavakkal vallja be szerelmét.

Lajos nemes szívű, mindenkinek érdekét szíven hordja, Szeredait, kit veszélybe küldött, saját életének veszélyeztetésével menti ki a ragadó árból. Könnyen megbocsát a Zách ivadéknak, Szeredainak, kinek ajkáról maga hallotta a lázító dall, megkegyelmez többször Toldinak, s mégis Durrazót nem annyira öcsese megboszulása ezéjából, mint inkább első szerelme keserűségeért megöletti, még pedig a legaljasabb módon, mint vendégét. Boszúja még a halál után is él s a holttestet temetetlenül hagyja. Hogy mégis érzékeny lelkiismeretű, mutatja az, hogy tette után nem talál nyugtot, hiába igyekszik lelkiismeretét azzal áltatni, hogy tette jogos, mert »egy fuvalat! összedől a kártya-halmaz, hogy végig borzad e hűs fuvalomtól.« Hamar beismeri hibáját és öngyarlóságát. Apert, ki ellene volt Durrazó megöletésének, durván sérti meg, de belátva hibáját, ő maga kér tőle bocsánatot. Megbocsát Toldinak is, midőn saját gyarlóságára gondol.

Ilyen szeszélyes Lajos jelleme, de nem bibáztathatjuk azért a költőt, ki Lajosban is élethű jellemet festett. Lajos tényleg ilyen jellemű lehetett, mit egyszerre megmagyaráz származása. Az ő egyéniségében u. i. két különböző nemzet sajátosságai egyesülnek.

Egyszer nyíltszívű, könnyen hevülő, de könnyen megbocsátó, mint a *magyar*, máskor meg szerelmében kérlelhetlen, boszúálló, mint az *olasz*. Szeszélye ebből magyarázható, de jelleme egészben véve változatlan, élethű marad.

Anikó
jellemé.

Toldi György után, kiről a trilogia első részének tárgyalásánál emlékeztünk meg, a Toldi családnak még csak egy tagja van hátra : Anikó, György árván maradt leánya, kit a szerető nagyanya nevelt fel. Hálás is iránta s hozzá, valamint nagybátyjához is a legbensőbbben ragaszkodik. A trilogia egyedüli tisztán jókedvű alakja. Minden jelenete egy-egy derült kép T. Sz. sötétebb cselekményében. Midőn az ő jeleneteihez ér az olvasó, megpihen mint az utas, ki a zord havas vad szépségeinek szemléletébe befáradva az üde növénydús havasi pázsitra érkezett. Örömet nem zavarja semmi bánat, egész lényén meglátszik, hogy üdőbb légkörből került mostani környezetébe s valóban, ha vizsgáljuk a »Daliás Időket«, azt találjuk, hogy Toldi Sz.-beli Anikó tulajdonkép a D. I.-beli Piroska. Mert ebben még dévajkodó, jókedvű Piroska, amely vonásokat a költő Toldi Sz.-ben Anikóra ruház, ki a D. I.-ben még csak érintett személy, kit Tar kap kárpótlásul Piroskáért. A D. I.-ben még Piroska tánczol menyegzőjén, »Földig hó fehérben, mint egy virágos fa«,¹⁾ T. Sz.-ben azonban Piroska helyett Anikó járja : »... fehérben, mint egy virágos fa...«

Anikóban megvan a Toldi-család alapvonása, a tettvágy. Nála azonban ezen jellemvonást szépen mérsékli a női gyengédség, mely mindenkor előtérbe lép, valahányszor férfias tettet akar véghez vinni. Szereti nagybátyját, megérkezésekor nem tud hova lenni örömeiben, felugrik kengyelébe s megcsókolja, hogy csak úgy csattan. Folyton kópéságon törí fejét, Benczét ő úti lovaggá, felöltözik vitéz leventének s kihívja bátyját, de ott van tetteben a mérséklő vonás, elesik, miután megbottlott kardjába.

A megtestesült elevenség, a legszomorúbb jelenetet is kópéságra használja. Midőn nagyanyja előszedi ékszerait, ifjúsága emlékeit s könyes szemekkel búcsúzik el azoktól, a pajkos leány nagyanyja karjára egy karpereczet illeszt s dévajkodva csúsztatja végig a kiszáradt karon. Minden csintalansága mellett is megvan azonban benne az igazi nemes jellem. Bátyja megmentésére Olaszországba megy, nem riadva vissza az út fáradalmaitól s a világ gúnyjától. Ezen kalandja sem ront le semmit női gyengédségéből, mert nem fordul meg harcban, s midőn egyszer a csatatérre vetődik, rosszul lesz a holtak meglátásakor. Szeretete nagybátyja iránt igazi önzetlen

1) »D. I.« II. é.

szeretel. Meg is kapja ettől a legnagyobb jutalmat, azt, kit első meglátásakor megszeretett, az ő élete megmentőjét, Szeredait.

Az önsanyargatók csoportjában mutatja be a költő az ifjút, aki mint kobzos keresi meg kenyerét. Egyszerre látjuk, hogy a szelid lelkületű, nyílt tekintetű ifjú, ábrándos tekintetével nem illik azon dúrva csoportba, melyben ő az egyetlen ember, ki Toldi bizalmát megludja nyerni, akinek még titkát is képes bevallani. Ezen pillanattól fogva tartós barátság fejlődik ki közöttük s egymást többé el nem hagyják. Szeredai anyai ágról Zách ivadék, ősi neve Barkócz, emlékszik keserű múltjára s ezen emlék csalja ki kobzából a fájdalmas dalokat, melyek még Lajos táborában sem némúlnak el, a melyekért Lajos el is fogatja, holott előbb maga menté ki a ragadó árból, saját élete veszélyeztetésével. Toldi kérelmére azonban bocsánatot nyer, s megkapja Tolditól a legnagyobb kincset, hűgát. Jellemzése egészben véve nem tartozik a sikerültebbek közé. Alakja elmosódik, nem domborodik ki eléggé. Szerelmét Anikó iránt csak leírja a költő, nem nyilvánul semmi mozzanatban sem, s hidegen hágy bennünket még akkor is, midőn a szerető nagynya családjába fogadja, sőt még menyegzőjén is egészen háttérbe szorul a még akkor is szeretetreméltóan pajkoskodó Anikó mellett. Arany ezen alakot egy fennmaradt történeti mondából vette, amely szerint N. Lajos, Szeredai vitézt saját élete veszélyeztetésével menti ki az árból. A Zách-nemzedékkel hozza összefüggésbe, amire irodalmunkban Kisfaludy Károlynál találhatott példát, kinek »Tihamér« cz. beszélyében szerepel egy Zách ivadék, ki Feliczian nővérenek leánya. Jósikán: k alakjai között is van Zách-ivadék.

A Toldi család rajza nem lenne teljes, a két nélkülözhetetlen alak, a két hű cseléd, a két Bencze alakja nélkül. Atya és fiú: az atya még Miklós atyját szolgálta, látta a hős gyermekéveit, későbbi küzdelmeit, az ifjabbik pedig annak férfikorát s évek múltán ott áll a hős sirja felett kezében az ásóval, őszbe borúlt fűrtökkel merengve el a multakon. E két alak bölcsőjétől sirjaig kíséri a hőst minden lépésénél, osztozik örömeiben és fájalmában egyaránt. Ez a két alak, különösen az öregebbik Bencze, a mű legsikerültebb, legelethűbb alakjai közé tartozik. Alakjuk a népköltészet talajáról való.

Az idősebb Bencze, az atya, az igazi magyar cselédnek mintaképe azon cselédé, kinek atyja, nagyatyja is már ugyanazon egy családot szolgálta. A családnak igazi tagja nemcsak ura tekinti annak, hanem maga-magát is annak tartja.

Az öreg Bencze még Miklós atyjánál volt ostoros s sokszor eldicsekszik Miklósnak ura vitézségével, körülményesen mindent tö-

Arany többi
férfi
szereplője,
Szeredai.

A két
Bencze.

véről-hegyére beszélve el, az igazi egyszerű népfia szokása szerint mindig csak a régi jó időket dicsérve. Még kifejezései is magukon hordják az ódsiságot. Mint hűséges szolga, a család részéről is nagy tiszteletben részesül. Toldinak legmeghittebb embere. Láttuk már az öreg Bencze szerepét az első részben, most már csak a II. részben való szerepét s az ifjú Benczét kísérjük telteikben.

A trilogia második részében is szerepel még az öreg Bencze. Midőn Miklós szerelmi bánatában meglátogatja anyját, beállít hozzá az öreg s pártfogását kéri az ő fia, az ifjú Bencze számára, ki katonai-élet után vágyódik. A fia ügyét szíven hordó atyát látjuk e tetteiben.

Itt látjuk először az ifjú Benczét, ki ügyetlen, nyers fickó. Az öreg tanácsaival bőven ellátva indul útnak urával. Ettől kezdve Toldinak állandó kísérője. Ott van a prágai kaland alkalmával s kaczagató jelenség, a mint a lopott batyuval hátán czammog s alig látható a rossz ágynemű alatt. Homályos ura elvesztése utáni szerepe. Maga megy haza, nem tudakozódik, senkinek feljelentést nem tesz, senki sem tudja, hova lett a híres Toldi, mikor pedig Örzse elmegy hozzá Piroskával. Ő adja tudtúl ugyancsak kimőletlen úton a valót. Érdekes látni, hogy fúrja oldalát az ujságolhatnáság, midőn ura visszatér s nem akarja meghallgatni. Milyen fortélyos módot eszel ki! Elkezdí pénzét olvasni, tudva, hogy ez urának bizonyára feltűnik. Toldi bújdosása után csak akkor találkozunk ismét a két Benczével, midőn Lőrinczét Budára viszik. Ekkor tanítja az öreg fiát a lóhajtás fogásaira. Budán elválnak s az ifjú Benczének most kezdődik vitézi pályája.

Anikóval Olaszországba megy, de a mi jó szolgálatot tesz is itt, az is csak véletlenül alapszik. Véletlenül keríti kézre a két sírfosztogatót, elveszi tőlük a kincset, amelytől azonban ugyancsak sóvárgó tekintettel válik meg. Fosztogathatnásága minduntalan előtérbe lép. Egyszer egy hullát akar a csatatéren kifosztani s csaknem életével lakol. Mennyivel mögötte áll ez a fiatal Bencze jellemre nézve atyjának! Az öreg Benczét még egyszer látjuk, midőn úrnőjével az Olaszországból visszatérők elé megy. Még egyszer osztozik a család legnagyobb örömeiben s ezzel le is tűnik a színpadról s csak sírját látjuk, ismét több mint negyven év után. Ott nyugszik Nagyfaluban úrnőjének lábainál a leghűbb eseléd.

Az ifjú Benczét is csak itt látjuk újra, amint segíti urának a sírt ásni. Most is úgy fúrja oldalát a kíváncsiság, szeretné megtudni a sírásás czélját, mindent megkísért, beszél urának mindenről s ezen beszédes alak gyönyörű ellentéte a némán elmerengő hallgató Toldinak, ki csak akkor lesz figyelmes, midőn Bencze atyjára az öreg Benczére s Miklós anyjára tereli a beszédet.

Az ifjú Bencze azonban, mint ura, pályáját még nem futotta be, még egy nagy szerep vár reá, el kell kísérnie urát utolsó küzdelmére s komikus jelenete a csőcselékkel a komoly keretben egyike a humor legszebb példáinak irodalmunkban. Azonban ő is osztozik ura diadalában, mert a csőcselék ugyancsak igyekszik hibáját jóvá tenni s majd előlik a nagy szíveséggel.

Néma fájdalma ura pusztulásának látásakor tisztán csillogtatja jellemének legszebb vonását, az igazi szeretetet, mely úgy atyjának, mint neki főjellemvonása volt, melyért gyengéit is megbocsátjuk. Ura háladatos is ezen szeretetért, utolsó órájában is megemlékszik róla s a király kegyeibe ajánlja.

Ha most már összevetjük a két Bencze jellemét, azt találjuk, hogy jellemük alapvonásai sokban megegyeznek, de egyben mégis nagy az eltérés közöttük, s ez a *tiszta becsület*, amely az atyában szenttelenül csillog, a fiúban azonban a vétkektől szennyes, minek természetes oka életkörülményeiből magyarázható. Az atya ott nevelkedett a falún, környezetében csak utánzandót látva, míg a fiú iskolája a nagy világ volt, a hova urát követte, akinek oldala mellől soha sem távozott, részt vett ka'andjaiban sőt még tivornyáiban is.

A trilogiának még egy alakjáról, Rozgonyiról, erről a régi jó magyar nemesről kell még röviden megemlékeznünk. A régi magyar nemesnek igazi mintaképe. Vendégszerető: meglátva az idegent, azonnal marasztalja, mert »Ki itt esteledik, bizony itt is hál az« — mondja az idegennek. — Szavai jellegét képezhetnék a régi önzetlen *magyar vendégszeretnek*. Az idegent asztalához ülteti, elbeszélget vele mindenről, királyát azonban nem hagyja gáncsolni. Ime a magyar faj második jellemző sajátsága a koronás király iránti feltétlen hűség. Nyíltszívű, az idegen előtt egyszerre kinyilvánítja a legfőbb óhaját. Milyen házi gazda! Ennek nyilvánulását még egyszer látjuk a torna alkalmával. Gondoskodik mindenről, vendégeit tejbe-mézbe fürösztli s még útra sem bocsátja őket üresen. Minden kocsira ad útravalót: »Embernek eledelt, lovaknak puha szénát.« Harmadik jellemző vonása a családi büszkeség, szintén jellemző sajátsága a magyar nemesnek. Családját szeretné újra virágzásban látni. Leányát forrón szereti, ennek halála őt is megtöri s kevés idő múlva ő is ott pihen ennek oldalán a Margitszigeten.

Arany jellemeinek tárgyalása után vessünk még rövid pillantást a trilogia compositiójára. Láttuk a trilogia egyes részeinek tárgyalásánál, hogy tárgyat Ilsvaitól veszi, de felhasználja a nép mondát és egyes vidék szólásmódjait, melyek Toldira vonatkoznak, pl.

Rozgonyi
jelleme.

A trilogia
compositioja.

»Tengődik, mint Toldi Miklós lova.« Felhasználta ezenkívül a Toldi monda más feldolgozásait is.

E silány anyag állott Arany rendelkezésére, az ő lángelméjének azonban elég volt költői remekének megteremtésére.

A »művészi compositio búbajos titkát bíró költőnk« át is tudta varázsolni ezen foszlányokat a legszebb szerves egészszé, melyben semmi hézag, semmi követelni való.

Aranynak épen egyik jellemző sajátága — jegyzi meg egyik ismertetője, — hogy a mese kigondolásában szegény, de a legzilat-
tább, a legtöredékesebb adatokat is művésziesen tudja kikerekíteni. Népmesei, krónikai szálak nélkül nem mer meseszövéshöz fogni, mint maga is beismeri T. Sz. előszavában, de ha csak valami kis mondai alapja van is, ezt alakítja s ehhez illeszti saját meséjét.

Ezen processust különösen T. Sz.-ben látjuk élénken. Ezen mű azért készült oly lassan s kedvellenül, mert ezen szálak hiányoztak kezdetben. Olyan mű kidolgozását pedig, melynek szerkezetét nem tartja elég biztosnak, inkább abban hagyja s ezért maradt neki annyi töredéke.

Ezen rendkívüli szerkesztő-képesség segélyével sikerült Arany-
nak Ilosvai összefüggés nélküli adataiból a legművészebben szőtt cselekményt alkotni, különösen az első és harmadik részben.

A cselekményt a legszorosabban fűzi egybe a jellemekekkel azáltal, hogy a jellemekek mindig tettekben mutatja be. Ez biztosítja a szerkezet tökélyét is.

Más szempontokból kell azonban megítélni a mű középső részét, melyben a monda, történet, a népies és költött részletek összekeverése nem kevésbé sikerült ugyan, de az összefüggés lazaságát nem sikerült eltakarnia, amely lazaság, amint láttuk, részint az Ilosvainál talált adatok silányságából, részint a lassú és kedvetlen kidolgozásból származik. A hézagok, ellentmondások, melyek T. Sz. s a másik két rész között vannak, ama körülményből magyarázandók, hogy Arany műve ezen részét csak akkor készítette el, midőn a két másik részen már változtatni nem lehetett. De magában T. Sz.-ben is hiányzik néha a kellő összefüggés, mert míg a másik két részben a tények mint ok és okozat függenek össze s az egyes énekek mint láncszemek fűződnek egymáshoz, midőn még epizódokat sem igen használ s ha használ is, azok mind pl. a farkaskaland, mindig jellemzésre szolgálnak, s így a cselekmény is gyorsan Tolyik le, addig itt az egyes tények s énekek közt sokszor nagyon laza az összefüggés. A költő egyik eseményről a másikra ugrik, sokszor feledve a hőst, ki minduntalan hattérbe szorúl, ami által az egység csorbul. Mindezt ama nagyobb akadály okozta, mely Arany elé

gürdült, midőn Toldit, a monda Toldiját kellett egy történeti tényben, az olaszországi hadjáratban szerepeltetnie, azért kellett a hőst is háttérbe állítania, s csak akkor szerepeltetni és akkor is ismeretlenül, midőn a legnagyobb szükség volt reá.

Néha hosszú kitéréseket tesz, sok feleslegesről aprólékosan, szokott részletezésével írva. Számtalan személyt szerepeltet, néha olyanokat is, kik nem is érintkeznek egymással. Hosszasan írja le a csatába készülöket, kik között a hős nincs is jelen.

Az unalmasságig részletezi a várívásokot, az apró csatározásokat, melyek legtöbbször sem hőse, sem a király nincs jelen, pedig éppen a harcok leírása leggyengébb oldala. Ez nem eleme a költőnek, s a harczeirások Arany egész költészetében legkevésbé sikerültek. Mennyivel mások pl. Vörösmarty csataleírásai! Kitérései néha oly hosszúak, hogy maga is észreveszi s visszatér a rendes kerékvágásba, de részletező hajlama csakhamar újból elragadja.

A harmadik rész compositiója ellenben csak oly művészi, mint az első részé. Egységes, semmi felesleges. A mű komor hangulata összeolvadva a komikus jelenetekkel a legsikerültebb humornak képezi alapját. Egyrészt a hazáját megmenteni siető hős, ki sirjából indul végső harcára, másrészt az ügyetlen Bencze, ki a legkomikusabb helyzetekbe jő. Az alaphang komorsága, a hős hazaszeretetének megható volta a komikus keretben adja a humort.

Ami az előadást illeti, Arany trilogiája a népies és régies előadást egyesíti magában. Az népiességet, ez krónikaszerűséget kölcsönöz neki. A régies, krónikaszerű előadást kellett választania, már tárgya természetéből kifolyólag is. ezt művének a krónikából merített alapja hozta magával, meg a kor, melyben eseményét szerepelteti. Ez az előadás-mód annyira sikerült, hogy midőn pl. mondat ad, annyira alkalmazkodik a krónikasok előadási módjához, hogy néha még ezek naiv meggyőzési és elhitetési módját is alkalmazza.

A trilogia
előadása.
nyelvezete
s verselése.

Ezen előadási móddal szorosan összefüzi a népies előadást, melyet a népméséből tanult s amelyet tárgyának népies volta is megkívánt. Ezt kívánták a szereplő személyek, az egyszerű, magasabb nevelésben nem részesült Miklós, az anya, a hű cseléd stb. ezt kívánta cselekményének színtere, az Alföld, a népet hazája s mindenekelőtt kitzított célja: a nép fiában felfelé törekvő, küzdő ifjút bemutatni. Fel is használja a népies előadás minden módszerét. Mindenekelőtt a részletezést, mi különben is nagyon megfelelt Arany hajlamának. Az egyszerű előadási módot, hol nincs bővebb meghatározásra szükség. Ilyenkor csak egy-egy rövid, jellemző vonást használ. Ez eszközli, hogy előadása oly könnyen érthető, világos, soha sem

dagályos hangja soha át nem csap a pátlos langjába. Midőn valami eseményt beszél el, azt hiszszük, hogy a fonó regélő öregét halljuk.

Soha sem csap át rhetorikus hangba, mit annál inkább csodálhatunk, mert ez nemzetünk egyik jellemző vonása, legnagyobb költőink: Petőfi, Vörösmarty, Tompa sőt még Berzsenyi is bizonyos tekintetben rhetorikusok, s ő az igazi magyar mintaképe mégis ment ettől, pedig ő is élt oly viszonyok között, melyek ezen tulajdonát kifejleszthették volna, de ettől őt jellemének egyik alapvonása, a nyugodt, megfontoló hajlam őrizte meg, amely hajlam őt epikussá tette, Petőfivel ellentétben, ki nyugtalan vérmérsékletével, szállongó phantáziájával soha sem lehetett volna nagy epikus.

Ezen hajlama hozza magával a finom részletezést, mely alapos megfigyelésen alapszik. Így pl. mikor Miklós eszik, s Bencez látja hogy izlik neki, elkezd az ő szája is mozogni, mintha ő is ennék; vagy midőn Bencez elakarván sírását rejtteni, lehajlott fővel boeskora talpára kereszteteket ír körmeivel: Midőn Miklós kése beletörik a czipóba, Bencez nézi a darabokat, illesztgeti nem ragadnának-e össze. Vagy minő részletes rajzát adja a hűledező embernek, midőn György a király ítéletét hallja. Milyen részletesen írja le a bika- viadalt. Bencez az óriási diadal zavarában mentegombjaival babrál, vagy milyen részletes leczkét ad fiának a lóhajtást illetőleg az öreg Bencez!

E részletező hajlama még állataira is kiterjed. A bika haragját, midőn az elszabadul, ily részletesen festi. Ugyanígy festi Pejktót, ezen igazi epikus lovat, melyet a mondából vett s amely oly okos, hogy még a cselekmény fejlesztésére is befolyik. Átérzi ura érzelmeit, akár csak Cid Babiecaja. Alakját Arany a mondából vette. Illosvainál Pirkó, a palócz regében Pejktó. E szerint óriási nagy »táltos fajta.« Dugonicsnál Pirkó a neve.

A hősnek hűséges kísérője nem hagyja el még akkor sem, midőn szabadon bocsátja. Elmegy, de később, midőn ismét szükség van reája, megint csak elcáll. Csehországban, midőn a rablókat szétverte Toldi, egyszerre csak előtte áll: a zárdamelletti erdőben is éppen akkor jelent meg, midőn urának legnagyobb szüksége volt reája. Ott van gazdájával az olasz-háborúban, ahol meg már egészen emberi észhez illő tettet követ el, midőn a királyt kimentti az árból, vagy amidőn Benczét gazdája nyomdokaira vezeti, a legügyesebb tréfát követve el, pedig csontjai ugyancsak vének már. Midőn diadalmenetben jönnek haza. Segesden ő hívja fel a figyelmet Toldinéra stb.

Arany előadásának főbájt kölcsönöz ama módszere, hogy személyei kedélyhangulatának festésére nagyon ügyesen használja fel

a természet jelenségeit, melyek vagy összhangzók a személyek kedélyhangulatával, vagy ellentétesek. A tájképek a természet legszebb jelenségei, melyeket nálánál ügyesebben egy költőnk sem fest, nála nem tisztán arra szolgálnak, hogy elbűvöljenek bennünket, hanem arra is, hogy a cselekmény keretétől szolgáljanak, vagy ezzel össze is olvadjanak, máskor meg a kedélyhangulat festésére szolgálnak. Így mindjárt műve kezdetén bemutatja a végtelen rónát a tikkasztó hőségben méla, csendes nyugalmával s ezen keretbe állítja hőstét, elmerengve, némán. Ott e keretben áll zaklatott kedélyével epedve nézve a közelgő porfellegeket és a fegyvercsillogást.

A természet-festések a bújdosás alkalmával, a sötét éj a szülői háztól való búcsúzáskor, a hajnal gyönyörű leírása a hős diadalünnepének reggelén, vagy előzőleg a setét éj a hős reménytelen elhagyatottságakor, mind a hős kedélyhangulatának testésére szolgálnak. A borús, sötét éj, bánatának festésére a gyönyörű hajnaléírás ellenben örömeinek, rózsás reményének ecsetelésére szolgál. Az első részbeli derült reggelnek gyönyörű ellentéte a ködös reggel, melyben T. E.-ben az agg hős útra kél utolsó viadalára. Személyei mind szeretik a szabad természetet. A szabad természet menhelyük öröm és bánat alkalmával egyaránt. Piroska első szerelmi mámorában szabadba rohan, mohón szíva be az üde levegőt. Miklós is szabadba rohan, midőn testvére-megsértette, midőn Piroskáért küzdött s reménytelenül megszerette. Ide menekszik akkor is, midőn megtudja hogy megesküdt s több más alkalommal.

Általában az egész Toldi a szabad természet bájával hat reánk s miért? mert — mint Riedl oly helyesen jegyzi meg — Arany általában egész költészetében nagyon szereti a szabad természetet s s ahol csak szerét teheti, a szabad ég alá vezet bennünket. Ott mutatja be hőstét, ott látjuk első bánatában az atyai ház udvarán, a szabad természet ölen bújdosik, a temetőben akarja tölteni az éjszakáját, így szerepelteti egész élete folyamán a szabad természetben s végül ott is válunk el tőle a szabad természetben sirjánál, egy felleges estén.

A trilogia vonzó voltának egyik titka nyelvében rejlik. Irodalmunkban, leszámítva a népiesek leglőbbször durva, faragatlan nyelvét, igazi, népies nyelv nem volt hosszú időn keresztül. Vörösmarty, a költői nyelv megteremtője az irodalmi s nem a népies nyelv alapján teremtett. Ő és Kisfaludy, a magyar alakok egész sorát léptették fel, de műveik nyelve távol állott a népies nyelv egyszerűségétől s Petőfi volt az első, ki igazi népies nyelven szólalt meg épen azon korban, midőn a nyelvújítás korshajtásai veszélylyel kezdettek fenyegetni költői nyelvünket. János vitézével az elbeszélő

költészetbe is bevitte a népies nyelvet s amit Petőfi, — mint maga mondja — »nem egészen dicstelenül« kezdett, azt Arany trilogiájával teljes diadalra juttatta. Az ő trilogiája a népies nyelvet tükröz-teti vissza a szó nemesebb értelmében. Petőfi János vitézének sikere buzdította arra, hogy ő is kísérletet tegyen a népies hangot nagyobb elbeszélésre alkalmazni s ezen művet annyira szemelőtt tartotta, hogy Toldi verselésén, de különösen nyelvezetén, sokszor érzik János vitéz hatása. Riedl összeállítja idézett művében a párhuzamos helyeket, melyek ezt bizonyítják. Ezek különösen a természetfestések és a népies szólásmódok.¹⁾

Aranynál jobban nem is ismerhette senki a népies nyelvet. A nép gyermeke lévén, már a szülői háznál ezt a nyelvet hallotta. Ezt hallotta gyermekjátékaiban, a népmesékben és a hagyományok elregelésében a hajdúk unokája, ezt hallotta későbbi korában a férfiú is, midőn ismét a nép közé került. Így tanulta el ő ezt összes sajtáságaival, szerkezetével, tájszólásaival és közmondásaival. Az élet volt tehát az ő fő iskolája. Ehhez járult a másik oktató, a régi irodalom. Tudjuk, hogy nevelődött, mik voltak első olvasmányai: a biblia, a régi irodalom. Ezekből tanulta el a régi nyelv szervezetét. Iskolája is Debreczen volt, a nyelvújítás ellenfeleinek tábora. hol irtóztva tekintettek a nyelvújítás vívmányaira. Ilyen források alapján s ilyen körülmények között Arany olyan bő és oly tisztán népies nyelvkészletre tett szert, hogy később minden gondolatát tösgyökeres magyar kifejezéssel tudta tolmácsolni. Sok elfeledett régi szót eleve-nített fel, számos tájszót s népies kifejezést örökített meg művében. »A Toldi trilogia a nyelvészre egész kincses bánya, mindenféle nyelvsajtáságot illetőleg«, — mondja egyik írónk. — Lehr Albert ennek alapján írja jeles Toldi commentárját, mely a nyelvésznek sok anyagot szolgáltat.

Ilyen volt Aranynak nyelvkészlete s neki épen ezen tiszta, világos, egyszerű nyelvre volt szüksége már műve természetéből kifolyólag is.

Ezen népies tárgy ilyen nyelvezetet kívánt s a trilogia egyesíti is a magyar nyelv összes szépségeit, érzeteli annak zengzetességét, lágy hajlékonyságát, a mely sajtáságokat éreztetni kívüle igazán csak legjelesebb költőinknek sikerült.

Arany nyelvének kiváló sajtásága a plastika s ebben páratlanul áll irodalmunkban. Mint a jellemeket is mindig tettekben rajzolja. úgy az egyéneknek külső alakját is mindig kidomborítva állítja elének a helyett, hogy azokat egyszerűen leírná, mint teszik ezt néha még

1) L. i. m. 174. 1.

jobb íróink is. A végtelen rónán elmerengő ifjú s a sírját ásó vén Toldi a plasztikus irálynak mintái, nemkevésebbé kidomborodók *tömegrajzai*. A Prágába vonuló díszmenetet, vagy az Olaszországba készülő csapatot szemünk előtt látjuk minden egyes tagjával. Ezen hű kidomborításra is részletező természete és az egész énjét jellemző nyugalom vezette Aranyt, melyek az epikus elengedhetetlen kellékei s oly sajátosságok, melyek egy Homért, Dantét, Goethét oly bámulttá tesznek.

Természetfestései és leírásai elragadóak. A nyár melegétől tikkadó végtelen róna, a hajnal és alkony, a derült ég és a vihar, oly élethűen vannak festve, mint életünkben magunk is számtalanszor szemlélhettük. Ezek leírásánál a legtisztább *népies* jelzőket használja, máskor meg Homér örökszép jelzőit juttatja eszünkbe.

Természetfestései általában közvetlenek s mint Haraszi helyesen jegyzi meg, az ősi naiv költészet festéseire emlékeztetnek. Ennek a főbajt ama benső viszony kölcsönözte, mely akkor még a természet és az ember között fennállott. Ezen viszonyon alapult, a a természetnek és jelenségeinek ama hű ecsetelése, melyet Arany egyes helyei megközelítenek. Így midőn Miklós Csehországból jő, attól fél, hogy a szél, vagy madár tudára találja adni a szörnyü valót. Vagy midőn bújosdik, a nád azt susogja, hogy nincsen árvább nála. Erre emlékeztet ragáskodása Pejkóhoz is.

Egyéb leírásai is élethűek. A nagyfalúsi ház életével, sürgésforgásával megelevenedik előttünk. Vagy milyen részletezve és élethűen mutatja be a bikavidalt! A királyi sátort a legapróbb részletekig leírja, mint Jósika szokta szobaberendezéseit. Mindezek Arany részletező természetéből erednek s eposi talentumának legfőbb bizonyítékai.

Toldiban csaknem valamennyi szemléletőségi tényezőre és alakzatra találunk szebbnél-szebb példát, úgy, hogy e tekintetben legjobb példatár a tanulóknak a stilisztika tanulásához.

Hasonlatait a természetből szereti venni, ilyen a sebzett szarvasról, a paripáról vett hasonlata, mely felett az ól ég, vagy midőn Piroskát gerléhez hasonlítja. Néha meg a világirodalom első költőire emlékeztet egy-egy hasonlata pl. a Toldi budai kapusáról mondott hasonlata, amely Dante egy hasonlatára emlékeztet.

A trilogia azonban nemcsak nyelv, hanem *verselés* tekintetében is korszakalkotó irodalmunkban. A régi írók olvasása megkedveltette Aranynyal formáikat is. Különösen Gyöngyösi hatott rája a külformát illetőleg. Mint már előbb Petőfi, ő is elhagyja az epos akkor divatos formáját a hexametert, melyben különösen Vörösmarty ra-

gyogtatta művészetét s visszatér az alexandrinhez, a leglisztábl nemzeti rhytmust lehelve verssoraiba s Arany, ki a »Magyar nemzeti versirodalomról« oly jeles értekezést irt nemcsak érezni, hanem érezletni is tudta a magyar nemzeti rhytmus minden sajátját.¹⁾

Szinger Kornél.

1) *A dolgozathoz használt munkák*: Baróti Lajos, »Petőfi Újabb Reliquiái« 1838—49. Böölhy Zsolt, »A tragikum.« Dugonics András, »Jeles történetek« 1794. Halasi Aladár, »Petőfi Reliquiák.« 1841—49. Haraszti, »Arany elbeszélő költészete.« »Magyar Szemle« 1881. I. félév. Heinrich Gusztáv, »Philologiai Közlöny« 1879. III. füzet. Honderű, 1847. Greguss Ágoston, »Shakspere pályája.« Budapest 1880. Gyulai Pál, »Arany emlékezete.« Budapesti Szemle. XXXIII. K. U. a. Egyetemi előadások. Ipolyi Arnoldt, »Magyar Mythologia« 1854. Kemény Zsigmond, »Arany Toldija« Tanulmányai II. k. 1870. Kisf. Társ. Évtapjai, 1846—47. Komáromi András, »Toldi M. mint mondahős« Figyelő XVI. Költői Virgil, »Arany János élete és költészete«, Győri Főgymn. Értesítője 1885. 6. Kőszorú. 1863. Lehr Albert. »Toldi« 1882. Lisznyai »Palócz Dalok.« M. Szépirodalmi Szemle, II. 1874. 2. sz. Miskolczy Károly, »Történelmi helyszínelések Biharból«. Budapesti Szemle 1860. Pesti Divatlap, 1847. I. k. Riedl Frigyes, »Arany János« 1887. Szépirodalmi Figyelő, 1862.

Szövegek: Arany János, »Toldi. költői elbeszélés három részben.« Arany Összes Munkái. II. k. Budapest. Kiadja Ráth Mór 1883. Alosvai Selymes Péter. »Tholdi«-ja. Sziládi Áron »Régi Magy. Költ. Tára. IV. k.

TANÁRI KAR.

A) A kötelezett tantárgyak tanárai.

Sorszám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket elő- adott	Osztályok, melyekben elő- adott	Heti órái- nak száma	Észrevételek
1	Bacskor István	Földrajz Számítan	I. A. I. B. I. C. I. C. II. B.	19	Hitelező.
2	Bolgár Mihály	Mennyiségtan Természetan	I. A. II. B. VII. VII. VIII.	18	A természettani szertár őre.
3	Cserép Sándor	Magyar nyelv Latin nyelv Szépirás	V. VI. V. I. A. I. B. I. C.	15	Értekezleti jegyző, a tanári könyvtár gond- noka.
4	Fekete Ipoly	Vallásan Latin nyelv Görög nyelv Magyar irod. olvasmány. görög irod. és műv. tört. Szépirás	III. A. III. B. VII. V. II. A. II. B.	19	A VII. osztály főnöke
5	Hadadi Géza	Magyar nyelv Német nyelv Latin nyelv	III. A. III. A. IV. A. IV. B. IV. B.	19	A IV. B. osz- tály főnöke.
6	Karátsonyi Miklós	Phys. földrajz Mennyiségtan	III. A. III. B. I. B. III. A. III. B. VI. VIII.	18	A III. A. osz- tály főnöke.
7	Kátay Lajos, világi	Rajzoló mértan	I. B.	3	Főreáliskolai rendes és gym- násiumi kisegítő rajztanár.

Sorszám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket elő- adott.	Osztályok, melyekben elő- adott	Heti órái- nak száma	Észrevételek
8	Kovács János	Vallástan Magyar nyelv Latin nyelv	II. A. IV. A. IV. B. IV. A. IV. B. IV. A.	18	Hitelemző, a IV. A. IV. A. osztály főnöke.
9	Madarász Pál	Magyar nyelv Latin nyelv	I. A. I. A. III. A.	19	Az I. A. osztály főnöke.
10	Magyar Gábor	Történelem	III. A. VIII.	7	Igazgató.
11	Nagy Ferencz	Magyar nyelv Latin nyelv	I. C. I. C. III. B.	19	Az I. C. osztály főnöke
12	Nováky Bertalan, világi	Rajzoló mértan és szabadkézi rajz Rajz	{ I. A. I. C. II—IV. V. VI.	24	A rajz-szertár felügyelője.
13	Orafsik József	Magyar nyelv Latin nyelv Görög nyelv	} I. B. V.	18	Az I. B. osztály főnöke
14	Pap János	Mennyiségtan	II. A. IV. A. IV. B.	10	—
15	Pap József	Földrajz Történelem	{ VII. III. B. IV. A. IV. B. V. VI.	18	A földrajzi szer- tár gononoka.
16	Sáfrán József	Vallástan Magyar nyelv és irodalom Bölcs. előtan	} V—VIII. VII—VIII. VIII.	17	Hitszónok, a VIII. osztály főnöke, az ifj. önképzőkör ve- zetője, az ifjúsági segélyező-egyesület felügyelője, az ifj. nagyobb könyvtár gondnoka.

Sorszám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket elő- adott	Osztlályok, melyekben elő- adott	Heti órái- nak száma	Észrevételek
17	Szinger Kornél	Magyar nyelv Német nyelv és irodalom	III. B. } III. B. V--VIII.	18	A III. B. osztály főnöke, az ifj. kisebb könyv- tár gondnoka
18	Tímna Ödön, világi	Tornázás	I—VIII.	26	A torna-szerek felügyelője
19	Való Mihály	Vallásstan Magyar nyelv Latin nyelv	I. A. I. B. I. C. } II. B.	18	A II. B. osztály főnöke
20	Varjú János	Magyar nyelv Latin nyelv Görög nyelv Magyar irod. olvas- mány, görög irod.- és művelődés tör- ténelem	} II. A. VIII. } VI.	18	A II. A. osztály főnöke, az ének- kar felügyelője
21	Váradí Károly	Vallásstan Latin nyelv Görög nyelv	II. B. VI. VIII. VI.	18	A VI. osztály főnöke, a philo- logiai szertár őre.
22	Zvér Endre	Földrajz Természetrajz Mennyiségtan	II. A. } IV. A. IV. B. V. VI. } V.	19	Az V. osztály főnöke, a természetrajzi és vegytani szertár őre.

A nem róm. kath. vallású tanulók vallásstanukban saját lelkészeiktől nyertek oktatást.

B) A nem kötelezett tantárgyak tanárai.

Zerdahelyi Ödön, főreálisk. r. tanár, tanította a francia nyelvet hetenkinti 4 órában.

Bódogh János, m. kir. táviró-tiszt, a gyorsírást hetenkinti 4 órában.

Szögedi Endre, a városi zeneiskola igazgatója, az éneket hetenkinti 2 órában.

Nováky Bertalan, főgymn. rajztanár, a szabadkézi rajzot hetenkinti 4 órában,

ELŐADOTT TANANYAG.

Első A. B. és C. osztály.

Osztályfőnökök : A. osztályban : *Madarász Pál*, B. osztályban : *Orafsik József*,
C. osztályban : *Nagy Ferencz*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A hitről. Az apostoli hitvallás. Az Isten tíz- s az anyaszentegyház öt parancsa. A szentségekről s az imádságról. Tankönyv : Nagy Katekizmus. Eger, 1876. Tanár : *Való Mihály*.

Magyar nyelv, hetenkinti 6 órában. Helyesírási gyakorlatok, az egyszerű tómondat és részei, az igetan, a mondat bővítése, névragozás, névutók, a melléknév fokozása, számnevek, névmások, határozók, kötőszók. Prózai és költői olvasmányok (leírások, mesék, népmesék, elbeszélések, magyar történeti mondák, görög hitregék), értelmes és helyesen hangsúlyozott olvasás, tartalmi és nyelvtani fejtegetések, versek beemlézése és elszavalása. Kéthetenként egy írásbeli gyakorlat. Tankönyv : *Ihász-Barbarics*, Magyar nyelvtan. Budapest, 1890. *Tomor-Várad*, Magyar olvasókönyv. I. r. Budapest, 1888. Tanárok : I. A. osztályban *Madarász Pál*, I. B. osztályban, *Orafsik József*, I. C. osztályban : *Nagy Ferencz*.

Latin nyelv, hetenkinti 7 órában. Írás és olvasás, egyszerű mondatok, a nevek fogalma, a nevek declinációi, a melléknév egyeztetése a maga főnévvel, a melléknévek fokozása, a névmások, a számnevek, elüljárók, a rendes igeajlítás főbb alakjai. A tanultaknak megfelelő fordítások és elemzések. Hetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv : *Szepesi-Tóth*, Latin nyelvtan, I. r. Budapest, 1887. — *Tóth*, Latin gyakorló és olvasókönyv. Budapest, 1887. Tanárok : I. A. osztályban : *Madarász Pál*, I. B. osztályban : *Orafsik József*, I. C. osztályban : *Nagy Ferencz*.

Földrajz, hetenkinti 4 órában. Magyarország és Európa államainak természeti viszonyai : ezek főbb topographiai adatai, a városok és vidékek néprajza a lakosok főbb foglalkozásának ismertetésével, nemkülönben a föl-
tünőbb föld- és kőzetemeknek, jellemző növényeknek s állatoknak szemléltető leírása. Tankönyv : *Dr. Brózik Károly és Paszlavszky József*, Földrajz, I. r. Budapest, 1888. Tanár : *Bacskor István*.

Számтан, hetenkinti 3 órában. A tízes számrendszer. A négy számolási művelet egész számokkal és tizedes törtekkel; a tört mint hányados és viszony; közönséges törtekkel való számolás. A méter-mérték ismertetése; időszámítás. Tankönyv: Mocnik-Schmidt, Számтан. Budapest 1886. Tanárok: I. A. osztályban: *Bolgár Mihály*, I. B. osztályban: *Karátsonyi Miklós*, I. C. osztályban: *Bacskor István*.

Rajzoló mértan, hetenkinti 3 órában. A síkmértani elemek. Pontok, vonalak és szögek fekvési és mérési viszonyai. A síkidomok — három-, négy- és a sokszögeknek — fontosabb tulajdonságai, területük meghatározása. A kör és ahhoz tartozó nevezetesebb egyenesek ismertetése. Mértani diszitmények rajzolása a mértanban tanult idomok fölhasználásával, rendszeresen haladó táblarajzok után rajzeszközökkel, majd pedig szabadkézzel. Tankönyv: Landau és Dr. Wohlrab, Rajzoló geometria. I. füzet. Budapest, 1881. Tanárok: I. A. és I. C. osztályban: *Nováky Bertalan*, I. B. osztályban: *Kátay Lajos*.

Szépírás, hetenkinti 1 órában. Tanár: *Cserép Sándor*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. A rendgyakorlatok, egyszerű szabadgyakorlatok, szerelvényeken: a tám-, függés- s lengés-gyakorlatok, magas- és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Második A. és B. osztály.

Osztályfőnökök: A osztályban: *Varjú János*, B. osztályban: *Való Mihály*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A kath. egyház szertartásainak magyarázata. Tankönyv: Ivánkovits János, A ker. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése. Szeged, 1887. Tanárok: II. A. osztályban: *Kovács János*, II. B. osztályban: *Váradai Károly*.

Magyar nyelv, hetenkinti 5 órában. Összetett szerkezetű mondatok taglalása, mellérendelt és alárendelt mondatok viszonya. Szókötés, a határozók tana tüzetesen. Szóképzés. Synonymák egybeállítására s magyarázata az olvasmány alapján. Elbeszélő prózai és költői olvasmányok (népmondák, magyar történeti mondák, néprajzok, klasszikus mythuszok); az olvasmányok tartalmi magyarázata s azok tartalmának szabadon való elbeszélése; költemények szavalása. Kéthetenként egy írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Ihász-Barbarics, Magyar nyelvtan. Budapest, 1890. Tomor-Váradai, Magyar olvasókönyv, II. r. Budapest. 1889. Tanárok: II. A. osztályban: *Varjú János*, II. B. osztályban: *Való Mihály*.

Latin nyelv, hetenkinti 7 órában. Az alaktan befejezése, főleg: genuszabályok, teljes coningatio, a szóképzés elemei. A fő- és mellékmondatok megkülönböztetése kötőszók szerint. Összefüggő olvasmányul: A rómaiak:

történetből: A római királyokról, 1—12., továbbá 10 mese, néhány leírás és elbeszélés kellő magyarázatokkal; több mesének könyv nélkül való megtanulása. A szókincs megfelelő bővítése egyes mondatok és összefüggő olvasmányok alapján kapcsolatban a szóképzési csoportok összeníltásával. Hetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Szepesi-Tóth, Latin nyelvtan, I. r. Budapest, 1887. — Tóth, Gyakorló és olvasókönyv. Budapest, 1887. Tanárok: II. A. osztályban: *Varjú János*, II. B. osztályban: *Való Mihály*.

Földrajz, hetenkinti 4 órában. Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália. Ezek természeti viszonyai, topographiai adataik, a városok és vidékek néprajza, a lakosság főbb foglalkozásának ismertetése, a feltűnőbb föld- és közetnemeknek, jellemző növényeknek s állatoknak lehetőleg szemléltető leírása. Tankönyv: Dr. Brózik Károly és Pászlavszky József. Földrajz, II. r. Budapest, 1889. Tanárok: II. A. osztályban: *Zsér Endre*, II. B. osztályban: *Bacskor István*.

Számтан, hetenkinti 4 órában. A négy alapművelet közönséges és tizedes törtékkel; rövidített számműveletek, az u. n. számtani műveletek korlátolt pontossággal. Az arányosság fogalmának fejtegetése, olasz számolásmód, egyszerű hármasszabályhoz tartozó föladatok megfejtése a kettős tétel s aránylatok szerint. Mértani viszonyok és arányok elemei; százalékszámítás és egyszerűbb alkalmazásai. Tankönyv: Mocnik-Schmidt, Számтан. Budapest, 1886. Tanárok: II. A. osztályban: *Pap János*, II. B. osztályban: *Bolgár Mihály*.

Rajzoló mértan, hetenkinti 3 órában. Testmértani elemek. Az egyenes és síkok abszolút és relatív helyzete. Lapszögek és szögletek. A fontosabb testek, — a kocka, hasáb, gúla, szabályos testek, henger, kúp és gömb — tulajdonságai, hálózata, felületének és köbtartalmának kiszámítása; azok hasonlósága, összeillősége és symmetriája. A fönt elősorolt testek mintáinak ellőállításása. Sikékitmények rajzolása a symmetria fölhasználásával, tollal kihúzva. Tankönyv: Landau és Dr. Wohlrab, Rajzoló geometria, II. füzet. Budapest, 1887. Tanár: *Nováky Bertalan*.

Szépírás, hetenkinti 1 órában. Tanár: *Fekete Ipoly*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok, egyszerű és összetett könnyebb szabadgyakorlatok; szerelvényeken: a tám-, függés- és lengés-gyakorlatok; magas és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Harmadik A. és B. osztály.

Osztályfőnökök: A. osztályban: *Karátsonyi Miklós*, B. osztályban: *Szinger Kornél*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. Az ó-szövetség története. Tankönyv: Róder Alajos, Biblia, I. r. Budapest, 1874. Tanár: *Fekete Ipoly*.

Magyar nyelv, hetenkinti 3 órában. A nyelvtan rendszeres áttekintése. A hangsúlyos vers ismertetése. Összefüggő történeti olvasmány; elbeszélő költemények. Szavalás. Kéthetenkint egy írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Ihász-Barbarics, Magyar nyelvtan. Budapest, 1891. Tomor-Váradi, Magyar olvasókönyv, III. rész. Budapest. 1890. Tanárok: III. A. osztályban: *Hadadi Géza*, III. B. osztályban: *Szinger Kornél*.

Német nyelv. hetenkinti 4 órában. Név- és igeragozás; szóképzés elemei. A mondatrészeknek, a fő- és mellékmondatoknak gyakorlati megkülönböztetése. Szótanulás az olvasmánnyal kapcsolatban. Szóbeli fordítás magyarból németre. Prózai és költői olvasmányok. Kisebb költői darabok betanulása. Kéthetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Dr. Szemák, Német nyelvtan. Budapest, 1889. U. a. Német olvasókönyv, Budapest, 1890. Tanárok: III. A. osztályban: *Hadadi Géza*, III. B. osztályban: *Szinger Kornél*.

Latin nyelv, hetenkinti 6 órában. Szókötéstan. Az infinitivusi és participialis mondat szerkezet gyakorlati ismertetése. Szóképzéstan. Az egyszerű mondat rendszeres tárgyalása. Szótanulás, kapcsolatban az olvasmánnyal. Olvasmányok: Gnomaszertű versek hexameterekben, összefüggőbb költői szemelvények. Phaedrusból: 17 mese fordításra, értelmezésre és emlézésre. Liviusból: A római köztársaság történetéből: 1—14. Coriolanus, 1—4. Fabiusok nemzetsége 1—2. A mondattani szabályoknak megfelelő mondatok és összefüggő olvasmányok fordítása magyarból latinra. Hetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Schultz-David, Latin nyelvtan. Budapest, 1889. Dávid, Latin olvasó- és gyakorlókönyv, Budapest, 1890. Dávid, Latin olvasókönyv Livius, Ovidius és Phaedrus műveiből. Budapest, 1888. Tanárok: III. A. osztályban: *Madarász Pál*, III. B. osztályban: *Nagy Ferencz*.

Történelem és politikai földrajz, hetenkinti 4 órában. Az első és második időszakban Magyarország története egészen. A harmadik időszakban: A magyar királyság és Ausztria területe és alkotórészei; a magyar állam népessége nyelv, vallás és foglalkozás tekintetében. A magyar állam anyagi és szellemi műveltsége, alkotmánya, törvénykezése és közigazgatása. Ausztria koronaországainak áttekintése. Közös ügyek. A monarchia nemzetközi képvisellete. Tankönyvek: Horváth-Marczali. A magyarok története, Budapest, 1890. Hauke-Cherven, Az osztrák-magyar monarchia földirata. Budapest 1887. Tanárok: III. A. osztályban: *Magyar Gábor*, III. B. osztályban: *Pap József*.

Physikai és matematikai földrajz, hetenkinti 2 órában. Physikai jelenségek: halmaz állapotok, erők, nehézkedés, az egyensúly és mozgás fontosabb jelenei s főbb törvényei: a vízről, a levegőről. A hőtán, fénytán, továbbá a villamosság és delejesség tanainak alapvonalai. A földterület physikai jelenségei a szárazon, a vizen, a levegőben. A föld, mint csillag matematikai fölosztása és méretei, mozgásai; földövek, évszakok, klíma. Tankönyv: Dr.

Schmidt Ágoston, *Physikai földrajz*. Budapest, 1891. Tanár: *Karátsonyi Miklós*.

Számтан, hetenkinti 3 órában. Az összetett hármasszabály; kamatszámolás; lerovatszámolás; határidőszámolás; láncszabály; az arányos osztás. Elegyítési feladatok. Tankönyv: Mocnik-Schmidt, *Számtan*. Budapest, 1886. Tanár: *Karátsonyi Miklós*.

Rajzoló mértan, hetenkinti 2 órában. A szerkesztő síkmértan. Az egyenes vonalú idomok — négyzet, dülény, ferde, stb. — szerkesztése. A hasonlóság, összeillőség és symmetria fogalmának kibővítése. A mértan alkalmazása a rajzoláshoz és méréshez. A területek átváltoztatása, tekintettel azok könnyebb kiszámíthatására. Helyszínrajzok készítése. Tankönyv: Landau és dr. Wohrab, *Rajzoló geometria*. II. r. Budapest, 1889. Tanár: *Nováky Bertalan*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok: egyszerű és összetett szabadgyakorlatok; szerelvényeken: a tám-, függés- és lengés-gyakorlatok; magas- és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Negyedik A. és B. osztály.

Osztályfőnökök: A. osztályban: *Kovács János*, B. osztályban: *Hadadi Géza*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. Jézus Krisztus élettörténete, az apostolok cselekedetei és Palesztina földrajza. Tankönyv: Róder A., *Nagy Biblia*, II. r. Budapest, 1874. Tanár: *Kovács János*.

Magyar nyelv, hetenkinti 4 órában. A stílus általános törvényei. A prózai és költői stílus különbségei tüzetesen: a hangsúlyos és mértékes verselés. Költői és prózai olvasmányok. Kéthetenként egy írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Névy László, *Stiliztika*, I. r. Budapest, 1889. — Arany János, *Toldi*. Magyarázata Lehr A. Budapest, 1885. Tanár: *Kovács János*.

Német nyelv, hetenkinti 3 órában. Az alaktan rendszeres tárgyalása. A mondatnak elemei. Szótanulás etimologikus csoportokban. Költői és prózai olvasmányok; költői darabok és párbeszédok betanulása. Kéthetenként egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Szemák, *Elméleti és gyakorlati német nyelvtan*, II. r. Budapest, 1888. — U. a. *Német olvasókönyv*, II. r. Budapest, 1887. Tanár: *Hadadi Géza*.

Latin nyelv, hetenkinti 6 órában. Az idő- és módtannak rendszeres tárgyalása: oratio obliqua: a latin periodus gyakorlati ismertetése. Prózai olvasmányok: Rómának a galloktól történt elfoglalása és Camillus. Az első samnit háború. A latinok ellen viselt háború. A második samnit háború. Papius Cursor. A prosodia és metrika előrebocsátása után költői olvasmányok Ovidiusból: Aeneas, Az emberi nem négy korszaka, Philemon és Baucis, Achilles halála, A költőnek Rómából való szomorú távozása. — Hetenkint

egy iskolai írásbeli gyakorlat. Tankönyv: Schultz-Dávid, Latin nyelvtan. Budapest, 1889. Dávid, Latin olvasó- és gyakorlókönyv, Budapest, 1890. Dávid, Latin olvasókönyv Livius, Ovidius és Phaedrus műveiből. Budapest, 1888. Tanárok: IV. A. osztályban: *Kovács János*, IV. B. osztályban: *Hadadi Géza*.

Történelem, hetenkinti 3 órában. A hajdankori népek rövid ismertetése; a görögök, a rómaiak története és társadalmi élete a császárság koráig. Tankönyv: Vaszary, Egyetemes világtörténet, I. r. Budapest, 1889. Tanár: *Pap József*.

Természetrajz, hetenkinti 3 órában. Ásványtan: az ásványok külső és belső tulajdonságai; a chemiai összetételre alapított öt főosztály ismertetése s ezekből az ásvány-rendszer megállapítása főbb vonásokban. Kőzettan: az egyszerű kőzetek megismertetése ásványtani alapon s az összetettebb kőzetek általánosan elterjedt, nevezetesebb fajai. A geologia alapvonalainak ismertetése. Tankönyv: Dr. Róth Samu, Ásvány-, kőzet- és földtan. Budapest, 1887. Tanár: *Zsér Endre*.

Algebra, hetenkinti 3 órában. Bevezetés az Algebrába. Összeadás és kivonás egész számokkal. Sokszorozás egész számokkal, kiterjeszkedve a kéttagúak négyzetének és köbének képzésére. Osztás egész számokkal, kiterjeszkedve a geometriai haladványok képletére. Ugyanazon miveletsorozat törtszámokkal. Elsőfokú egyenletek egy ismeretlennel. Arányok és aránylatok. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, Betűszámtan. Budapest, 1888. Tanár: *Pap János*.

Rajzoló mértan, hetenkinti 2 órában. A szerkesztő síkmértan. Görbe vonalú idomok. A körtan kibővítése és az ebbe vágó földadványok; két kör viszonyos fekvése. A legfontosabb görbe vonalak, különösen a kúpszeletek által képződők és azok szerkesztése. Rövid áttekintése a négy osztályban tanultaknak. Tankönyv: Landau és Dr. Wohlrab, Rajzoló geometria, II. r. Budapest, 1889. Tanár: *Nováky Bertalan*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok: összetett szabadgyakorlatok: szerelvényeken: a lám-, függés-, föllendülés-, lengés-, forgás-gyakorlatok; magas- és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Ötödik osztály.

Osztályfőnök: Zsér Endre.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A hitről. Tankönyv: Makra-Rózsa, A kath. vallás tankönyve, I. r. Szeged, 1888. Tanár: *Sáfrán József*.

Magyar nyelv, hetenkinti 3 órában. Az írásművek szerkesztésének általános törvényei; az előadás általános formái: leírás, elbeszélés, magyarázat, elmélkedés, értekezés. Költői és prózai olvasmányok, ezekkel kapcsolatos

latban havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv: Névy László, *Stilisztika*, II. r. Budapest, 1891. — Greguss-Beöthy, *Magyar balladák*. Budapest, 1891. Tanár: *Cseréj Sándor*.

Német nyelv, hetenkinti 3 órában. A nyelvtani ismeretek ébrentartása mellett nagyobb prózai s költői darabok és 40 Cid-román cz fordítása és elemzése. A német mondattan teljesen. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Tankönyv: Dr. Szemák, *Német mondattan*, Budapest, 1887. — U. a. *Német olvasókönyv*, III. r. Budapest, 1888. — Herder *Gid-román czok*. Tanár: *Szinger Kornél*.

Latin nyelv, hetenkint 6 órában. Nyelvtani ismételések, irálytani és szóbeli gyakorlatok. Prózai olvasmány: T. Livius XXI. k. egészen. — Költői olvasmány: Cn. Naevius sírverse. — Q. Ennius sírverse. — G. Val. Catull. I. III. XXXI. L. CI.—P. Verg. Mar. eclog. IX. Q. Hor. Carm. I. 3. 4. 24. — Carm. II. 2. 10. 14. — Carm. IV. 7. — Epod. 2. Alb. Tib. I. 10. — II. 1. (1—30) Sext. Prop. III. 2. — P. Ov. Trist. IV. 10. Met. I. 253—312. — M. Val. Mart. Lib. Spect. 3. I. 13. 42. 117. IV. 49. V. 8. 10. VIII. 76. — A prosodiai és metrikai ismeretek bővítése. — Havonkint két órában iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv: Bartal-Malmosi, *T. Livii ab urbe condita lib. XXI. XXII*. Budapest, 1882. Pirchala Imre, *Anthologia latina*. Budapest, 1885. Tanár: *Cseréj Sándor*.

Görög nyelv, hetenkinti 5 órában. Attikai alaktan elemei: fő- és melléknevek ragozása, igehatározók, névmások és számnevek: az ω -végzetű rendes igehajlítás megfelelő fordítási gyakorlatokkal. Kéthetenkint egy iskolai írásbeli gyakorlat. — Tankönyv: Dr. Maywald József, *Görög nyelvtan*. Budapest, 1891. U. a. *Görög gyakorló-könyv*. Budapest, 1887. Tanár: *Orafsik József*.

Magyar irodalmi olvasmány, görög irodalom és művelődés történelem, hetenkinti 2 órában. Irodalmi viszonyaink Kármán József korában: Kármán J. élete; A nemzet csinosodása cz. értekezés fejtegetése: Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey élete, műveik ismertetése szemelvények alapján. — Thukydides élete, művéből szemelvények iskolai olvasása tárgyi és szerkezeti fejtegetésekkel. — Görög állam-régiségek: Athen alkotmányos története. Attika népsége. Az atheni tisztviselők. A törvényhozó gyűlések. Az atheni sereg és flotta. Az igazságszolgáltatás. Az atheni pénzügy. Spárta alkotmánya. A gyarmatosítás — Tankönyv: Dr. Jancsó Benedek, *Magyar irodalmi olvasmányok*. Budapest, 1890. — Zsoldos, *Thukydides, I - II*. Budapest, 1887. — Dr. James Gow, *Görög és római állami régiségek*. Budapest, 1890. Tanár: *Fekete Ipoly*.

Történelem, hetenkinti 3 órában. A római császárság. A kereszténység alapítása és emelkedése. A barbárok betelepődése a nyugati birodalomba. A mohamedanismus. A nyugati császárság megújítása. Új népek bevándorlása és megtelepedése. A hűbériség. A császárság és pápaság küzdelme. Keresztes

háborúk. A középkori intézmények bomlása. Tankönyv: Vaszary, Egyetemes világtörténet, II. r. Budapest, 1889. Tanár: *Pap József.*

Természetráajz, hetenkinti 2 órában. Növénytan. A növények boncz-tani szerkezete általános vonásokban. A virágos növények testének külső tagoltsága, lehetőleg élőpéldányokban bemutatva. A növények életfolyama főbb vonásokban. A megismertetett növények csoportosítása a természetes rendszernek megfelelőleg. A nevezetesebb rendszerek s Linné seregeinek megismertetése. A közönségesebb fák s nevezetesebb ipari és gazdasági növények. A növények földrajzi elterjedése, különös tekintettel honunk virá-nyára. Tankönyv: Dr. Róth Samu. A növénytan alapvonalai, Budapest, 1889. Tanár: *Zsér Endre.*

Mennyiségtan. hetenkinti 4 órában. a) Algebra. Ismétlések. Elsőfokú egyenletek egy és több ismeretlennel. A kéttagúak magasabb pozitív egész hatványai; Pascal-féle háromszög. Számtani haladvány. Számolás gyökjelekkel. Négyzet-gyök és az ismeretlenek kiszámítása másodfokú egyenletekben. Köb-gyök. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, betűszám-tan. Budapest, 1888. — b) Geometria. A planimetria föltételei. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, Mértan Budapest, 1888. Tanár: *Zsér Endre.*

Szabadkézi és geometriai rajz, hetenkinti 2 órában. Görög szalagdiszkek és disztimények, stilizált levelek. Arabs szalagdiszkek és disztimények; középkori román-, gót-disztimények: renaissance-disztimények. A rajzok egyszerű szine-zéssel készültek. Vidéki-, Balló és Hauselmann művei nyomán. Tanár: *Noráky Bertalan.*

Tornázás, hetenkinti 2 órában. A rendgyakorlatok, az alsóbb osztályok anyaga bővitve: összetett szabadgyakorlatok; szerelvények: a tám-, nyíktám. függés-, hajlított karonfüggés-, lengés-, forgás-gyakorlatok, magas és távug-rás. Tanár: *Timina Ödön.*

Hatodik osztály.

Osztályfőnök: Váradí Károly.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A parancsolatokról. Tankönyv: Makra-Rózsa, A kath. vallás tankönyve. II. r. Szeged, 1888. Tanár: *Sáfrán József.*

Magyar nyelv, hetenkinti 3 órában. Rhetorika, a prózai műfajok elmé-leti ismertetése s megfelelő prózai művek olvasatása. Költői olvasmány: Schakspere Coriolanusa, ennek tartalmi magyarázata a drámai szerkezet föltüntetésével. Havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv: Névy László, Rhetorika. Budapest, 1885. — U. a. olvasmányok, — Névy, Shakspere Coriolanus. Tanár: *Cserép Sándor.*

Német nyelv, hetenkinti 3 órában. A verstan, válogatott balladák, lyrai költemények és próza fordítása s elemzése. Havonkint egy írásbeli dolgozat-

Tankönyv: Dr. Szemák, Német olvasókönyv, III. r. Budapest, 1888. Tanár: *Szinger Kornél*.

Latin nyelv, hetenkinti 6 órában. Nyelvtani ismétlések, irálytani és szóbeli gyakorlatok mellett olvastatott: Sall. Jug. 1—35, 84—114. 36—83. tartal-nilag. — P. Verg. Mar. Aen. I. 1—179, 697—756. II. egészen. — Cic. or. de imp. Cn. Pompeii. — Havonkint két órában iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv: Bartal-Malmosi, Sall. Jug. Budapest, 1880. Pirchala, P. Verg. Mar. Aeneidos U. I—VI. Budapest, 1881. — Köpesdy, Cic. de imp. Cn. Pompeii. Budapest, 1886. Tanár: *Váradi Károly*.

Görög nyelv, hetenkint 5 órában. Az egész igetan s az idő- és mód-tan legfőbb pontjai. — Xen. An. I. 1. 1—8, 10—11. 2. 1—5, 10, 11. 12—19. 4. 1—9, 13—18. 5. 1—9, 13—17. 6. 1—7. 7. 1—9, 8. 25—29. Mem. II. 1, 21—34. — Tankönyv: Dr. Maywald József, Görög nyelvtan, Budapest, 1887. U. a. Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophonból. Buda-pest, 1888. Tanár: *Váradi Károly*.

Magyar irodalmi olvasmány, görög irodalom és művelődéstörténelem, hetenkinti 2 órában. Mindszenti Gábor naplójából; Szalárdi János siralmas magyar krónikájából; Bethlen Gábor uralkodása; Kemény János önéletírásából; Bethlen Gábor menyegzője és halála; gr. Bethlen Miklóstól: I. Lipót diplomája; Cserei Mihály históriájából; Apaffy és Teleki Mihály; Apor Péter Metamorphosisából; Az titulusokról, az vendégségről, ebédről és vacsoráról; Mikes Kelemen törökországi leveleiből: 22 levél; Zrinyi Miklós: Az török Áfium ellen való orvosság; Pázmány Péter: A magunk ismeréséről; Faludi Ferencz: Szent ember; Horváth Mihály: Fráter meggyilkoltatása; Salamon Ferencz: A magyar honvédelem a 16. században; Pauler Gyula; Zrinyi Miklós jellemzése. — Iliasból: I. VI., IX., XVIII., XXIII. és XXIV. ének; Odysseiából: I., V., VI., XI., XVI., XVII., XVIII., XXII., XXIII., XXIV. ének. — Görög hitéleti és magánrégiségek: Görög mythologia, az isten-tisztelet, a család, földmívelés, ipar és kereskedelem, társadalmi élet; a görög művészet története, görög művészeti emlékek: építészet, szobrászat és festészet. Tankönyv: Dr. Jancsó, Magyar irod. olvasmányok. Budapest, 1891. Dr. Csengeri, Homeros Iliasa, Budapest, 1891. Dr. Gyomlay, Homeros Odysseiája, Budapest, 1891. Szerelemhegyi Tivadar, Görög hitéleti s magánrégiségek és a görög művészet története. Budapest, 1891. Tanár: *Várjú János*.

Történelem, hetenkinti 3 órában. Az újkor története a bécsi congressusig. A fölfedezések, a tudomány és a művészet ujjáéledése. A vallásos reform. A vallásos és nemzeti háboruk. A fejedelmi absolutizmus kora. A francia forradalom és Napoleon kora. Tankönyv: Vaszary, Egyetemes világ-történet, III. r. Budapest, 1889. Tanár: *Pap József*.

Természetrajz, hetenkinti 3 órában. Állattan. Az állat életműködése általában. Az állatok szervezetei és szervrendszerei. A hét típus s az ezek keretében levő osztályok rendszeres tárgyalása. A nevezetesebb állatfajok

leírása. Az állatok földrajzi elterjedése. Tankönyv: Dr. Róth Samu, Az állattan alapvonalai. Budapest, 1886. Tanár: *Zvér Endre*.

Mennyiségtan, hetenkinti 3 órában *a)* Algebra. Ismételések. A hatványozás általánosítása. (Negatív kitevők és alkalmazásuk a tizes számrendszerben, tört kitevők.) Bigg-féle logaritmikusok. Műveleti szabályok, logaritmikusok kiszámítása és számítás logaritmikusokkal; log. egyenletek. — *b)* Geometria. Síkháromszögtan. A hegyes szög függvényei, kapcsolatban a derékszögű háromszög kiszámításával. A szög függvények értelmezése tetszőleges szögekre. Szögek összegének és különbségének függvényei. Ferdeszögű háromszögek és sokszögek megfejtése. A pont koordinátái. Két pont távolsága. Algebrai kifejezések graphikai ábrázolása. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, Betűszám. Budapest, 1888. — U. a. Mértan. Budapest, 1888. Tanár: *Karátsonyi Miklós*.

Szabadkézi és geometriai rajz, hetenkinti 2 órában. Lapminták után: renaissance, gót, görög és magyar motívumú díszítmények. Domború minták után: mértani és építészeti jellegű testformák, különféle stíli ékitmények, rozetták, stilizált levelek, virágok stb. A rajzok részint színezéssel, részint árnyékolással íron és krétával készültek. Vidéki, Balló, Hauselmann, Várdai és az állami paedagogium gipszöntő műhelyéből szerzett domború minták után. Tanár: *Nováky Bertalan*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok helyben és menetközben; összetett szabadgyakorlatok; botgyakorlatok; szerelvényeken: a tám- és nyíktámlengések, hajlítottkarú függésben lengések, föl- és átlendülések, forgások, magas és távugrás-gyakorlatok. Tanár: *Timina Ödön*.

Hetedik osztály.

Osztályfőnök: *Fekete Ipoly*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A malaszt eszközeiről. Tankönyv: Makra-Rózsa. A kath. vallás tankönyve, III. r. Temesvár, 1887. Tanár: *Sáfrán József*.

Magyar nyelv, hetenkinti 3 órában. A verstani szabályok áttekintése és alkalomszerű ismételése. A költői műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésükre. Költői magánolvasmány mellett megfelelő aesthetikai és poetikai értekezések iskolai olvasása. Remekművek taglalo ismertetése. Havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv: Névy László, Poetika. Budapest, 1887. — U. a. Olvasmányok. Tanár: *Sáfrán József*.

Német nyelv, hetenkinti 3 órában. Prózaí és költői darabok fordítása és elemzése; Goethe Herman und Dorothea-jának, Schiller Wilhelm Tell-jének fordítása és széptani elemzése. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Tankönyv: Dr. Szemák István. Német olvasókönyv IV. r. Budapest, 1890. Tanár: *Szinger Kornél*.

Latin nyelv, hetenkinti 6 órában. Nyelvtani ismétlések, irálytani s szóbeli gyakorlatok. Prózai olvasmányok: M. T. Ciceronis or. pro. Sex. Rosc. Am. Cicero leveleiből: 13 levél. — Költői olvasmány: P. Verg. Aen. I. III. IV. V. Havonkint két órában iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv: Köpesdi, M. T. Cicero pro Sexto Rosc. Amerino és de imp. Cn. Pomp. Budapest, 1886. Jánosi, Cicero válogatott levelei. Budapest, 1884. Pirchala, P. Vergili M. Aen. libri XII. Budapest, 1881. Tanár: *Fekete Ipoly*.

Görög nyelv, hetenkinti 5 órában. Herodotosból: De Arione citharoedo, de fontibus Nili, de Graecorum deorum et oraculorum origine Aegyptia, de Rhampsinito, Cheops, de pugna Salaminia. Homeros, Odysseia. I. IV. VI. XII. A mondatanból: az eset- és időtan. Kéthetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. Dávid, Herodoti Epitome. Budapest 1887. — Tankönyv: Dr. Csengeri János, Homeros Odysseiája. Budapest, 1886. Curtius-Ábel, Görög nyelvtan. II. r. Budapest, 1885. Tanár: *Fekete Ipoly*.

Politikai földrajz, hetenkinti 2 órában. Európa, Ázsia, Afrika, Amerika államainak történeti vázlata, természeti leírása, ipara, kereskedelme, lakosai vallás és nemzetiség tekintetében, alkotmánya, honvédelme és gyarmatügyi viszonyai. Tankönyv: Scholcz Albert, Politikai földrajz. Budapest, 1885. Tanár: *Pap József*.

Természettan, hetenkinti 4 órában. A természettan tárgya és fősztása. Kinematika, általános dymatika, a szilárd, folyékony és légnemű testek mechanikája, hangtan, fénytán. Tankönyv: Fehér Ipoly, Kísérleti természet-tan. Budapest, 1888. Tanár: *Bolgár Mihály*.

Mennyiségtan, hetenkinti 3 órában. *a)* Algebra. A másodfokú egyenletek elmélete. Másodfokúakra redukálható felsőbb fokú egyenletek. Számítási és mértani haladványok. Kamat-kamatszámítás. *b)* Geometria. A tér-tan főbb tételei: szögletes és gömbölyű testek. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, betűszámítási. Budapest, 1888. U. a. Mértan. Budapest, 1888. Tanár: *Bolgár Mihály*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok helyben és menelközben: összetett szabadgyakorlatok: botgyakorlatok; szerelvényeken: a tám- és nyiktámlengések, hajlitott karú függésben lengések, föl- és átlendülések, forgások, magas és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Nyolczadik osztály.

Osztályfőnök: *Sáfrán József*.

Vallástan, hetenkinti 2 órában. A róm. kath. egyház története. Tankönyv: Ivánkovits János, A kath. egyház története. Szeged, 1884. Tanár: *Sáfrán József*.

Magyar nyelv, hetenkinti 3 órában. Irodalomtörténet a legrégebb időtől a jelenig. Nyelvészeti és szépészeti fejtegetések. Havonkint egy házi írásbeli dolgozat. Tankönyv: Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, I. II. k. Budapest, 1890. Tanár: *Sáfrán József*.

Német nyelv, hetenkinti 2 órában. Nevezetesebb szerzők válogatott prózai műveinek tartalmi, szerkezeti és stílusfejtegetése, továbbá: Goethe Iphigenie auf Tauris, Schiller és Goethe élete és művei. Havonkint egy írásbeli dolgozat. Tankönyv: Dr. Szemák, Német olvasókönyv, IV. r. Budapest, 1890. Goethe Iphigenie auf Tauris. Tanár: *Szinger Kornél*.

Latin nyelv, hetenkinti 5 órában. Nyelvtani ismétlések, irálytani és szóbeli gyakorlatok. Prózai olvasmány: P. C. Tacit. Ann. I. 1—30 II. 53—61. 69—73. Költői olvasmány: Q. Hor. Carm. I. 1. 3. 10. 12. 14. 15. 22. 24. 34. 37. II. 2. 3. 10. 13. 14. III. 1. 2. 3. 30. IV. 2. 7. 15. — Epod. 2. 9. Carm. Saec. — Satir. I. 1. 6. 9. II. 1. 8. — Epist. I. 1. 16. 19. Ars poetika. 1.—152. — Havonkint két órában iskolai írásbeli dolgozat. Tankönyv: Petrovich, P. Corn. Tacit. Ann. I.—VI. Budapest, 1881. Bartal-Malmosi, Q. Horatii Flacci Opera omnia. I. II. Budapest, 1881. Tanár: *Váradi Károly*.

Görög nyelv, hetenkinti 4 órában. Herodotosból: De Graecorum deorum et oraculorum origine Aegyptia, de Rhampsinito, Cheops, de privilegiis regum Lacedaemoniorum, de Arione citharoedo. Hom. Ilias. II. 1—245. III. XXIV. Platonis Apol. Socr. Két hetenkint egy iskolai írásbeli dolgozat. — Tankönyv: Dávid, Herodoti Epitome. Budapest, 1887. Dr. Csengeri János, Homeros Iliása. Budapest, 1886. Dr. Szamosi János, Szemelvény Platon műveiből. Budapest, 1883. Curtius-Abel, Görög nyelvtan. II. r. Budapest, 1885. Tanár: *Varijú János*.

Történelem, hetenkinti 3 órában. Magyarország története, tekintettel a társadalmi és állami viszonyok fejlődésére. Tankönyv: Ribáry-Mangold, Magyarország oknyomozó történelme. Budapest, 1886. Tanár: *Magyar Gábor*.

Természettan, hetenkinti 4 órában. Hőtan, az anyag szerkezete, delezesség, villamosság, a kosmographia elemei. Tankönyv: Fehér Ipoly, Kísérleti természettan. Budapest, 1888. Tanár: *Bolgár Mihály*.

Mennyiségtan, hetenkinti 2 órában. Kapcsolástan, kéttaguak hatványozása. Ismétlések. Tankönyv: Dr. Lutter Nándor, Betűszámstan, Budapest, 1888. Tanár: *Karátsonyi Miklós*.

Bölcészeti előtan, hetenkinti 3 órában. Psychologia: a lelki élet mivolta s megismerésének módszere, a lelki állapotok osztályozása, a képzetek (ismerés), érzelmek (kedély) és vágyak (akarat) psychológiája, a lelki és testi élet viszonya. — Logika: a gondolkodás mibenléte és formái, a logika fölosztása, az elemtan. Tankönyvek: Dr. Klamarik János, Psychologia. Budapest, 1885. — U. a. Logika. Budapest, 1882. Tanár: *Sífrán József*.

Tornázás, hetenkinti 2 órában. Rendgyakorlatok helyben és menetközben: húzódások és vonulások, összetett szabadgyakorlatok, botgyakorlatok, szabadgyakorlatokkal összekötve. Szerelvényeken: a tám-, nyíktámlengés, menés- és szökésgyakorlatok; lengés, föl- és átlendülés, forgásgyakorlatok, magas és távugrás. Tanár: *Timina Ödön*.

Írásbeli föladványok.

I. A magyar nyelvből és irodalomból.

V. osztályban.

A szülők iránti szeretet kötelessége a gyermeknek. Okfejtés. — A madarak vándorlása. Leírás. — Egy puszta képe nyáron. Leírás. — Vörösmarty Mihály tanuló korában. A gondolatmenet kivonatos egybeállítás az olv. alapján. — A második pün háború előzményei. Történeti fejtegetés. — V. László. Műmagyarázat. — Az ember tökéletessége az állatok felett, különösen a beszéd. Értekezés. — Buzdító beszéd a társakhoz segítő egyesület fölállítására. Szón-kísérlet. — Az aratás, mint az emberi élet képe. Elmélkedés.

VI. osztályban.

A plebeiusok lázadása Coriolanus I. felv. 1. színében. A költői feldolgozás egybevetése a történeti anyaggal. — A patriciusok és plebeiusok egymáshoz való viszonya C. Marcius idejében. Korrajz. — Volumnia és Virgilia. Jellemrajz. — Coriolanus. Jellemrajz. — A történelem az élet mestere. Értekezés. — Deák Ferencz »Felirati javaslata«. Szerkezeti elemzés. — A barátság magasztalása. Alkalmi beszéd. — Miből magyarázható a szülőföldhöz való ragaszkodás? Értekezés. — Minmagunkat folytonosan művelni szükséges. Chria.

VII. osztályban.

Arany »Családi kör« cz. költeményének széptani fejtegetése. — A Zrínyiász epizódjai. Költészettani fejtegetés. — A kereskedelem tényezői. Értekezés. — A centralis mozgás törvényei és tümenényei. Népsz. természettani értekezés. — A történelmi regény történelmi jellege. Értekezés. — A tanköltemény miért mondható költeménynek? Széptani fejtegetés. — A legújabb kor alkotmányos törekvései. Történelmi értekezés. — Bajza, A hit. Széptani fejtegetés. — Irene tragikuma Kisfaludy »Irene« cz. szomorújátékában. Költészettani fejtegetés. — Donátli jelleme Szigligeti »Fenn az ernyő nincsen kas« cz. vígjátékában. Költészettani fejtegetés.

VIII. osztályban.

Dimidium facti, qui bene cepit, habet. Elmélkedés. — A hó hatása a testek halmazállapotára és térfogatára. Természettani értekezés. — Pázmány

Péter nyelve. Nyelvészeti értekezés. — N. Lajos uralkodásának jelentősége a közművelődés terén. Műveltség tört. értekezés. — Az önművelés eszközei. Értekezés — A felújulás időszakában virágzó költői irányok ismertetése Irod. történeti értekezés. — A politikai, közigazgatási és erkölcsi állapotok közvetlenül a mohácsi vész előtt. Történet-tajz. — A fogalom jelentősége a helyes gondolkozásban. Logikai fejtegetés.

II. A német nyelvből és irodalomból.

V. osztályban.

Der Herbst. — Eine Beschreibung. — Der Morgen. Eine Beschreibung. — Die Eiche und das Rohr. — Eine Fabel. — Rodrigo rücht die Schmach seines Vaters. — Eine Inhaltsaufgabe. — Polykrates. — Eine Inhaltsaufgabe. — Der Esel. — Eine Erzählung. — Cid bringt Botschaft nach Zamora. — Eine Inhaltsaufgabe. — Der Apfel fällt nicht weit vom Stamme. — Eine Erklärung. — Abendgedanken im Sommer. — Eine Gedankenfügung. — Über die rechte Benutzung der Ferienzeit. — Eine Abhandlung.

VI. osztályban.

Elisabeth. — Eine Charakterschilderung. — Die Donau. — Eine Beschreibung. — Religion und Sitten der Ungarn. — Eine Sittenschilderung. — Der Ring des Polykrates. — Eine Inhaltsaufgabe. — Demosthenes. — Eine Charakterschilderung. — In Noth und Tod werden auch Feinde zu Freunden. — Eine Erzählung. — Die Bürgschaft. — Eine Inhaltsaufgabe nach Schiller. — Die Uhr. — Eine Betrachtung. — Die Kunst, jeden Tag glücklich zu sein. — Eine Abhandlung. — Die Kraniche des Ibykus. — Eine Inhaltsaufgabe nach Schiller.

VII. osztályban.

Erkönig. — Eine Inhaltsaufgabe nach Goethe. — Die Luftspiegelung. — Eine Beschreibung. Charakter des Vaters in Goetes Hermann und Dorothea. Eine Charakterschilderung. — Kurzer Inhalt des V-ten Gesanges in Goethes Hermann und Dorothea. — Eine Inhaltsaufgabe. — Die Wallfahrt nach Kevlaar. — Eine Inhaltsaufgabe nach Heine. — Die Pflanzen und das Licht. — Eine Behandlung. — Der Wolf, die Ziege und der Kohl. — Eine Erzählung. — Inhalt des ersten Aufzuges aus Schillers W. Tell. — Eine Inhaltsaufgabe. — Die Burgruine. — Eine Betrachtung. — Die Frauencharaktere in Schillers W. Tell. — Eine Charakterschilderung.

VIII. osztályban.

Des kleinen Volkes Hochzeitsfest. — Eine Inhaltsaufgabe. — Siegfrieds Tod. — Eine Inhaltsaufgabe. — Gudrun. — Eine Inhaltsaufgabe. — Das

Leben der Vögel im Winter. — Eine Beschreibung. — Iphigenie auf Tauris. — Kurzer Inhalt. — De mortuis nil, nisi bene! — Eine Erklärung. — Die Treue. — Eine Erzählung. — Die Verdienste des Entdeckers der neuen Welt. — Eine Abhandlung. — Iphigeniens Charakter. — Eine Charakter-schilderung.

Érettségi dolgozatok.

1. Magyar dolgozat. Főldatott: a) Zrínyi, Vörösmarty és Arany mint eposköltők. Értekezés. — b) Az 1514. pórlázadás okai lefolyása és következményei. Történelmi értekezés. — c) A víz szerepe a szerves életben. Természetrizai értekezés. — Az a) tételt választotta: 8, a b) tételt: 29, a c) tételt: 4. — Dolgozott: 41; jelesen: 15, jól: 11, elégségesen: 15.

2. Német dolgozat. Főldatott fordításul magyarból németre: A magyar alföld. Dolgozott: 41; jelesen: 10, jól: 13, elégségesen: 17, elégtelenül: 1.

3. Latin dolgozat. Főldatott fordításul magyarból latinra: Szent László király. Dolgozott: 41; jelesen: 9, jól: 13, elégségesen: 19.

4. Görög dolgozat. Főldatott fordításul görögből magyarra: Herodoti lib. VIII. cc. 37 et 38. Dolgozott: 41, jelesen: 11, jól: 9, elégségesen: 18, elégtelenül: 3.

5. Mennyiségtani dolgozat. Főldatott: a) Valaki egy 800 forintnyi járadékot (rentét), melyet 12 éven át minden év végén húz, el akar adni; mennyit követelhet érte, ha 5% kamat-kamatokat számít? b) egy háromszögnek oldalai: a = 158 m., b = 110 m., c = 229 m., meghatározandók a szögek és a háromszög területe. Dolgozott: 41; jelesen: 7, jól: 9, elégségesen: 17, elégtelenül: 8.

A tanulók előmenetle.

A) A kötelezett tantárgyakban.

Első A. osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndfjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásian	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Szépíráás		Tornázás
Aubermann Miklós, ism.	2	3	3	3	2	3	1	—	1
Barbjer József	2	2	3	2	3	3	3	2	1
Benisch Arthur	1	2	1	2	2	2	3	2	1
Blau Heurik, izr. . . .	1	2	2	2	3	3	2	2	2
5 Bokor János	2	3	3	3	3	3	3	4	1
Bózsó Ferencz	3	3	4	3	3	3	2	3	1
Burián József	1	2	1	1	1	2	2	2	1
Dettre István	1	2	2	2	2	3	3	3	1
Farkas Imre	3	4	4	3	3	3	2	2	1
10 Farkas-Csamangó Sánd.	3	3	3	3	2	3	2	2	1
Flock Ferencz	3	3	3	3	1	3	2	2	1
Fodor Pál, ism.	2	3	4	2	3	3	3	2	2
Frater Zoltán	3	3	4	3	3	3	3	2	1
Glasz Mátyás	2	1	2	1	2	2	2	3	1
15 Góth Emil, izr.	1	2	2	3	3	3	2	3	1
Gönczi Lajos	1	2	3	2	3	3	2	1	1
Hecktor József	3	3	4	3	3	3	3	3	2
Holub Károly	2	4	3	3	4	3	2	2	2
Jakoby Péter	2	2	2	3	1	3	2	2	1
20 Jevrics Milos, g. kel. .	2	4	4	3	3	3	3	1	2
Jung József	3	3	4	3	3	3	1	3	1
Kabók Gyözö	3	3	4	3	3	3	3	2	1
Karakásevits K, g kel.	2	3	3	2	3	3	2	2	1
Kauden Mihály	3	3	3	3	2	3	1	2	1
25 Kneip Miklós	2	2	2	2	1	2	2	1	1
Kohn Ármin, izr.	3	3	3	3	3	3	3	3	1
Kovács Sándor	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Krikkay Tivadar	2	3	3	3	3	3	1	1	1
Lajos János	3	3	4	4	3	3	2	3	1
30 Lippai József	1	3	4	3	1	3	1	2	1
Mayer György	3	3	3	3	2	3	3	1	1
Mihályfi László	1	1	2	1	1	1	1	1	1
Nesztorovits Gy., g. k.	2	2	2	3	1	3	2	2	1
Nesztorovits József, g. k.	2	3	3	3	3	4	2	2	1

Első B. osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t a r g y a k								Magaviselet
	Vallásian	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépíráás	Tornázás	
Ádók László	3	3	4	4	4	3	1	2	1
Barcsay István, helv.	2	3	3	3	3	3	1	3	1
Bálint Lajos, ism.	2	2	2	3	3	2	2	2	1
Behr Jakab	3	3	3	3	4	4	2	2	1
5 Beleszlin VI. gör. kel.	1	2	3	3	3	3	3	2	1
Berger Imre, izr.	3	2	2	3	3	1	2	3	1
Bolehofszky Gusztáv	3	4	4	4	3	3	3	3	2
Bruch József	2	2	3	3	2	2	3	3	1
Burg Jakab, ism.	1	1	1	1	2	2	1	2	1
10 Bústya Ernő, helv.	2	1	3	3	3	2	2	3	2
Czirner Károly	1	2	3	3	3	3	2	1	1
Dobány Mór, izr.	1	2	2	2	3	2	2	2	1
Gabara Jenő	3	3	4	4	4	4	3	2	2
Gasko János	1	2	2	3	2	2	3	3	1
15 Gruber Jenő	3	2	3	2	2	1	3	3	1
Grün Vilmos, izr.	2	2	3	3	3	2	3	4	2
Gyömörey István	3	3	3	3	3	4	3	3	2
Halál István, ism.	1	3	3	3	4	2	1	2	1
Heimann Dezső, izr., ism.	3	1	2	3	3	3	2	4	1
20 Heksch Oszkár, izr.	1	3	2	3	3	3	3	3	2
Herczogh Árpád, ágost.	2	3	3	2	3	3	3	3	2
Herkner János	1	2	2	1	3	1	2	2	1
Iritz Béla, izr.	3	3	4	3	3	4	4	3	2
Katona András	1	2	2	2	2	2	1	2	1
25 Kiss József, ism.	2	2	3	2	3	1	1	1	1
Kluger Mór, izr.	1	2	3	3	3	2	2	3	2
Knöpfler Rudolf, izr.	2	2	2	2	2	3	2	2	1
Kohn Ernő, izr.	3	2	3	2	3	3	1	2	1
Kőhegyi Andor, helv.	1	1	1	1	1	1	2	2	2
30 Lengyel István	3	3	4	3	4	3	2	2	2
Löwenstein Ernő, izr.	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Lulay Mátyás	2	2	2	2	3	2	2	3	1
Magarasevits L. g. k. ism.	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Maximow Sándor, g. k.	2	4	4	4	4	4	4	3	2
35 Nagy József, id.	3	4	4	4	4	4	2	2	2
Neidenbach Sándor	3	3	3	2	3	2	2	2	1
Neurohr János	3	4	4	4	4	4	2	3	2
Pingert Zsigmond	2	3	3	3	2	2	1	2	1
Richter Kornél	2	3	3	3	4	3	1	1	1
40 Rózsa József, id.	3	4	4	4	4	3	3	3	2

Első C. osztály.

A tanuló neve és vallása, osztálydíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló méltan	Szépíráás		Tornázás
Altenbach József . . .	2	3	3	2	3	3	2	2	1
Auer György	1	2	2	2	2	2	2	2	1
Bálint Ferencz	3	3	3	3	3	2	2	2	1
Becker János	2	2	2	3	2	2	2	3	1
5 Berbakov Mih., gör. kel.	1	3	3	2	3	3	1	3	1
Bleyer Gyula, izr.	3	3	3	3	3	3	2	3	2
Csillag János	3	3	3	3	4	3	1	3	1
Dutsák András, ism	1	3	1	1	3	2	1	3	1
Engel Vilmos, izr.	1	2	2	3	3	2	3	4	2
10 Fisch Péter	4	4	4	4	3	4	4	3	2
Fischer János	3	4	3	3	3	3	1	3	1
Fischer Lajos, izr.	2	3	3	3	3	3	3	4	4
Fodor István	4	4	4	3	4	3	3	2	2
Fráter Gyula	3	3	4	4	3	3	2	3	1
15 Gassenfeit József	1	2	2	1	1	1	1	2	1
Gábiel János	1	3	3	2	3	3	2	3	1
Goldgruber Árpád, izr.	2	3	3	3	3	3	2	1	1
Gottl Agoston, ism.	2	3	3	2	3	3	2	1	1
Groszmann Adolf, izr.	2	2	2	2	2	2	2	2	1
20 Hajabács István	4	4	4	4	4	4	3	2	2
Herrmann János	3	3	3	3	3	3	3	3	1
Hutter Károly, ism.	2	3	3	3	3	3	1	1	2
Kalapis János	4	3	4	3	3	4	3	4	2
Kelsch Péter	3	3	3	2	2	2	2	3	1
25 Kispál Bálint, helv.	1	2	2	2	2	2	1	—	1
Kittka Zoltán	3	4	4	3	3	3	1	2	2
Klingler Ferencz	3	4	4	3	4	3	3	3	1
Kumini Jakab	3	3	3	3	3	3	2	3	1
Lauritz Miklós	4	4	3	3	3	3	2	3	1
30 Lehner János	3	3	3	3	3	2	1	—	2
Malbaski Mita, gör. kel.	2	4	4	3	4	4	1	3	2
Mezei György	4	3	4	3	3	4	3	2	2
Miskolczi István	2	2	2	1	3	3	2	2	1
Mumper József	4	4	4	4	3	3	1	3	1
35 Nagy Sándor, helv.	2	2	2	3	3	3	1	3	1
Nyáry Viktor	2	3	3	3	3	3	1	2	1
Pap András	2	3	3	3	4	2	3	2	2
Paulovits Sánd., gör. kel.	2	3	3	3	3	3	1	2	2
Pekl Mihály	3	2	2	2	2	2	1	3	1
40 Pollák Lajos, izr.	2	1	1	2	2	3	2	2	1

Második A. osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépíráás		Tornázás
Andrássy Ákos	1	3	3	1	3	3	2	3	1
Barna János	1	2	2	1	3	3	3	3	2
Beiszer Adám	2	4	4	3	4	4	2	2	2
Bernárd Kálmán	2	3	3	2	3	2	3	3	2
5 Bosnyák László	1	3	3	1	3	3	2	3	1
Csányi László, izr.	2	3	3	2	3	3	2	2	1
Csernyi Kálmán	1	3	3	1	3	2	2	2	1
Engel Sándor, izr.	1	1	1	1	1	2	2	3	1
Fendler Frigyes	3	3	3	3	3	3	1	1	1
10 Finta István	3	4	4	3	4	3	2	2	1
Fodor István, ágost	1	2	3	2	2	3	2	2	1
Fráter Béla	1	2	3	2	3	3	3	3	2
Friedrich András	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Geyer Henrik, helv.	2	2	2	2	3	2	2	3	1
15 Gombkötő Antal	3	3	3	3	2	3	1	3	1
Gönczi Elemér, izr.	2	1	1	1	3	3	2	3	2
Gróf Attila, ism.	3	3	3	2	3	2	2	2	1
Grüner Ede	3	4	4	3	4	3	3	2	2
Harcz János	3	3	3	2	3	3	2	1	2
20 Hóskó István, izr.	1	1	1	1	2	2	2	3	1
Ivánkóvits Imre	2	2	3	2	3	3	3	2	2
Jójjárt József	1	2	2	2	3	2	2	2	1
Juhász Alajos	1	3	4	2	4	4	2	2	1
Kapp Károly	1	1	1	1	1	1	1	1	1
25 Kelemen Kálmán, izr.	2	2	2	2	3	3	2	—	2
Kovács József	1	1	1	1	2	2	1	3	2
Kutni Gyula	1	2	2	1	2	2	2	3	1
Ladányi Vincze	2	2	2	2	3	3	1	1	1
Lázár György	1	2	2	1	2	2	2	2	1
30 Leichnam Miklós	3	4	4	4	3	3	2	2	2
Magyar András	3	3	4	3	4	4	2	4	2
Mészáros Kálmán	1	2	3	1	3	2	2	2	1
Mosonyi Imre, izr., ism.	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Müller Dezső, izr. ism.	1	1	1	1	2	2	2	2	1
35 Pázmán József	3	4	4	3	4	4	2	3	2
Pejin Mater, gör. kel. ism.	2	3	3	3	3	2	2	2	2
Pejov Rókus	2	3	3	3	2	3	1	3	1
Perhács Sándor	2	2	2	2	2	3	1	2	1
Perlesz Lajos, izr.	1	1	1	1	2	2	2	1	1
40 Polgár Péter, helv.	1	1	1	1	2	3	2	3	1

A tanuló neve és vallása, osztóndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépírás		Tornázás
Poth János	1	1	1	1	3	2	1	2	1
Rósa Lajos. izr.	1	2	2	1	1	2	2	1	1
Rosenfeld Richard, izr. . .	2	2	2	2	3	3	1	2	2
Rózsa János	1	3	3	2	3	2	2	3	1
45 Salamon Gyula	1	2	2	1	2	2	2	1	1
Schäffer Mihály	1	2	2	1	1	2	1	3	2
Schweighofer Aurél	1	3	2	2	3	3	2	2	2
Seyfert Vilmos	1	3	3	2	3	3	2	3	2
Steiner Ernő, izr.	2	1	1	1	3	2	2	2	1
50 Szeghő Gábor, izr.	2	1	1	1	2	2	1	2	1
Tary Jenő	2	2	3	2	3	3	3	2	2
Telbisz Jenő	1	2	2	1	2	2	2	2	1
Tengg Ferencz	1	1	2	1	2	2	2	2	1
Toronyi Imre	2	3	3	3	3	3	3	3	1
55 Tóth Imre	1	1	2	2	3	1	1	1	1
Vékes Imre	2	2	3	1	2	2	2	3	1
Weidmann Ádám	2	3	3	3	3	3	2	2	1
Wolfinger Alfréd, izr.	2	4	4	3	4	3	3	4	2
Zsótér Zoltán	1	2	2	1	3	2	2	3	1

Magántanuló : *Meghalt :*
 60 Ofner Jonácz Jenő, izr. Bajerlein József.
Vizsgálatlan maradt :
 Murka Béla.

Összesen: 62.

Második B. osztály.

A tanuló neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépíráás		Tornázás
Bóhn Antal	1	2	3	3	3	2	2	3	2
Crenianu Jenő. g. k.	1	3	3	2	2	3	3	3	1
Dám Antal	1	3	3	3	3	3	2	3	2
Déckány János	1	1	1	1	1	2	2	3	1
5 Eröskövy Dezsö	1	1	2	3	1	3	3	2	2
Fried Izsó, izr.	2	3	3	1	2	3	2	3	2
Gerber Hugó	1	1	1	1	1	2	2	3	1
Görlich József	1	3	3	2	2	3	2	1	1
Grüner Manó, izr.	1	1	1	2	2	2	2	3	1
10 Grüner Mózes, izr.	1	2	2	3	3	2	1	3	1
Háber Ernő	2	3	3	3	3	2	2	3	2
Herz Vidor, izr.	3	3	4	4	4	3	3	1	2
Hodács Ágoston	1	1	1	2	1	2	2	3	1
Horecsny Zsigmond	2	2	3	4	4	4	2	2	1
15 Horváth Aladár	3	3	4	3	4	3	2	3	2
Jakóbi Sándor izr.	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Kafka Ferencz	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Kiss Ferencz	1	1	1	2	1	2	2	3	1
Klein Akos, izr.	2	3	3	3	3	3	3	4	2
20 Klein Oszkár, izr.	2	2	2	3	3	3	2	4	2
Kopasz Pál	2	3	3	3	3	4	1	3	2
Kormányos József	2	3	3	3	2	3	3	3	2
König Miksa, izr.	2	3	3	3	4	3	3	2	1
Krepl Antal	1	3	3	2	2	3	2	2	1
25 Kristóf Ferencz	3	3	3	3	3	4	2	1	2
Lakatos Mihály	1	2	2	1	1	2	2	3	1
Laping Mátvás	1	3	3	2	1	2	2	2	1
Latzkovics László, ism.	2	2	2	3	3	3	3	3	2
Muschong Miklós	1	3	3	3	3	2	2	2	1
30 Neubausz József.	1	3	3	3	3	3	2	3	1
Neuróhr József	2	3	3	3	2	3	3	2	1
Oszter Ferencz	1	2	2	2	2	2	2	3	1
Palotás Sándor	4	3	4	4	4	3	2	3	2
Patyán Uros, g. k.	2	3	3	3	3	3	3	3	2
35 Persze Ferencz	2	2	3	4	3	2	1	2	2
Rajner Kálmán	2	3	3	3	3	3	3	2	2
Rasch Hugó	2	3	4	3	3	3	2	2	2
Regdon János	1	3	3	2	3	2	2	3	1
Rehlinger János	1	1	1	2	1	2	2	2	1
40 Reviczky Tamás, öszt.	1	1	1	1	2	1	1	1	1

A tanuló neve és vallása, osztályos vagy ismétlő-e ?	T a n t á r g y a k							Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépírás		Tornázás
Riszner Károly	1	1	1	2	2	2	2	3	1
Schannen József	2	3	3	3	3	2	2	1	1
Schäfer József	3	3	3	3	3	2	2	3	1
Schossberger Aurél, izr.	1	2	2	3	4	3	2	4	2
45 Schreiber Jenő	2	3	3	3	3	3	3	3	2
Spitzer József, izr	1	1	1	1	1	2	2	—	1
Stern Ödön, izr.	3	3	3	3	2	3	3	3	2
Szárnyas Kálmán	1	2	2	2	3	3	2	3	1
Sziget Károly, izr. . . .	3	3	3	3	3	3	3	3	3
50 Takács Antal	1	2	2	2	2	2	2	3	1
Tanay Károly	3	3	3	3	3	3	3	1	2
Temesváry Lajos	2	1	2	1	1	2	2	2	1
Till Gusztáv	2	2	3	3	3	3	2	3	1
Unterreiner Mihály	2	3	3	3	3	3	1	3	1
55 Üveges Lőrincz	1	2	3	2	3	3	3	3	1
Valtner János	1	2	2	3	2	2	2	3	1
Vedres László	1	3	4	3	3	3	3	3	1
Veisz Antal, izr.	3	3	4	4	3	3	2	3	1
Virágh Lajos	2	3	3	3	4	3	3	2	2
60 Volf József, izr.	1	3	3	3	3	3	2	3	1

Meghaltak :

Körösy Zoltán.
Schipper Mátyás.

Kimaradt :

Luttinger János.

Összesen : 63

Harmadik A. osztály.

A tanuló neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k									
	Vallásban	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettani földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Tornázás	Magaviselet
Balla János	1	2	3	3	3	3	3	1	3	1
Baveschitz Gyula	1	2	1	3	3	3	3	3	2	1
Bekker Mihály	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Bózsó Antal	1	2	2	3	2	3	3	2	2	1
5 Csányi Károly, izr.	1	2	2	2	1	3	3	3	3	1
Csonka Nándor	1	1	2	3	1	3	3	2	1	1
Deffert Miklós	1	1	1	3	2	2	2	3	2	1
Deli Győző	2	2	1	3	2	3	3	2	—	1
Deutsch Jakob J. izr.	1	1	1	1	1	1	1	2	3	1
10 Eisenstein Rezső, izr.	1	2	1	2	1	1	2	2	—	1
Fabriczki Árpád, izr.	2	1	2	4	3	3	3	3	1	2
Fendler János	1	2	2	2	1	2	2	1	2	1
Fráter László	1	2	2	3	2	2	3	3	3	1
Fromm József, ágost.	2	2	1	3	1	2	3	3	3	2
15 Galiczer Márkus, izr.	3	3	3	4	2	3	3	3	3	2
Gera Antal	1	1	1	2	1	3	2	2	2	2
Gombos Árpád, izr.	3	2	2	3	2	4	3	3	2	2
Hammer Károly	1	4	3	4	3	4	3	3	1	2
Heinz Péter	1	3	1	2	2	3	2	2	3	1
20 Hollinger József	1	3	2	3	3	2	3	2	2	1
Káplány Géza	2	3	3	3	1	3	3	3	3	2
Kátai Nándor	1	3	3	4	2	3	3	3	3	2
Kovács Gyula	1	1	2	2	1	1	1	2	3	1
Künstler Miksa, izr.	3	2	2	4	3	3	3	2	2	2
25 Luxenburger György	1	2	1	2	3	2	3	2	2	2
Mayer János	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1
Mercse Mihály, g. k.	2	3	3	4	2	4	4	4	2	2
Michel József	1	2	2	3	1	3	4	4	2	1
Mixich Emil	2	4	3	4	3	4	4	3	3	2
30 Nagy István	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Nagy Sándor, ism.	1	3	3	4	3	4	4	3	4	2
Neidenbach Ödön	1	2	1	2	1	3	2	3	3	1
Orthmayer József	1	2	2	3	1	2	3	2	3	2
Pendl Sándor	2	3	3	4	3	4	4	3	2	2
35 Proháska Lajos, ism.	2	4	2	4	2	3	4	4	3	1
Rémi Ferencz	1	2	2	3	3	3	3	3	3	1
Robicsek Henrik, izr.	2	2	2	3	1	3	3	3	3	1
Rozenzweig Miklós	1	1	2	2	1	2	2	2	1	1
Somogyi József	1	2	2	3	1	3	3	3	2	1
40 Schäffer Ferencz	1	1	1	2	1	3	5	3	2	1

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismélő-e?	T a n t á r g y a k									Magaviselet
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettan földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Tornázás	
Szilbereisz István	1	3	2	3	3	3	3	3	3	2
Szobotka Dezső, izr.	3	3	3	4	3	4	4	3	3	2
Thomay Ernő, ágost.	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1
Timina Zoltán	1	2	2	2	1	2	3	2	1	1
45 Tránka József, izr.	1	2	2	3	1	2	2	2	3	1
Tóth Zoltán, ism.	1	3	3	4	1	4	4	3	3	1
Tóth Gyula	1	3	3	3	1	3	3	3	2	2
Török Sándor	1	3	3	3	1	2	3	3	2	1
Tretta György, ism, gk.	1	3	2	4	3	3	3	3	2	1
50 Ujházy Andor, ágost.	2	2	2	4	2	3	3	3	4	2
Wagner Ede	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Winkler Sándor, izr.	1	1	1	2	2	1	2	3	3	1
Zombory István	1	2	2	3	2	3	3	2	1	1
Zubán Rezső	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1

Kimaradtak :

55 Petrik Antal.
Wargha Gy. helv. ism.
Wachtel Elemér.

Összesen : 57.

Harmadik B. osztály.

A tanuló neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k								Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természeti földrajz	Számítan	Rajzoló mértan		Tornázás
Apafi Ernő, izr.	3	3	2	3	3	3	3	3	3	2
Bakos Pál, helv.	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Baur István	1	2	2	3	3	3	3	1	2	2
Beck Ernő, izr.	2	3	2	3	3	4	3	2	3	1
5 Benedek Elemér	1	2	2	3	3	3	3	3	2	2
Bézy Elemér, helv.	3	3	3	4	4	4	3	3	1	2
Blayer Endre, izr.	3	3	3	3	3	2	3	3	3	2
Bosnyák Ákos	1	2	2	3	2	3	3	3	2	1
Brettschneider Ferencz	1	2	2	3	3	2	2	2	3	1
10 Breznay Lajos	3	3	4	4	3	4	4	3	3	3
Brill István, izr.	2	3	2	4	3	3	4	3	4	2
Cserey Gedeon	2	3	3	3	3	3	4	3	3	2
Czibula Antal	1	3	3	3	3	4	4	4	3	1
Déri Ernő, izr.	2	2	3	4	3	3	3	3	3	1
15 Fajka Kálmán	2	2	2	3	3	3	3	2	3	2
Fajka Sándor	1	3	3	4	3	3	4	3	2	2
Garai Lajos, ism.	1	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Gróf Győző	2	3	4	3	4	4	4	3	2	2
Hajabács Iván	1	3	2	3	2	3	3	3	2	2
20 Heszlényi Béla	1	3	3	3	3	4	4	2	2	1
Holczer István	1	3	3	3	3	4	4	4	3	2
Horváth Imre	2	3	2	3	3	3	3	3	1	2
Hübert Lajos	1	2	3	3	2	3	3	3	3	1
Inándy Dezső, helv.	2	2	2	2	3	2	3	3	1	2
25 Ivánkovics Lajos	1	2	3	3	3	2	3	3	3	1
Janik Béla	1	3	3	4	3	3	3	3	4	2
Karg György	1	3	3	4	3	3	4	2	1	2
Kasztner Odön	1	3	3	4	3	3	3	3	3	2
Kéri Lajos, ism.	1	3	3	4	4	4	3	2	2	1
30 Kiss Aladár	1	1	1	2	2	1	1	1	3	1
Klein Andor, izr.	2	1	1	3	2	2	2	3	3	1
Kohn Géza, izr.	2	3	3	4	2	3	4	3	4	2
Kohn János, izr.	1	3	3	3	3	3	3	3	4	2
Kordás Mihály	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3
35 Kriván Dénes	1	2	2	2	2	3	3	3	3	1
Krutsay Gyula	2	2	3	3	3	2	3	3	3	1
Lehmann András	1	3	2	4	4	4	3	3	2	2
Machorek József	1	3	3	4	3	4	4	2	3	2
Major Gyula, g. kath.	1	3	3	4	3	3	3	3	3	1
40 Mumper János	2	3	1	3	3	3	3	3	3	2

A tanuló neve és vallása. ösztöndíjas vagy ismélő-e?	T a n t á r g y a k									Magaviselet
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Tö lénelem	Természettani [óráz]	Számtan	Rajzoló mértan	Tornázás	
Müller Ferenc . . .	1	2	2	3	3	2	3	3	1	1
Müller Jenő, izr. . . .	1	1	1	2	1	1	3	2	2	2
Parasin József	1	2	3	3	3	3	3	3	2	2
Politzer Géza, izr. . . .	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
45 Róka Szilveszter	1	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Stern Mór, izr.	3	2	2	3	3	4	3	3	2	2
Szentmiklós László, hv.	2	2	1	2	2	1	1	2	1	1
Székesy Lajos	1	1	1	3	2	2	2	1	2	1
Trischler Oszkár	1	3	3	4	4	4	3	3	3	2
50 Unterreiner Jakab . . .	2	3	2	4	3	3	3	1	3	2
Zimányi Gyula	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Zsuku Kornél, g. k . . .	1	3	2	3	3	3	3	3	4	1

Kimaradtak : Georgevits J, g. kath
Kovács Dezső.
55 Tukats József, ism

Meghaltak : Horváth János.
Vajdovics Kálmán.

Összesen : 57.

Negyedik A. osztály.

A tanuló neve és vallása, ösztündíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k								Magaviselet	
	Vallásian	Magyar nyelv.	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettudj	Algebra	Rajzoló mértan		Tornázás
Adamik János	2	2	3	3	3	3	2	3	2	1
Benedict Imre, izr.	1	1	1	1	2	1	1	2	3	1
Brandspiegel Mór, izr.	1	1	2	3	3	3	3	3	3	1
Csipkés Albert	1	2	3	3	3	3	3	3	3	2
5 Erdélyi Sándor	1	2	4	3	2	3	3	4	1	2
Eröskövy Gyula	1	2	2	3	2	2	3	3	2	2
Gimpel Miklós	2	2	1	2	2	3	1	2	1	1
Györfly József	1	2	4	3	2	1	2	1	3	2
Hauer Jenö	1	2	3	3	2	2	3	3	2	2
10 Kamráth Jenö	1	2	3	3	3	2	3	3	3	1
Kausch Mihály	1	2	1	2	2	1	3	2	3	1
Kis Károly	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
Klumák János	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Krizsán János, g. k.	2	3	2	4	3	3	3	2	1	2
15 Leidl Emil	1	2	2	2	2	1	1	1	3	1
Marschang József	2	3	3	4	2	3	3	4	1	2
Mányow Ráfael	1	1	2	2	2	1	2	2	3	1
Mosonyi Emil, izr.	3	3	3	4	3	2	3	3	1	2
Nacsa Ferencz	1	2	3	3	3	2	3	3	1	2
20 Nagy Antal	1	2	3	3	2	2	3	3	2	1
Pap Ernö, öszt.	1	2	3	2	1	1	3	3	2	2
Pajer László, hely	1	3	3	3	3	2	3	2	2	1
Rack János	1	1	3	2	2	1	2	2	3	1
Radó Arthur, izr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
25 Reinhardt Péter	1	3	3	3	3	3	3	3	1	1
Rittinger Ádám	2	3	3	4	3	3	3	3	2	1
Rösa Imre, izr.	1	2	2	2	2	1	2	3	1	1
Schmidt Gáspár	2	3	1	3	2	3	3	3	2	1
Scultéthy Gyula, ágost.	3	3	2	3	3	2	2	2	3	1
30 Scultéthy Sándor, ágost.	3	3	3	4	2	3	3	3	3	2
Schulde Frigyes, ism.	1	3	2	3	3	3	2	3	2	2
Söregi Imre	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Tanay Frigyes	1	2	4	3	3	3	3	3	1	2
Tereczky György	1	2	2	2	3	3	2	1	1	2
35 Urbán János	1	2	2	3	3	3	3	2	2	1
Vidákovich Dániel	1	2	3	2	2	2	1	2	2	1
Vidákovich Kamill	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Wollek Géza	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Kimaradt :
Pászt Vilmos.

Megántanuló :
40 Hankonyi Gyözö

Összesen : 40

Negyedik B. osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k									Magaviselet
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Természettudj	Algebra	Rajzoló mértan	Tornázás	
Barna Leander, ism.	1	2	3	3	2	1	3	3	3	1
Basch István	2	3	3	3	4	3	3	3	2	2
Csányi József	3	3	3	3	3	1	3	2	2	2
Curry Rihard	1	2	2	3	2	2	3	2	2	1
5 Devald Vilmos	1	1	1	3	2	1	3	2	3	1
Eichenbaum János, izr.	2	3	2	3	3	3	2	3	3	2
Grüner Fülöp, izr.	1	1	1	1	2	1	2	2	4	1
Herz Kornél, izr.	3	3	3	3	3	1	2	2	3	2
Illics Ulászló, g. k.	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1
10 Katona Árpád	1	1	1	2	1	1	3	2	—	1
Kálai Jenő, izr., ism.	2	2	1	2	3	2	1	3	2	2
Kriegner Béla	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Kukay Károly	1	3	3	4	3	2	3	3	3	1
Kuschée Ernő	3	3	2	4	3	3	3	2	3	1
15 Künstler Sándor, izr.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Mariseszku János, g. k.	1	2	2	3	3	1	3	2	2	1
Maier Fülöp	1	2	2	3	2	3	3	3	2	1
Mészáros Lajos	1	2	3	3	3	1	3	2	2	1
Muszkopf Jakab	2	3	1	2	3	1	3	3	2	2
20 Nedelykov Tivadar, g. k.	1	3	3	4	4	3	2	3	3	2
Netscher János	3	3	3	4	4	3	3	3	3	1
Ottovay Zoltán	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Perlesz Hugó, izr.	2	2	1	2	2	1	2	2	1	1
Rajner Aladár	2	3	3	4	3	2	3	3	2	1
25 Reichenthal Marczell, izr.	2	2	1	2	2	1	1	1	3	1
Reimholz Árpád	2	3	1	3	3	2	1	3	3	2
Rudolffi Róbert, izr.	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2
Steigerwald Adám	1	1	2	3	3	1	3	3	4	1
Stejskal Ottó	1	2	2	3	3	1	3	3	3	1
30 Szentgyörgyi Mih., helv.	2	3	2	3	3	2	2	2	3	2
Szöry József	2	3	2	3	2	2	3	4	2	2
Talpai János	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2
Tarnai Béla	2	2	2	3	2	1	3	3	3	2
Tétsi Endre, helv.	1	1	2	2	1	1	2	1	1	1
35 Vadász Dezső, ism.	3	3	3	4	3	3	3	3	1	2
Vedres Andor	1	1	2	2	2	1	2	1	2	1
Weinstein Samu izr	3	3	2	3	3	2	3	3	3	2
Zagajcsán József, g. k.	1	2	2	2	3	3	3	2	1	1

Összesen : 38.

Ötödik osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k											
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar irod. olvas- mány, görög, irod- és művelődés tőr- lénelem	Történelem	Természettudj	Menyisítéstan	Szabadkézi és geo- metriai rajz	Tornázás	Magaviselet
Balogh Gyula	2	2	3	3	3	—	2	1	3	—	1	1
Barcsay Károly, helv. . .	3	3	3	3	—	2	3	2	3	2	1	1
Bauer János	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	1	1
Beke Béla	2	3	3	3	—	2	3	3	3	1	1	1
5 Berdenich Ernő	1	1	1	2	2	—	1	1	1	—	1	1
Bosnyák Dezső	1	3	3	3	—	2	3	3	3	3	3	2
Böröcz Mihály	1	3	3	3	3	—	3	2	2	—	2	2
Brankován István, g. k.	1	2	1	2	2	—	2	1	2	—	1	1
Caesar Gyula	1	2	1	1	2	—	1	1	2	—	3	1
10 Csikós Ádám	1	2	3	3	3	—	3	3	3	—	3	2
Eisenstein Károly	1	1	1	1	1	—	2	1	1	—	3	2
Gehl János	1	2	2	3	2	—	2	3	3	—	3	1
Genát Mór, izr.	1	2	3	4	3	—	3	2	4	—	3	2
Gönczi Dezső, izr.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	2	1
15 Heimann József, izr.	1	1	2	2	2	—	2	1	2	—	3	1
Holtzer Aladár, izr.	3	3	3	3	4	—	4	3	3	—	1	2
Janikievits Balázs, g. k.	1	3	3	2	2	—	3	2	2	—	3	2
Jevrits Szilárd, g. k.	1	2	4	3	3	—	3	3	4	—	1	2
Jójárt Illés, öszt.	1	2	2	2	3	—	2	2	3	—	2	2
20 Juhász István, g. kath.	1	1	1	1	1	—	2	1	2	—	2	1
Jungen László	1	3	3	3	3	—	2	3	4	—	3	2
Jurovich Ferencz	1	2	1	2	2	—	3	2	2	—	3	1
Károlyi Lajos, ágost.	2	1	2	2	—	1	2	1	1	1	2	1
Kauden Miklós	1	3	2	2	3	—	3	3	3	—	1	1
25 Kertész Lajos, izr.	3	3	3	3	4	—	3	3	3	—	2	2
Kibling Ferencz	1	3	3	3	3	—	2	2	3	—	2	1
Kiss Béla	2	3	3	3	—	3	3	2	2	2	3	2
Klein Béla, izr.	2	2	1	2	2	—	3	2	3	—	4	2
Kontraszty Dezső	1	3	4	3	4	—	2	2	3	—	3	1
30 Kovács László	2	3	4	3	—	3	3	3	4	2	2	2
Lakatos Dezső	2	4	3	4	4	—	3	3	4	—	3	2
Letz Lajos	1	2	2	3	2	—	2	2	2	—	1	1
Martinovits End., g. k., öst.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	—	1
Masa Gyula	1	2	3	3	2	—	3	3	3	—	3	2
35 Mathias Arthur	1	3	2	3	2	—	2	3	3	—	3	1
Mildner Gyula	1	2	2	2	2	—	2	2	2	—	2	1
Milkó Vilmos, izr.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	1	1
Müller Vilmos, izr.	1	1	1	1	2	—	2	2	2	—	1	1
Nesztor Kamill, g. kath.	1	1	2	1	2	—	1	1	1	—	2	1
40 Neumer József	1	3	3	3	4	—	2	3	3	—	1	2

A tanuló neve és vallása, öszöntődjás vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k											
	Vallásian	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar irod. olvas- mány, géogr. irod. és művelődés (ör- fendelm)	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Szabadkezi és geo- metriai rajz	Tornázás	Magaviselet
Németh József . . .	2	3	3	4	3	—	3	3	3	—	1	2
Nyáry Béla . . .	1	2	3	3	3	—	2	2	2	—	2	2
Paki Miklós . . .	1	1	1	1	2	—	2	1	1	—	2	1
Paleta Győző . . .	1	2	2	3	—	2	3	3	3	1	2	1
45 Papp János . . .	1	1	2	1	2	—	2	1	2	—	2	1
Penszl Antal . . .	1	2	2	3	3	—	3	3	3	—	2	1
Politzer Lipót, izr. . .	1	2	2	2	2	—	3	2	2	—	1	1
Rochnyák József . . .	2	2	3	3	—	2	2	3	3	2	—	1
Schön Mór, izr. . .	1	1	1	1	3	—	2	2	3	—	3	1
50 Sterba Emil . . .	1	2	2	3	3	—	2	2	3	—	2	1
Stern István, izr. . .	3	3	3	4	4	—	3	3	4	—	1	2
Szabó Ödön . . .	1	1	1	2	3	—	3	2	2	—	2	1
Szakoleczay Gyula helyv.	1	2	3	3	2	—	2	2	3	—	3	1
Szauer Béla . . .	1	1	3	3	—	1	1	3	3	2	2	1
55 Szegő Henrik, izr. . .	2	2	2	2	3	—	2	2	3	—	1	2
Szőke Lőrincz . . .	3	1	2	1	2	—	3	2	2	—	3	2
Telbisz Arthur . . .	1	2	1	3	2	—	2	2	2	—	2	1
Telléry József . . .	2	3	3	4	3	—	3	3	3	—	2	2
Tóth Kálmán . . .	1	1	3	2	3	—	2	3	3	—	2	2
60 Ungár Adolf, izr. . .	1	1	1	1	1	—	2	1	1	—	1	1
Varth József . . .	2	4	2	4	—	3	4	3	4	2	3	3
Végner Arthur, helyv.	1	2	3	3	—	3	3	2	3	3	2	1
Vogelhut Károly, izr.	1	3	2	3	—	2	3	3	3	2	3	1
Zimányi Dezső . . .	1	2	3	3	2	—	2	3	3	—	3	1
65 Zimányi Lajos, öszt.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	2	1

Kimaradt :

Csipkés Gyula

Beteges :

Kossányi János.

Összesen : 67.

Hatodik osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k										Magaviselet	
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar irod., olvas- mány., görög irod. és művelődés ür- ténem	Történelem	Természettan	Mennyiség(ian)	Szabakézi és geo- metria rajz		Tornázás
Agócsi István	1	3	3	4	—	2	3	2	3	2	2	1
Altwer Henrik, izr.	2	2	2	4	—	1	3	2	3	2	3	2
Antalffy Dezső	1	2	3	3	—	3	3	2	3	2	2	1
Apró István, öszt.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	2	1
5 Asprits Velimir, g. k.	1	1	1	2	1	—	1	2	3	—	1	2
Barta Dezső, izr.	1	1	2	1	1	—	1	1	2	—	4	1
Batáry Dezső	2	3	3	3	—	3	3	2	4	3	1	2
Benedikt Gyula, izr.	1	1	2	2	—	2	2	1	2	1	3	2
Bernátsky Ernő	1	3	3	3	3	—	2	3	3	—	2	2
10 Böhm Vilmos	1	2	2	3	—	2	2	1	4	1	3	1
Daróczy Máttyás	1	1	2	1	1	—	1	1	3	—	3	1
Deszpinitz Kálmán, g. k.	1	1	2	4	3	—	2	1	3	—	3	1
Ferenczi István	1	1	2	2	—	2	2	1	3	1	2	1
Fischer Márk, izr.	3	2	2	3	3	—	3	3	4	—	—	1
15 Fischer Sámuel, izr.	1	1	2	2	2	—	1	1	3	—	4	1
Friedmann Márkus, izr.	2	2	2	2	2	—	3	2	3	—	1	2
Görgey László, ágost.	2	2	3	4	—	1	3	2	4	1	3	2
Hegedüs Antal	1	1	3	3	3	—	2	1	4	—	3	1
Jakobovits Leó, izr.	1	1	1	1	1	—	1	1	2	—	3	1
20 Jek Ferencz	1	3	2	3	3	—	2	2	2	—	2	1
Kelemen József, izr.	2	2	2	3	2	—	1	2	3	—	1	2
Kiss Zoltán	1	1	1	2	1	—	1	1	2	—	2	1
Kohn Ármin, izr.	1	2	1	3	—	1	1	1	3	3	3	1
Kohn Károly, izr.	1	3	3	3	3	—	2	2	2	—	4	2
25 Korpási Gyula	2	2	3	3	—	2	2	1	3	2	3	2
Lembich Izsák, izr.	2	1	1	1	1	—	2	1	2	—	3	3
Löwy Mór, izr., ism.	1	2	3	3	3	—	3	3	4	—	—	2
Mányov Venczel	1	2	2	2	2	—	2	1	3	—	3	1
Medvezky László, ágost.	2	3	3	3	3	—	1	2	3	—	3	1
30 Mészáros Pál	1	2	3	2	2	—	2	1	3	—	3	2
Niklós János	1	1	1	1	1	—	2	1	1	—	1	1
Nyilasi Agoston	1	3	3	4	3	—	3	2	3	—	3	2
Ofner Tivadar, izr.	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	3	1
Ottovay István	1	2	3	2	2	—	2	1	3	—	2	1
35 Parragi Ferencz	1	3	3	3	3	—	3	1	3	—	2	1
Pálmai Endre, ism.	1	3	3	3	3	—	3	2	3	—	3	1
Pálmai János	1	3	3	3	3	—	3	2	4	—	3	2
Rainer Agoston	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	2	1
Rátkovics Mihály	1	1	1	1	—	1	3	1	2	1	1	1
40 Reiniger Hermann, izr.	2	2	3	3	3	—	3	2	3	—	3	2

A tanuló neve és vallása, öszöntődjás vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k											
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar irod. olvas- mány, görög irod. és művelődés törté- lénelem	Történelem	Természettudj	Mennyiségtan	Szabványi és geo- metriai rajz	Tornázás	Magaviselet
Rennich János	1	2	1	2	1	—	2	2	2	—	3	2
Riethy Aurél	1	2	2	2	—	2	3	1	3	2	4	2
Römer Péter	1	2	2	2	2	—	2	1	3	—	1	1
Scheffer István	1	2	2	3	2	—	3	1	3	—	2	1
45 Schön Nándor, izr., ism.	1	2	3	3	3	—	3	2	3	—	3	2
Stejskál Károly	3	3	2	3	—	2	3	2	4	3	3	1
Steinitz Emil, izr. . . .	1	3	2	3	—	2	3	1	3	2	—	2
Stern Gyula, izr. . . .	1	1	1	2	2	—	2	1	1	—	1	1
Streicher Simon, izr. . . .	1	1	1	2	2	—	1	2	2	—	3	2
50 Sümegi Zoltán, izr. . . .	2	2	2	3	2	—	2	2	3	—	3	1
Szabó Miksa, ism. . . .	1	2	2	3	2	—	2	2	3	—	4	2
Szentgyörgyi Fer. hely.	1	3	3	3	—	1	3	2	3	2	2	1
Várnai Dezső, izr. . . .	2	2	2	3	—	2	3	2	3	3	2	2
Vidacs Béla	2	3	3	4	—	3	3	2	4	3	3	2
55 Wanie Rudolf	1	1	1	1	1	—	1	1	1	—	1	1
Weisz Béla, izr. . . .	1	1	1	1	1	—	1	1	2	—	2	1
Zeke Imre	1	2	2	3	—	2	1	1	2	1	1	1

Kimaradtak :

Biacs Vilmos.
Grünfeld Ernő, izr.
60 Pap Imre.
Szeles József.

Összesen : 61

Hetedik osztály.

A tanuló, neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k									
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Földrajz	Természettan	Mennyiségtan	Tornázás	Magaviselet
Arnold Gyula	1	2	2	3	3	2	1	2	2	1
Báló János	1	2	2	2	2	3	3	3	3	1
Bezdán János	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1
Bodnár Imre	1	1	1	2	1	1	1	3	1	2
5 Csányi János	1	3	3	3	3	2	1	3	4	1
Fazekas László	1	3	3	2	3	3	3	3	2	1
Fodor Jenő, ágost.	1	2	3	3	3	2	3	3	2	1
Frank József, izr.	3	1	1	2	2	3	3	3	1	2
Fröhlich Jenő	1	1	2	2	2	3	1	2	1	1
10 Goldmann Dezső, izr.	1	1	2	3	2	1	2	2	4	1
Goldstein Kornél, izr.	1	1	1	1	1	1	2	2	3	1
Götz Béla	1	2	2	2	2	2	3	2	2	1
Gruber Károly, izr.	2	2	3	3	3	2	3	3	3	1
Hahn Márton, izr.	1	1	2	2	2	2	2	3	1	1
15 Honorics Ferencz	2	3	3	3	3	3	3	4	1	1
Horváth Gyula	2	2	3	3	3	3	2	2	1	1
Huszárik Béla ágost.	1	2	2	2	2	1	2	2	2	1
Katona János	1	1	2	2	2	2	3	3	3	2
Kritováczy György, g. k.	1	3	3	3	3	3	3	4	3	1
20 Liptai Imre, izr.	2	2	2	3	3	2	1	2	4	1
Marsovszky László	1	2	3	3	3	2	3	4	3	2
Mészáros János	1	2	3	3	3	2	3	3	2	1
Milkó Gyula, izr.	2	1	1	2	2	2	3	2	2	1
Mircsov Antal	1	2	2	3	3	3	3	4	2	1
25 Pollák Sándor, izr.	1	1	2	2	2	3	2	3	2	3
Pósz Henrik	1	1	2	2	2	2	2	2	—	1
Prelog József	1	2	3	3	3	3	3	3	3	1
Reitter Imre	1	1	1	2	2	2	1	2	2	1
Reitter Rudolf	1	2	1	3	2	3	2	3	2	1
30 Sachs Henrik, izr.	1	2	2	3	3	2	2	2	4	1
Sándor István, öszt.	1	1	2	2	2	1	1	1	2	1
Schön Manó, izr.	1	3	2	3	3	3	3	3	3	1
Schreiber Vilmos	1	2	3	3	3	3	4	3	2	1
Sümegei Lázár, izr.	2	2	2	3	3	1	3	3	3	1
35 Szabó Gyula	1	2	3	3	3	2	3	2	2	1
Szabó László	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Szécsén Ferencz, izr.	1	1	2	2	2	3	3	3	1	1
Sztojsits Vlad., g. k., öszt.	1	2	1	2	2	2	2	3	1	1
Tichy Gyula	1	2	3	3	3	2	3	4	4	2
40 Varga Ferencz	2	2	2	2	3	2	3	3	2	2

A tanuló neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k									
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Földrajz	Természettan	Mennyiségtan	Tornázás	Magaviselet
Vass Károly, izr. . . .	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Vidákovich Lajos . . .	1	2	2	3	2	2	1	2	2	1
Zombory Kálmán . . .	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Összesen : 43.										

Nyolczadik osztály.

A tanuló neve és vallása, öszlőndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k										Magaviselet
	Vallástan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcséleti előtan	Tornázás	
Aigner Ernő, öszt.	1	3	2	3	3	1	2	3	3	—	1
Barna Pál, ism.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2
Benedikt Jenő, izr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Blaustein Náthán, izr.	1	1	2	1	1	1	2	2	1	2	1
5 Bodnár Zsigmond	1	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1
Dózsai Mihály, izr.	2	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2
Follráth Gyula	1	1	2	2	1	1	2	3	1	2	1
Fromm Miklós, ágost.	2	3	3	3	3	3	2	3	3	3	1
Gerentsér László, ism.	1	2	2	3	2	1	1	3	1	—	1
10 Gyürey Béla, helv.	1	3	3	3	3	3	4	3	3	3	1
Held Gusztáv, ism.	1	2	2	3	3	2	2	3	1	1	1
Herbich Lajos	1	2	3	3	3	3	2	3	2	3	1
Huszár Dezső, öszt.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Huszka Jenő	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1
15 Jambrik Gyula	1	1	2	2	2	1	2	3	1	1	1
Jassniger Alfréd, izr.	2	3	2	3	2	2	2	3	3	2	2
Jassniger Károly, izr.	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
Jevrics Szvetozár, g. k.	1	3	2	3	3	3	3	3	2	3	1
Kohn Dezső, izr.	1	1	1	2	1	1	1	1	1	3	1
20 Krausz Miklós	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
Kuzman Oszkár, izr.	2	3	2	2	3	2	2	2	3	—	1
László Gyula	1	3	3	3	3	1	3	3	3	1	1
Liptai Károly, izr., ism.	2	1	2	3	3	2	3	3	1	—	1
Martics Imre, öszt.	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1
25 Nyilasy Sándor	1	2	1	3	2	3	2	3	1	1	1
Osztie Andor, ism.	1	2	2	3	3	3	3	3	2	2	2
Ottovay József	1	1	2	2	2	1	3	2	1	1	1
Pap Károly, g. k.	1	3	2	3	2	2	1	3	2	3	1
Pálfy József	2	2	3	3	3	3	2	3	2	2	2
30 Poldesz Richard, izr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1
Rack Lipót	1	1	2	1	2	1	1	1	1	2	1
Rózsa Szilveszter	1	2	3	3	2	2	2	3	1	2	1
Schneider József	1	3	2	3	3	3	3	3	3	3	1
Schwabik Aurél	2	3	2	3	3	3	3	3	3	3	1
35 Szauer Ferencz	1	1	3	3	2	1	3	3	1	1	1
Szécсэн Vilmos, izr.	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1
Szmetán Ignác, izr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1
Temesváry Géza	1	3	3	3	3	3	4	3	2	3	2
Tichy György	1	1	2	1	1	1	1	2	1	—	1
40 Tóth Nándor	2	3	3	3	3	3	4	3	3	3	1

A tanuló neve és vallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	T a n t á r g y a k										Magaviselet
	Vallásán	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcséleti előtan	Tornázás	
Varga János, ism	1	2	3	3	3	1	2	3	1	3	1
Wellisz Arthúr, izr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Zádory Béla	1	2	2	3	3	3	3	3	2	2	1
<i>Kimaradtak.</i>											
Deutsch F. izr., ism.											
45 Löwinger Mór, izr., ism.											
Tétsi István, helv.											
Összesen : 46.											

B. A nem kötelezett tantárgyakban.

I. Francia nyelv.

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
III. osztály.		VI. osztály.	
Káplány Géza	2	Barta Dezső	1
Thomay Ernő	1	Fischer Dezső	1
		Görgey László	1
IV. osztály.		VII. osztály.	
Kamrát Jenő	1	Fröhlich Jenő	1
Katona Árpád	1	20 Szabó László	1
5 Klumák János	1		
Vidakovich Dániel	1	VIII. osztály.	
V. osztály.		Fromm Miklós	1
Berdenich Ernő	1	Gerentsér László	1
Juhász István	1	Huszár Dezső	1
Gönczi Dezső	1	Jambrik Gyula	1
10 Kertész Lajos	2	25 Nyilasy Sándor	1
Papp János	1	Ottovay József	1
Penszl Antal	2	Zádory Béla	1
Politzer Lipót	2		
Szőke Lőrincz	1	Összesen : 27	
15 Zimányi Lajos	1		

A francia nyelv tanítására hetenkint összesen 4 óra fordított. A tanulók, haladottságuk foka szerint, 2 csoportba voltak osztva. Tankönyvek: Hofer Károly, Francia nyelvtan I. rész; Francia Chrestomathia dr. Ploetz Károlytól.

II. Gyorsírás.

(A csillaggal jelöltek haladó gyorsírók.)

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
III. A. osztály.			
Csonka Nándor	2	*Vidakovich Kamill	1
III. B. osztály.		10 Vidakovich Dániel	1
Déry Ernő	2	Wolleck Géza	1
Karg György	2	IV. B. osztály.	
Müller Jenő	1	Katona Árpád	2
5 Zimányi Gyula	1	*Reichenthal Marczel	2
IV. A. osztály.		Talpay János	3
Brandspiegel Mór	3	15 Zagajcsán József	1
Gimpel Miklós	1	V. osztály.	
Klumák János	1	Beke Béla	1

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
Berdenich Ernő . . .	1	45 Mészáros Pál . . .	1
*Böröcz Mihály . . .	1	*Ofner Tivadar . . .	2
Csikós Ádám . . .	1	*Pálmai Endre . . .	2
20 Gönczi Dezső . . .	1	*Pálmai János . . .	2
Jó járt Illés . . .	2	Schön Nándor . . .	1
Károlyi Lajos . . .	1	50 *Streicher Simon . . .	2
Klein Béla . . .	1	*Szentgyörgyi Ferencz . . .	1
Lakatos Dezső . . .	1	*Várnai Dezső . . .	2
25 Mildner Gyula . . .	2		
Milkó Vilmos . . .	1	VII. osztályban.	
Müller Vilmos . . .	2	*Bezdan János . . .	1
Németh József . . .	2	*Bodnár Imre . . .	1
Nyáry Béla . . .	2	55 *Hahn Márton . . .	1
30 Papp János . . .	1	*Sachs Henrik . . .	1
Politzer Lipót . . .	1	*Schreiber Vilmos . . .	1
Sterba Emil . . .	2	*Sándor István . . .	1
Schön Mór . . .	2	*Szabó László . . .	1
Szóke Lőrincz . . .	1	60 *Szécsén Ferencz . . .	1
35 Telléry József . . .	1	*Stojsits Wladimir . . .	1
Zimányi Dezső . . .	1	*Varga Ferencz . . .	1
*Zimányi Lajos . . .	1	*Vidakovich Lajos . . .	1
		VIII. osztály.	
VI. osztály.		*Blaustein Náthán . . .	1
*Agócsi István . . .	1	65 *Jambrik Gyula . . .	1
Asprits Velimir . . .	2	*Martics Imre . . .	1
40 Barta Dezső . . .	1	*Poldesz Richard . . .	2
Ferenczi István . . .	2	*Szécsén Vilmos . . .	1
*Hegedüs Antal . . .	1	*Tóth Nándor . . .	2
*Kelemen József . . .	2		
*Kiss Zoltán . . .	1		
		Összesen : 69	

A Gabelsberger-Markovits-féle magyar gyorsírás tanítására hetenkint összesen 4 óra fordítatott. A tanulók haladottságuk szerint 3 csoportba voltak osztva. Tankönyvek: Bódogh János, Levelezési Gyorsírás. Szeged, 1886. Gyakorlati Gyorsírás. Szeged. 1887. Parlamenti gyorsírás. Szeged, 1890. Gyorsírási olvasókönyv. Szeged, 1889. Állandó rövidítések. Szeged, 1890. és »Gyorsírásztati Közlöny«, havi folyóirat 1891.

A gyorsírási tanfolyam díja havonként 1 frt, mely összegből az évi tandíjra 6 frt, a gyorsírókőri illeték és a tanulóknak szükségletéhez mértén adandó tan- és segédeszközökre együttesen 4 frt esik.

A harmadik tanfolyam befejezte után az ismét beiratkozott tanulók a tandíjra eső 6 frtot nem fizetik, hanem csak a részükre kiszolgáltattott tan- és segédeszközök árát, valamint a kör-illetéket, mely együttvéve 4 frtra megy.

A tandíjmentesek (akár kezdők, akár lakadók) a gyorsírási tandíj fizetése alól föl vannak mentve, azonban a kör-illeték és a tankönyv, illetőleg egy szaklap ára fejében egész évre 2 frt 50 krt fizetnek.

Bejelentett kimaradás esetén a tandíj csupán a megkezdett félévre

esedékes, míg a tényleges kiadást képező tankönyv- és egyéb segédeszközök ára, valamint a gyorsírókörü illeték egész tanévre kötelező.

A gyorsírási előadások minden vasárnap d. e. 9—12-ig tartanak, s a tanfolyam a gyorsírókör megalakulásával kezdődik, és a nyilvánosan megtartott vizsgálattal fejeztetik be.

III. Műének.

		Érdem- jegy			Érdem- jegy
I. A. osztály.					
	Farkas Imre	2		Pekl Mihály	2
	Fráter Zoltán	1		Schwarz Miklós	2
	Gönczi Lajos	2	40	Timpauer Lajos	4
	Kabók Győző	2		Ulrich József	1
5	Lippai József	2	II. A. osztály.		
	Mihályfi László	1		Andrássy Ákos	1
	Pintér József	1		Finta István	3
	Sőregi Mátyás	1		Fodor István	1
	Szilvássy Ferencz	1		Fráter Béla	3
10	Szűcs Ferencz	2	15	Gombkötő Antal	2
	Tóth István	2		Harcz János	1
	Treisz József	1		Kapp Károly	1
I. B. osztály.					
	Ádók László	1		Kutni Gyula	1
	Burg Jakab	1		Lázár György	1
15	Gabara Jenő	2	50	Mészáros Kálmán	1
	Gaskó János	1		Murka Béla	2
	Gruber Jenő	1		Rózsa János	1
	Gyömörei István	2		Salamon Gyula	1
	Richter Kornél	2		Seyfert Vilmos	2
20	Rózsa József, ifj.	1	55	Tengg Ferencz	1
	Szitkai János	2	II. B. osztály.		
	Pingert Zsigmond	2		Dám Antal	1
	Tóth Mihály	1		Gerber Hugó	1
	Tuksa Mihály	1		Horváth Aladár	2
25	Wetzler János	3		Rajner Kálmán	2
	Zsóter Ferencz	1	60	Rasch Hugó	2
I. C. osztály.					
	Altenbach József	1		Riszner Károly	1
	Dutsák András	2		Schreiber Jenő	1
	Fischer János	2		Temesváry Lajos	1
30	Fráter Gyula	1		Waltner Jenő	1
	Fodor István	1	III. A. osztály.		
	Gottl Ágoston	1	65	Balla János	2
	Hutter Károly	1		Fráter László	2
	Kumini Jakab	2		Heinz Péter	2
35	Lehner János	2		Kovács Gyula	2
	Paulovits Sándor	2		Mixics Emil	1
			70	Nagy István	2
				Pendl Sándor	3

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
III. A. osztály.			
Fajka Kálman	2	95 Mildner Gyula	2
Fajka Sándor	2	Németh József	3
Hajabács Iván	1	Papp János	1
75 Kiss Aladár	1	VI. osztály.	
Róka Szilveszter	1	Bernátsky Ernő	2
Trischler Oszkár	1	Böhm Vilmos	1
Zimányi Gyula	1	100 Kiss Zoltán	1
IV. B. osztály.			
Csipkés Albert	2	Pálmai Endre	1
80 Erdélyi Sándor	1	Pálmai János	1
Gimpl Miklós	1	Parragi Ferencz	1
Hauer Jenő	1	Rietly Aurél	1
Marschang József	2	105 Vidacs Béla	4
Urbán János	2	Wanie Rudolf	1
85 Vidákovich Dániel	1	Zeke Imre	1
IV. B. osztály.			
Csányi József	4	VII. osztály.	
Devald Vilmos	1	Horváth Gyula	2
Kálai Jenő	2	Katona János	2
Muszkopf Jakab	2	110 Prelog József	1
V. osztály.			
90 Gehl János	1	Sándor István	1
Juhász István	1	Szabó Gyula	2
Kiss Béla	1	Varga Ferencz	1
Klein Béla	2	VIII. osztály.	
Mathias Arthur	1	Follráth Gyula	1
		115 Herbich Lajos	1
		Zádory Béla	1
		Összseen : 116	

IV. Szabadkézi rajz.

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
III. A. osztály.			
Balla János	1	Vidakovich Kamill	1
III. B. osztály.			
Machorek József	2	IV. B. osztály.	
Unterreiner Jakab	2	Kálai Jenő	3
Zimányi Gyula	1	10 Mariseszku János	1
IV. A. osztály.			
5 Csipkés Albert	2	Perlesz Hugó	2
Reinhardt Péter	2	V. osztály.	
Schmiedt Gáspár	2	Bosnyák Dezső	3
		Beke Béla	1
		Károlyi Lajos	1
		15 Kiss Béla	2

	Érdem- jegy		Érdem- jegy
Kontraszty Dezső	3	Ottovay István	2
Paleta Győző	1	Ratkovics Mihály	2
VI. osztály.		25 Zeke Imre	2
Apró István	1	VII. osztály.	
Benedict Gyula	1	Schreiber Vilmos	1
20 Böhm Vilmos	1	Vidákovich Lajos	1
Ferenczi István	1		
Jek Frenecz	2	Összesen : 27	

A sorozatban használt érdemjegyek fokozata.

Az előmenetel rovatában : 1 = jeles, 2 = jó, 3 = elégséges, 4 = elégtelen ; a magaviselet rovatában : 1 = jó, 2 = szabályszerű, 3 = kevésbé szabályszerű, 4 = rossz.

Rövidítések jelentménye.

g. kath. = görög katolikus vallású ; — g. k. = görög keleti vallású ; — ágost. = ágostai vallású ; — helv. = helvét vallású ; — izr. = izraelita vallású ; — ism. = ismélő ; — öszt. = ösztöndíjas. Ahol a név után a kötelezett tantárgyakból nyert sorozatban vallás jelezve nincs, ott római katolikus értendő. A tornázás rovatában — = fölmentetett.

Statisztikai kimutalások.

A) A tanulók általános áttekintése az 1891—92. tanévben.

Osztlály	Fölvétett az egész tanév folyamán	Kimaradt	Megtalt	Vizsgálatlan maradt	Vizsgálatot tett	A megvizsgáltak között volt				A mult tanévhez képest		
						magántanuló	Elömenetelre nézve		illetőségre nézve		növekedés	apadás
							haladó	ismétlő	helybeli	vidéki		
I. A.	61	1	—	—	60	1	57	3	29	31	—	1
I. B.	60	3	—	1	56	—	45	11	27	29	—	1
I. C.	60	5	—	1	54	—	50	4	23	31	—	1
II. A.	62	—	1	1	60	1	56	4	37	23	1	—
II. B.	63	1	2	—	60	—	59	1	35	25	2	—
III. A.	57	3	—	—	54	—	49	5	28	26	6	—
III. B.	57	3	2	—	52	—	50	2	30	22	8	—
IV. A.	40	1	—	—	39	1	38	1	19	20	—	8
IV. B.	38	—	—	—	38	—	35	3	19	19	—	10
V.	67	1	—	1	65	—	65	—	40	25	10	—
VI.	61	4	—	—	57	—	53	4	33	24	—	—
VII.	43	—	—	—	43	—	42	1	30	13	2	—
VIII.	46	3	—	—	43	—	37	6	33	10	4	—
I—VIII.	715	25	5	4	681	3	636	45	383	298	33	21

B) A megvizsgált tanulók kimutatása vallás, anyanyelv és nyelvismeret tekintetében az 1891—92. tanév végén.

Osztály	A tanulók közt vallásra nézve volt							A tanulók közt anyanyelvre nézve volt							A tanulók nyelvismerete		
	róm. kath.	gör. kath.	gör. keleti	ágostai	helvét	izraelita	Összesen	magyar	német	román	tót	szerb-román	ruthén	más nyelvű	Összesen	Csak magyarul beszél	Hányan tudtak magyarul
I. A.	45	—	5	2	—	8	60	39	17	2	—	2	—	—	60	30	60
I. B.	36	—	5	1	3	11	56	38	13	—	—	5	—	—	56	24	56
I. C.	39	—	6	—	2	7	54	28	21	1	—	4	—	—	54	14	54
II. A.	42	1	—	1	2	14	60	39	19	—	1	—	—	1	60	39	60
II. B.	44	—	2	—	—	14	60	42	17	1	—	—	—	—	60	29	60
III. A.	38	—	2	3	—	11	54	36	15	2	—	1	—	—	54	30	54
III. B.	35	1	1	—	4	11	52	46	5	1	—	—	—	—	52	34	52
IV. A.	30	—	1	2	1	5	39	22	15	1	—	—	—	1	39	22	39
IV. B.	23	—	4	—	2	9	38	23	11	2	—	2	—	—	38	16	38
V.	40	2	4	1	3	15	65	49	12	—	—	4	—	—	65	34	65
VI.	31	—	2	2	1	21	57	45	9	—	—	2	—	1	57	27	57
VII.	26	—	2	2	—	13	43	29	12	—	—	2	—	—	43	27	43
VIII.	27	—	2	1	1	12	43	39	3	—	—	1	—	—	43	22	43
Összesen	456	4	36	15	19	151	681	475	169	10	1	23	—	3	681	348	681

61

C Kimutatás a megvizsgált tanulók szüleinek polgári állásáról az 1891—92. tanév végén.

Osztály.	A tanulók szüleinek közt polgári állásra nézve volt															
	östermelő		iparos			kereskedő és vállalkozó			tisztyviselő			más életművelés: orvos, ügyvéd, felekez. tanár, tanító, mérnök, író, művész, stb.	személyes szolgálatból elő-munkás, napzat-mos, szolga, stb.	magánzó nyugdíjas v. tőkejének jövedelméből, stb. elő.	Összesen	
	önálló		önálló		alkalmazott	önálló		alkalmazott	tisztyviselő							
nagybirtokos és bérlő	kisbirtokos és bérlő	alkalmazott	nagyiparos	kisiparos		nagykereskedő	kiskereskedő, szatócs, stb.		alkalmazott	közisztviselő állami, hatósági	magán- és társulati					
I. A.	—	14	—	—	12	—	—	8	—	7	1	—	13	3	2	60
I. B.	—	9	—	—	14	2	—	4	—	6	6	1	7	3	4	56
I. C.	—	14	1	—	10	1	1	3	2	3	4	1	10	1	3	54
II. A.	—	7	4	—	6	1	—	8	1	8	4	—	14	4	3	60
II. B.	—	14	—	—	6	—	—	13	—	12	2	—	8	5	—	60
III. A.	—	17	1	—	10	—	—	8	—	4	1	—	12	1	—	54
III. B.	—	3	5	—	6	—	—	7	—	13	1	2	7	8	—	52
IV. A.	1	7	2	—	6	—	—	2	—	7	5	2	5	1	1	39
IV. B.	1	7	1	—	2	—	—	6	1	9	—	—	3	1	7	38
V.	—	8	—	—	13	1	1	8	—	11	5	2	9	2	5	65
VI.	—	8	1	—	5	1	—	14	—	8	—	1	16	—	3	57
VII.	—	5	—	—	16	1	1	5	—	3	7	—	5	—	—	43
VIII.	—	—	3	—	8	—	—	6	—	10	8	—	6	2	—	43
Összesen	2	113	18	—	114	7	3	92	4	101	44	9	115	31	28	681

E. a) Az 1890—91. tanévi érettségi vizsgálatok eredménye.

a)	b) Az írásbelin		c)	d) A szóbelin					e) Az érettségit végzett ifjak pályaválasztása.																	
	Hányan jelentkeztek érettségi vizsgálatra	Hány készítette el minden dolgozatát legalább elégs. eredménnyel?		Hány utasított az írásbeli alapján ismételő vizsgálatra?	Hányan bocsátottak összesen szóbelire?	Hány lett jelesen	Hány jól	Hány egyszerűen	Hány utasított javító vizsgálatra?	Hány utasított ismételő vizsgálatra a szóbeli alapján?	theologiai	bölcsész	jogi	orvosi	mérnöki	építész	gépész	vegyész	gazdasági	erdészeti	bányászati	ipari	kereskedői	alsóbb hivatalnokai	katonai	művészeti
43	29	10	33	5	8	14	2	4	3	2	7	5	4	1	1	—	4	—	—	—	4	3	4	—	—	

E tanév folyama alatt 3 ízben voltak érettségi vizsgálatok, u. m. szept., decz. és jún. hónapokban.

Szept. hóban első teljes vizsgálatra állott: 10, kik közül ismétlésre utasított: 3, betegség miatt visszamaradt: 4, sikerrel szóbelit tett: 3. — Ismételő-vizsgálatot tett: 1 s ez végleg elutasított. — Javító-vizsgálatot tett: 11, sikerrel: 9. — Deczember hóban pótló-vizsgálatot tett: 2, sikerrel végzett: 1, ismétlésre utasított: 1. — Javító-vizsgálatot tett sikerrel: 2. — Junius hóban első teljes vizsgálatra állott: 37, ismételőre: 1, ez utóbbi javító-vizsgálatra utasított.

Ezek szerint a tanév alatt javító-vizsgálatot tett: 11, valamennyi sikerrel.

Az a), b), c) és d) rovatok, csak azon tanulókra vonatkoznak, kik első ízben tettek érettségi vizsgálatot, az e) rovat adatai pedig az érettségit sikerrel befejező összes tanulókra.

*) A múlt tanévben az érettségi vizsgálat későn lévén, e kimutatás akkor nem volt közölhető.

E. b) Az 1891—92. tanévi érettségi vizsgálatok eredménye.

a)	b) Az írásbelin		c)	d) A szóbelin				e) Az érettségit végzett ifjak pályaválasztása																			
	Hány készítette el minden dolgozatát legálább elégséges eredménnyel?	Hány utasított az írásbeli alapján ismétlő vizsgálatra?		Hányan bocsáttattak összesen szóbelire?	Hányan telt teljesen	Hány jól	Hány egyszerűen	Hány utasított javító vizsgálatra?	Hány utasított ismétlő vizsgálatra a szóbeli alapján?	Urológiai	bülsészí	jogi	orvosi	memóki	építészí	gépészí	vegyűszí	gazdasági	erkészeli	bánvászati	ipari	kereskedői	alsóbb hivatalnokí	katonai	művészí	meg nem határozott	
38	34	3	34	5	10	11	7	1	7	2	17	3	4	2	—	—	2	1	—	—	—	2	—	1	—		
érettségi																											
p á l y á r a k é s z ű l l																											

E tanév folyama alatt 4 ízben voltak érettségi vizsgálatok, u. m. szeptember, december, márczius és június hónapokban. Szeptember hóban első teljes vizsgálatra állott: 3, kik közül ismétlésre utasított írásbeli után: 2, szóbeli után: 1, pótló vizsgálatra jelentkezett: 2, ezek közül javító vizsgálatra utasított: 1, visszamaradt: 1; javító vizsgálatot tett: 9, sikerrel: 7.

December hóban első teljes vizsgálatra állott: 1, pótló vizsgálatra: 1, kik sikerrel végeztek; javító vizsgálat volt: 3, sikeres: 2. Márczius hóban javító vizsgálat volt: 1, sikerrel.

Június hóban első teljes vizsgálatra állott: 31, ismétlő vizsgálatra: 10, ez utóbbiak közül betegség miatt visszamaradt: 2, javító vizsgálatra utasított: 1, sikerrel végzett: 7.

Ezek szerint a tanév alatt javító vizsgálatot tett: 10, valamennyi sikerrel.

Az a), b), c) és d) rovatok csak azon tanulókra vonatkoznak, kik első ízben tettek érettségit, az e) rovat adatai pedig az érettségit sikerrel befejező összes tanulókon.

F. A beírt tanulók illetőségének kimutatása megyék szerint az 1891- 92. tanévben.

A tanuló illetőségi helye	O S Z T Á L Y													Összesen
	I. A.	I. B.	I. C.	II. A.	II. B.	III. A.	III. B.	IV. A.	IV. B.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Szegedi illetőségű	29	29	26	39	29	18	34	19	19	40	36	30	33	381
Aradmegyei	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	4
Bács-Bodrogmegyei	3	—	1	3	4	—	3	2	—	2	7	3	2	30
Békésmegyei	—	—	—	2	—	1	1	2	3	—	1	—	—	10
Biharmegyei	—	—	1	—	—	1	2	1	1	2	—	—	1	9
Csanádmegyei	1	1	2	3	5	2	3	4	—	2	3	—	2	28
Csongrádmegyei	5	1	1	2	2	6	—	1	1	1	1	1	3	25
Fehérmegyei	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Györmegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Jász-Nagy-Kun-Szolnokm.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	2
Kis-Küküllőmegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Kolozsmegyei	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Komárommegyei	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Krassó-Szörénymegyei	—	—	—	—	1	1	3	1	1	3	1	1	—	12
Liptómegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Pest.-P.-S.-Kis-Künmegyei	—	—	—	—	1	2	—	—	1	3	—	1	—	8
Somogymegyei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Szabolcsmegyei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Szatmármegyei	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Szerémmegyei	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1
Temesmegyei	—	7	6	4	5	4	1	1	3	1	2	—	—	34
Torontálmegyei	21	19	22	9	15	15	10	9	9	13	9	5	4	160
Vasmegeyi	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen	61	60	60	62	63	57	57	40	38	67	61	43	46	715

Adatok a főgymnasium történetéhez

az 1891—92. tanévben.

A tanintézet beléletére vonatkozó fontosabb mezzanatok.

Az 1891—92. tanévre a fölvételi, javító és pótló vizsgálatok aug. hó két utolsó, a beiratások szept. hó négy első napján történtek.

A fölvételnél a helybeliek és azon vidékiek, kik már előbb is e tanintézet tagjai voltak, az újonnan jelentkezettek fölött előnyben részesültek; nevezetesen szept. 1. és 2-án csak helybeliek irattak be, 3. és 4-én pedig helybeliek és vidékiek a jelentkezés sorrendje szerint.

A jelentkezők közül ez évben is többen kiszorultak, mivel egy-egy osztályba csak 60 tanuló vétetett föl. Utóbb a nagymélt. ministerium még néhány ifjunak adott engedélyt a belépésre s így összesen 715-en, vagyis a múlt tanévinél 12-vel többen irattak be.

A tanulóifjúságnak e nagy száma szükségessé tette a már évekkel előbb állított párhuzamos osztályoknak föntartását s így a tanintézet ez évben is 13 osztályra volt beosztva. Párhuzamos osztályai voltak az elsőnek kettő, a másodiknak, harmadiknak és negyediknek egy-egy.

A tanári testületben nagyobb változás történt, nevezetesen: a Kegyesrend ft. kormányja Budavári Józsefet áthelyezte Kolozsvárra, Lauch Jánost Temesvárra, Firtinger Jakabot és Suták Józsefet Budapestre.

A távozók helyét Bolgár Mihály, Fekete Ipoly veszprémi, Karátsonyi Miklós budapesti főgymnasiumi rendes tanárok és Hadadi Géza, a kolozsvári egyetemen bölcészeti tanfolyamot végzett kegyesrendi tag foglalták el: továbbá Szeged sz. kir. város tek. hatóságának intézkedéséből és a nagymélt. ministerium engedélyével Kátay Lajos helybeli főreáliskolai rendes tanár mint kisegítő rajztanár működött intézetünknel: a francia nyelvet pedig mivel eddigi tanára, Czögler Alajos, főreáliskolai rendes tanár Budapestre távozott, Zerlahelyi Ödön főreáliskolai rendes tanár tanította a felsőbb hatóság engedélyével.

Szept. hó 4-én nyitottuk meg a tanévet a Szentlélek ünnepélyes segítségével hívásával s a tanítás 5-én vette kezdetét.

A tanítás egész éven át reggel 8, május, június és szeptember havában délután 3. a többi hónapokban pedig 2 órakor kezdődött.

A róm. kath. ifjúság a téli időszak kivételével naponként szent-misést hallgatott, mely után vasár- és ünnepnapokon keresztény tanításban részesült; a szokásos időben elvégezte a szent gyónást és áldozást, a nagyhéti szentgyakorlatokat megtartotta, jelen volt a kath. egyháztól előírt körmeneteken, továbbá I. Ferencz József, dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk és Erzsébet királyné ő felsége legmagasb neve ünnepén, úgyszintén koronázásuk évfordulóján tartott ünnepélyes szent-miséken; jun. 5-én, pünkösd ünnepén, pedig a kellő előkészület után a bérmálás szentségében részesült.

Nem kath. vallású tanulóink saját lelkészeiktől nyertek vallási oktatást, megjelentek egyházi ünnepeiken s lelkészeik felügyelete alatt teljesítették előírt vallási kötelemeiket.

Az iskolai fegyelmi szabályokat a tanév folytán kétszer olvastuk föl és magyaráztuk meg az ifjúságnak, miután már előbb, mindjárt a beírások alkalmával írásban a szülőkkel és szállásadókkal is közöltük azokat.

A nevelés-oktatásban szükséges egyöntetű eljárás végett a kitűzött időben megtartottuk az előírt tanácskozmányokat s az iskola szellemi és tanulmányi életére vonatkozó minden ügyben a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium által kiadott középiskolai rendtartást, tantervet és az erre vonatkozó utasításokat használtuk irányadóul.

Tankönyvektől kizárólag a felsőbb hatóságtól ajánlott vagy engedélyezett munkákat használtuk.

Az 1890. évi XXX. törv.-czikk alapján 65 V. osztályú növendékünk közül 12, 57 VI. osztályú közül pedig 19 tanulta a görög nyelv és irodalom helyett a nevezett törvény 2-ik §-ában előírt tantárgyakat.

Intézetünket e tanév alatt is többen szerencsétlenül látogatásukkal. Örömmel emlíjük föl különösen főt. Lévy Imre urat, a magyarországi kegyes tanító-rend főnökét, a ki titkára ft. dr. Vámos Károly, ft. Pap János, kegyesrendi kormánysegéd urak és a főgymnasium igazgatója kíséretében okt. 15. és 16-án meglátogatott minden osztályt s meghallgatta minden tanár tanítását, beható figyelemmel vizsgálta meg a szertárakat s közvetlen tapasztalásból szerzett magának tudomást az intézet szelleméről, fegyelmeről, tanulmányi és anyagi ügyeiről s a látottak és hallottak fölött való megalégedésének a tanári testület előtt nem is késett kifejezést adni; tetszését különösen megnyerte az intézet belső berendezése, melyet mintaszerűnek ítelt.

A csanádi egyházmegyének főpásztora, mélt. és főt. Desseffy Sándor püspök úr jun. 4-én érkezett városunkba, hogy itteni híveit a bérmálás szentségében részesítse. Ifjúságunk a tanári testület vezetése alatt a templomtéren fogadta főpásztorát és vette atyai áldását; jun. 13-án pedig intézetünk azon szerencsében részesült, hogy falai között üdvözölhette szent Gellért utódlját. Az ifjúság haladása iránt melegen érdeklődő egyházfő ritka avatottságról tanuskodó szakértelemmel terjeszté ki figyelmét iskolánknak fölszerelésére és berendezésére, s távozásakor a tapasztaltakkal való megalégedésének adott kifejezést.

Febr. 4—10. napjain végezte tanintézetünkben hivatalos látogatását a szegedi tankerület kir. főigazgatója, ngos és főt. Fehér Ipoly kir. tanácsos úr, ki több ízben meghallgatta minden egyes osztályban úgy a tanárok előadásait, mint a tanulók feleleteit, megvizsgálta a szer- és könyvtárakat s a látogatása végeztével tartott tanári tanácskozmányon az intézet anyagi és szellemi állapotáról szerzett tapasztalatait közölte a tanári karral.

Adataink kiegészítéseül fölemlítjük, hogy tek. dr. Faragó Ödön városi főorvos úr és tek. dr. Kovács József ker. orvos úr több ízben meglátogatták intézetünket s meggyőződtek azon fontos körülményről, hogy ifjúságunk egészségi állapota az egész tanévben megnyugtató volt.

A szegedi tankerületet nagy kitüntetés érte Ő Felségének azon legmagasb elhatározásával, hogy a pannonhalmi szl. Benedek-rend főapátjává a hazai közoktatásügy terén oly nagy érdemeket szerzett főigazgatót, ngos és főt. Fehér Ipoly kir. tanácsos urat méltóztatott legkegyelmesebben kinevezni. Ő méltósága apr. 14-én kelt iratában vett szívélyes búcsút a tanári testülettől. Távozása után a nagymélt. ministerium a szegedi tankerületi főigazgatóság vezetésével ezen hivatal szabályszerű betöltéseig Magyar Gábor, szegedi főgymnasiunai igazgatót bizta meg.

Intézetünk Ő Felsége iránt való hódolat-adóját kívánta leróni azon intézkedésével, hogy a temesvári királyi látogatáson a szegedi hódoló küldöttségben képvisellette magát.

Felemlíthetőnek tartjuk továbbá azt is, hogy Fekete Ipoly főgymn. tanár a felsőbb tanhatóság engedélyével a helybeli főreáliskolában a latin nyelvet tanította.

Jun. hó 7-én kezdődtek vizsgálataink a vallástaniakkal, melyeken ngos és főt. Rózsa Ferencz, helyvárosi apát-plébános, püspöki biztos úr elnökölt.

A többi tantárgyakból a nyilvános tanulókat jun. hó 17., 20., 21., 22., 23., 24. és 25-én, a magántanulókat pedig valamennyi tantárgyból 18. és 19-én vizsgáltuk meg.

Érettségi vizsgálatokat e tanévben négyszer tartottunk, u. m. szeptember, december, márczius és június hónapokban, a három első ízben a tanker. kir. főigazgatónak, június hóban pedig Magyar Gábor, főgymn. igazgatónak, mint főigazg. helyettesnek elnökölete alatt. Ezen érettségi vizsgálatokra vonatkozó adatokat statisztikai kimutatásaink E. b) tábláján közöljük.

Jun. hó 30-án osztottuk ki az iskolai bizonyítványokat és zártuk be a tanévet ünnepélyes hálaadó istenítisztelettel.

B. Ünnepi alkalmak.

Mióta intézetünkben tágas és csinos díszterem áll az ifjúság rendelkezésére, hogy kiváló alkalmakkor szorgalmának és előhaladásának a nagy közönség előtt is jelét adhassa: mind sűrűbbekké válnak az iskolai ünnepélyek.

Míg ezek az intézet belső életére élenkítő batással vannak, másrészt jótékony szellemi kapcsolatot képeznek az ifjúság és a nagy közönség között. A nagy számmal megjelenő szülők és tanügyi barátok tudomást szereznek az iskola belső életéről: a tanulók pedig a mind fokozottabb mértékben nyilvánuló érdeklődésből önértetet, buzdítást és lelkesedést merítenek.

Ha sorrendileg nem is első, de jelentőségre legkimagaslóbb ünnepei voltak intézetünknek: a koronázási emlékűnnep jun. 8-ikán: királyunk ő Felségének legmagasabb nevenapja okt. 4-ikén és Felséges királynénk magas nevenapja nov. 19-ikén.

Dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk megkoronáztatásának negyedszázados jubileumán a belvárosi templonban szent-misére jelent meg a tanári kar és ifjúság, hol Szögedi Endrének latin misészerzeményét énekelte a főgymn. énekkar. Innen a díszterembe gyűltek össze s ott vette kezdetét az ünnepély Erkel «Hymnus»-ával. Ezután Varga János VIII. oszt. tanuló szavallta el Liptai Károly VIII. oszt. tanulónak ez alkalomra készült ódáját. Huber Királyindulójának eléneklése után nt. Sáfrán József tanár ur lépett az emelvényre s beszédet intézett az ifjúsághoz, melyben az ünnep jelentőségét fejtegetvén, a többi között áhitatos kegyelettel emlékezett meg a leltűnt korszak küzdő nagyjairól s hálával azokról a dicső férfiakról, kik nagy lelkök erejével, fényes elméjük megleszített munkájával elvezették nemzetünket az új korszak küszöbéhez, a koronázáshoz. Végül szólott a szeretetről, háláról és hódolatról, melyekkel a legalkotmányosabb fejedelem iránt mindannyian tartozunk. Még egy hazafias dal eléneklése után újra szavallat következett, Kalmár Endrének, a kegyesrend tiszteletbeli tartományfőnökének, Koronázási Szózatját szavallta el Rainer Ágoston VI. oszt. tanuló. A szép és megható ünnepet a főgymnásium énekkara zárta le a Szózáttal.

Október 4-ikén Királyunk ő Felségének legmagasabb nevenapját s november 19-ikén Felséges Királynénk magas nevenapját akként ünnepeltük, hogy a róm. kath. tanulók szent-misért hallgattak, az összes ifjúságnak pedig szünnapja volt.

Sorrendileg az első iskolai ünnepélyt gróf Széchenyi István emlékeztetének szenteltük. A legnagyobb magyar születésének százados évfordulóját szept. 21-ikén ünnepeltük. Jelen voltak: ngos Fehér Jpoly. tank. főigazgató ur, nagyszámu díszes kösönség s az összes tanuló ifjúság. Gróf Széchenyi István érdemeit nt. Sáfrán József tanár ur méltatta, főlemlítvén nemzetünk életére ama kiváló fontossággal bíró alkotásokat, melyek a nagy reformátor nevéhez fűződnek. Végül az ifjúságot a polgári és hazafiai erényekre buzdította, melyek történelmünk e nagy alakjának életében oly világosan szemlélhetők.

Január 10-ikén volt Magyar Gábor főgymnásiumi igazgató ur születésének 50. évfordulója, mely egyszersmind tanári pályájának 30 éves, igazgatóságának 20 éves jubileumával esett össze. Az említett napon a főgym-

nasium ifjusága, élén a tanári karral, ünnepélyt rendezett a főgymnasiumi épület e czélra különösen fölékesített dísztermében. Az iskolai ünnepély dél előtt 10 órakor kezdődött, melyen a lelkes fiatalságon kívül még díszes közönség is vett részt. A tanári kar a hosszú zöld asztal körül foglalt helyet, köztük volt a tankerület kir. főigazgatója, ngos Fehér Ipoly ur is. Az igazgató elfoglalván kijelölt helyét a tank. főigazgató mellett, megkezdődött az ünnepély a következő műsorral: Üdvözlő dal Zsaszkovszky Ferencztől, énekelté a főgymn. énekkara. Ezután fötiszt. Pap János, kegyesrendi házfőnök s főgymn. tanár ur mondott a tanári kar nevében üdvözlő beszédet. Nt. Nagy Ferencz, főgymnasiumi tanár ur fölolvasta Léway Imrének, a kegyes tanítórend főnökének az ünnepelthez intézett remek üdvözlő levelét; továbbá Fehér Ipoly szegedi tanker. főigazgatónak üdvözlését. Smetán Ignác, VIII. oszt. tanuló, elszavalta Pap János főgymn. tanárnak ez alkalomra írt szép költeményét. A főgymn. énekkara énekelté ezután Bethowen «Hymnusát az éjhez». Huszka Jenő, VIII. oszt. tanuló beszéddel üdvözölte az igazgatót mostani tanítványainak, a főgymn. ifjuság nevében. Zsaskowszky, Üdvözlő dalát énekelté a főgymn. énekkara. Rainer Ágost, VI. oszt. tanuló, hatással szavalta Liptai Károly VIII. oszt. tanulónak, Óda Magyar Gáborhoz ez. versét. Végül a főgymn. énekkara a Szózatot énekelté.

A tanártársak egy díszes Emléklapot adtak ki, hogy ez által az ünnepet maradandó emléküvé tegyék. Magában foglalja ez Léway Imrének, a kegyes tanítórend főnökének, továbbá Fehér Ipoly tanker. főigazgatónak s a tanári karnak üdvözlését: Pap János «Örömdal» ez. szép költeményét Budaváry Kal. József egy latin ódáját: «Emléksorok» at az egyes tanároktól végül a tanuló ifjuság üdvözlését s Szauer Ferencz VIII. oszt. tanulótól egy háladalt. Ezen Emléklapot az ünnepély alatt osztogatták a jelen levők közt.

Az ifjuság három emléket nyújtott át a jubilánsnak: egy ezüst babékoszorút s két színes rajzu képet, melyek egyiké Kalazanti sz. Józsefet, a kegyes tanítórend alapítóját, a másik a szegedi főgymnasium új épületét ábrázolja. Mindkét képet a főgymnasium növendékei készítették.

De a jubileum szélesebb körben is érdeklődést ébresztett. Az ifjusági ünnepély befejezésével a régi tanítványok jöttek leróni hálájukat atyai vezetőjük iránt. Ekkor tünt ki, hogy Szeged városának s Délmagyarország társadalmának jelentékeny része az ő nevelése.

A jubiláris ünnepély rendezésére a volt tanítványok között bizottság alakult, melynek tagjai voltak: dr. Lázár György, Szeged város helyettes polgármestere: Rainer József, főkapitány: dr. Tóth Pál, főjegyző: Kulinyi Zsigmond, a «Szegedi Napló» szerkesztője: dr. Löw Immanuel, szegedi főrabbi: dr. Új József, ügyvéd: dr. Polgár Sándor, ügyvéd; Csikós N. József, gyógyszerész: Kovács János, táviró tiszt: dr. Fodor Károly, városi tanácsnok: Lázár Béla, a Somogyi könyvtár segéd könyvtárnoka; dr. Szivessy László, ügyvéd.

Ezen bizottság január 2-ikáról a következő fölhívást tette közzé :

•A szegedi főgymnasium nagyérdemü igazgatója, főtiszt. Magyar Gábor kegyesrendi tanár ur f. évi január 10-ik napján ünnepli életének félszázados, tanári pályájának negyedszázados évfordulóját.

Szeged városnak és környékének egész művelt társadalma, a kegyesrend összes tagjai, jelenlegi tanítványainak tömege vetélkedő lelkesedéssel nyujtják át e napon a hazai tanügy terén oly jelesen érdemesült férfiúnak a tisztelet és nagyrebecsülés adóját.

A nehéz tanári pályán bőven kiérdemelt tisztelet érzelmeinek ezen kiváló nyilvánulásai között érzelmeink kifejezésével mi, régibb tanítványok sem késhetünk, kik már legnagyobb részt a közpályán élve, kiképeztetésünk első alapjait a jeles férfiú odaadó munkásságának méltán köszönjük.

Ez okból a tisztelettel alulirottak az általános óhajnak engedve elhatároztuk, hogy volt tanárunk és tanulmányi igazgatónk munkás életének e kimagasló momentumát érzelmeink bőségehez, az ünnepelt köztiszteletben álló személyéhez méltó módon megünnepeljük s ez ünnepléshez egy ösztöndíj-alapítvány, esetleg emléktárgy följánlásával járulunk.

Alulirott bizottság fölhívja ennélfogva főtiszt. Magyar Gábor urnak volt tanítványait, miszerint f. évi jan. 10. napján délelőtt 11 órakor a főgymnasium épületének disztermében megjelenni s az ösztöndíjalapítvány esetleg emléktárgy költségeihez felajánlandó összeget Csikós N. József biz. pénztárnok úrhoz az idő rövidségére való tekintettel sürgősen beküldeni sziveskedjenek. Szegeden, 1892. jan. 2. Hazafiúi üdvözlettel. (Aláírás.)»

E sorokból eléggé kiviláglik a mély szeretet és hála, melylyel a szegedi főgymnasiumból kikerült növendékek az ünnepelt személye iránt viseltetnek.

A tanári kar s a tanuló ifjúság távozása után a főgymn. diszterem újra benépesült. Három tagú küldöttség: Nyáry János, Pálffy Viktor és Steingasner Kálmán, a régi tanítványok legidősbjei kíséretében lépett a jubilans ismét a terembe. Lelkes éljenzés után tekintetes dr. Lázár György úr, Szeged város helyettes polgármestere lépett elő s a volt tanítványok nevében üdvözölte az igazgatót.

„Mi, volt tanítványaid, kik már a közpályán élve, munkás kezeid odaadó szorgalmának kiképeztetésünk első alapjait büszkén köszönjük, halátlanok volnánk önmagunk, vétők a társadalom egészséges morálja iránt, ha munkás életed e kimagasló momentumában az általad oly bőven kiérdemelt ünnepeltetéshez szívünk és lelkünk egész melegével nem járulnánk. Tartozunk önmagunknak, de tartozunk különösen neked azzal, hogy a helyre nem hozható mulasztás ezen vétségébe ne essünk. Viszonyainkhoz képest összesereglettünk tehát, mi régi tanítványaid, nem azért, hogy egymással találkozzunk, mert hisz erre az élet küzdelmei nekünk elég módot és alkalmat nyujtanak, hanem azért, hogy ünnepeltetésed ezen pillanatában mi is lássunk, mi is üdvözlünk ; de azért is, hogy számot adjunk azon magnak

fejlődéséről, melyet évtizedeken keresztül a hazai kulturélet földjébe munkás kezű odaadó fáradaalma vetett el.»

A beszéd elhangzása után, lelkes éljenzés között Csikós József a volt tanítványok emléktárgyát, egy gyönyörű ezüst serleget nyújtott át az igazgatónak, ezzel a fölirással: Magyar Gábornak, 1892. A volt tanítványok.

A lelkes éljenzés lecsillapultával a jubilans szólott. Midőn beszédét befejezte, megható pillanat következett. A régi tanítványok ragaszkodásuknak és tiszteletüknek számtalan jelével halmozták el egykori vezetőjüket, kinek szemében viszont a szeretet könnyei ragyogtak.

Az ünnepelt körül összeseregelve láttuk ez alkalommal egész Szegednek, sőt vidékének is művelt társadalmát. Akik személyesen nem tisztelegtek, üdvözölték levélben, táviratokban. Az üdvözlők sorában találjuk a csanádi egyházfejedelmet: mélt. és főtsiszt. Dessewffy Sándor urat, Csanádegyházmegye püspökét, Félegyháza városának hatóságát, stb. A tisztelgők között voltak: képviselők, táblabírák, alispánok, polgármesterek, papok, főkapitányok, törvényszéki bírák, ügyészek, doktorok, üdvédek, mérnökök, hírlapírók, költők, írók, földbirtokosok stb. Temes- és Torontálmegye főbb tisztviselői nagy számmal.

A szép ünnepélyt a jubilans tiszteletére a Tisza-szálló nagytermében rendezett lakoma zárta be. A több mint 120 terítékű banketten képviselve volt Félegyháza városa is, melynek a jubilans szülötte, a főjegyző, főkapitány és tanácsának több tagja által.

Az intézet történetének teljessége czéljából ide igtatjuk az alapítványi levelet, melynek értelmében a volt tanítványok Magyar Gábor nevére 500 frtos alapítványt tettek s kezelésére a kegyesrend Szegedi társházának főnökét kéri föl.

Főtsisztelendő P A P J Á N O S

kegyesrendi házfőnök úrnak

Szegeden.

Alulírottak, mint a szegedi főgymnasium nagyérdemű igazgatójának, Főtsisztelendő Magyar Gábor úrnak egykori tanítványai, az elmúlt év végén volt tanuló társaink körében mozgalmat indítottunk az irányban, hogy fenttisztelet tanárunk s igazgatónk tanári működésének 30. évfordulójának megünnepléséhez részünkről is méltó módon járuljunk.

A megindított mozgalom eredményeként nemcsak részt vettünk azon ünnepélyekben, amelyek a Főtsisztelendőség vezetése alatt álló szegedi ház s az egész nagyérdemű rend által a folyó év január havában az ünnepelt tiszteletére rendezve lőnek, de e mellett elhatároztuk, hogy nevezett tanárunk és igazgatónk iránti tiszteletünk és hálaunk kifejezésül nevére egy örök alapítványt alkotunk, melynek kezelésére a magyarországi kegyestanítórend szegedi házát kérjük föl.

Midőn ezen elhatározásunk megvalósításaképp a szeged-csongrádi takarékpénztár hozzájárulása mellett összegyűlt összegben beszerzett egy drb 500 frtos

regaleváltsági kötvényt kamatszélvényeivel együtt mellékelve ezennel átküldünk s Főtisztelendőséged személyében a kegyesrend szegedi társházát annak „Magyar Gábor 30 éves tanári működésének emlékére régi tanítványai által tett alapítvány“ czim alatt leendő kezelésére tisztelettel felkérjük, magunk részéről azon kívánalomnak adunk kifejezést, hogy az alapítvány kamata évenként egy nem magyarajku, de a magyar nyelvben jeles előmenetelt tanúsító, szegényebb sorsú gymnasiumi tanuló jutalmazására fordíttassék s hogy az odaitélés joga Magyar Gábor urat, annak halála után pedig a szegedi főgymnasium mindenkori igazgatóját illesse.

Midőn ezekhez képest a kegyesrend szegedi társházának szives közreműködése mellett nevezett tanárunk és igazgatónk életének ezen kimagasló momentumát megörökíteni kívánjuk, teszszük ezt azon mindnyájunk által osztott óhajtással, vajha ezen szerény alapítvány is örök időközön át emlékeztetné a serdülő nemzedéket arra, hogy a szerényebb körben, visszavonultan, zajtalanul teljesített adaadó munkálkodás is mindenkor hálás elismerésre számíthat. Hazafiúi üdvözzellettel maradván Főtisztelendőségednek. Szegeden, 1892. márcz. 14. alázatos szolgálai. (A bizotts. tagok aláírása.)

Az iskolai ünnepélyek sorát egy lélekemelő, ugy vallásos, mint nemzeti tekintetben kiváló fontosságú ünnep zárta be. Ugyanis hazánk nagy fejedelme, dicső emlékezetű Szent László királyunk iránt való tiszteletének és hálás kegyeletének a tanuló ifjúság az által adott kifejezést, hogy junius hó 27-ikét, mint szentté avatásának 700. évfordulóját az ő emlékének szentelte. Reggel 8 órakor szent-misén vett részt, 10 órakor pedig a főgymnasium dísztermében gyűlt össze, hol a nyilvános ünnepély számos előkelő vendég, valamint az egész tanári kar jelenlétében a következő műsorral folyt le: 1. Ének Szt. Lászlóról. Éneklí a főgymn. énekkar. 2. Tárkányi. A nándori fogolynő. Szav. Pósz Henrik, VII. oszt. tanuló. 3. Szent László érdemei. Felolv. Reitter Imre, VII. oszt. tanuló. 4. Kardal. Mosart »Cosi fan tutte.« cz. dalművéből. Éneklí a főgymn. férfikar. 5. Alkalmi beszéd. Mondja Sáfrán József, tanár. 6. Szebeny Vidor. Szent László. Szav. Rainer Ágoston, VI. oszt. tanuló. 7. Egressy Béni. Szózat. Éneklí a főgymn. férfikar.

Cserép Sándor.

C. Felsőbb hatóságoktól érkezett fontosabb leiratok.

1891. évi 3325. minist. sz. Szeged szab. kir. város főispánja értesít, hogy Ő Cs. és Apost. Királyi Felsőge a legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatott a születésnapja alkalmával nyilvánított hódolatteljes üdvözzetét a tanári testületnek.

1891. évi 1799. minist. sz. A középiskolák berendezésére netán szükséges vagy a meglevő berendezések kiegészítésére kívánatos egyes bútordarabok s egyéb berendezési tárgyak az egyes hazai kiállításokon szerzendők be.

1891. évi 37,972. minist. sz. A nm. vall. és közokt. ministerium megengedi, hogy a rendelkezése és vezetése alatt álló középiskolák ama r. kath. vall. tanulói, kik az 1891. szept. 26 án Budapestről Rómába, sz. Alajos sírjához induló zarándoklatban tényleg részt vesznek, tíz nap tartamára az előadásoktól felmentessenek, illetve mulasztott leckeóráik igazoltaknak tekintessenek.

1891. évi 40,926. minist. sz. A nm. vall. és közokt. ministerium kiváratosnak jelenti ki, hogy középiskoláink ifjúsága hazánk nagy roformátora, gróf Széchenyi István születésének századik évfordulóját (1891. szept. 21-én) iskolai ünneppel ülje meg.

1891. évi 31,085. minist. sz. Tájékoztatás a görög nyelv helyett megszabott tárgyak tanítása ügyében, különösen a tárgyalás szempontjait, a tanítandó anyag terjedelmét és mértékét illetőleg.

1891. évi 41,849. minist. sz. A nm. ministerium több ifjúnak a II. és V. osztályba számfölötti fölvételét megengedi.

1891. évi 58,439. minist. sz. A gymnasiumok felső osztályaiban a görög nyelv tanításától a helyettesítő tárgyak tanfolyamára és viszont, a tanév első hónapjában az igazgatóság, ezentul csak a nm. vall. és közokt. ministerium engedélyével léphetnek át a tanulók kellőleg indokolt esetekben és a szabályszerű fölvételi vizsgálat kötelezettsége mellett.

1892. évi 401. föig. sz. Fehér Ipoly tankerületi főigazgató, pannonhalmi főapáttá történt kinevezése alkalmából búcsúzik az intézettől.

1892. évi 17,466. minist. sz. A tanuló ifjúságnak egészségi tekintetből a rendszeres fürdés és úszás ajánltatik.

1892. évi 18,769. minist. sz. Fehér Ipoly, szegedi tankerületi főigazgató pannonhalmi főapáttá történt kineveztetése folytán hivatalától fölmentetvén, annak ideiglenes vezetésével Magyar Gábor bizatik meg.

1892. évi 20,425. minist. sz. A nm. ministerium a koronázás 25-ik évfordulójának megünneplése tárgyában intézkedik s egyúttal megengedi, hogy amennyiben a vizsgálatok nem akadályoztatják, a szünet jún. 7. és 9-ikére is kiterjesztessék.

1892. évi 1109. rendfön. sz. A kegyes tanítórend főnöksége az igazgatónak időnkinti helyettesítése iránt tett intézkedéseit helybenhagyja.

D. Ifjúsági segélyző-egyesület.

Az ifjúsági segélyző-egyesület a folyó tanév tartamára Sáfrán József tanár vezetése alatt a tanév kezdetén következőleg alakult meg:

Elnök: Bodnár Zsigmond, VIII. oszt. tanuló, főjegyző: Vass Károly, VII. oszt. tanuló, titkár: László Gyula, VIII. oszt. tanuló, pénztárnok: Fröhlich Jenő, VII. oszt. tanuló, ellenőr: Reitter Rudolf, VII. oszt. tanuló, aljegyzők: Mészáros Pál és Kiss Zoltán, VI. oszt. tanulók, főkönyvtárnok: Batory Dezső, VI. oszt. tanuló, alkönyvtárnok: Nyáry Béla, V. oszt. tanuló.

A segélyző-egyesület tagjai voltak: a *VIII. osztályból*: Barna Pál,

Bodnár Zsigmond, Huszka Jenő, László Gyula, Liptai Károly, Nyilasy Sándor, Ottovay József, Pálffy József, Schneider József, Szauer Ferencz, Szécsén Vilmos, Zádory Béla. A *VII. osztályból*: Báló János, Bodnár Imre, Fodor Jenő, Fröhlich Jenő, Goldmann Dezső, Kritováczy György, Liptai Imre, Milkó Gyula, Pósz Henrik, Reitter Imre, Reitter Rudolf, Sümegi Lázár, Sachs Henrik, Schreiber Vilmos, Szécsén Ferencz, Tichy Gyula, Vass Károly, Vidákovich Lajos, Zombory Kálmán. A *VI. osztályból*: Altwer Henrik, Asprits Velimir, Barta Dezső, Daróczy Mátyás, Friedmann Márkus, Görgey László, Kelemen József, Kiss Zoltán, Lövy Mór, Mányov Venczel, Mészáros Pál, Niklos János, Nyilasy Ágoston, Pálmai Endre, Pálmai János, Rainer Ágoston, Seffer István, Schön Nándor, Sümegi Zoltán, Steinitz Emil, Várnai Dezső. Az *V. osztályból*: Baresay Károly, Beke Béla, Gönczi Dezső, Holczer Aladár, Jójárt Illés, Milkó Vilmos, Nesztor Kamill, Nyáry Béla, Paleta Győző, Szauer Béla. A *IV. A. osztályból*: Brandspiegel Mór, Hauer Jenő, Krizsán János, Klunak János, Leidl Emil, Radó Arthúr, Vidákovich Dániel, Vidákovich Kamill. A *IV. B. osztályból*: Kálai Jenő, Kriegner Béla, Mészáros Lajos, Ottovay Zoltán, Perles Hugó, Reimholz Árpád, Tarnay Béla.

Az egyesület tőkéje a tanév elején 7613 frt és 34 kr. volt, a tőkének ezen tanévi gyarapodása: 350 frt és 50 kr. s így a tőke álladéka e tanév végén: 7963 frt és 84 kr., mely összeg a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárban van elhelyezve.

Az egyesület vagyona kegyes adakozásokból és tagdíjakból gyarapodott.

A jótékony adakozások ezen iskolai évben a következők: tek. dr. Bamberger Béla, fővárosi ügyvéd úrtól: 100 frt, a Szeged-Csongrádi Takarékpénztártól: 60 frt, a Szegedi Kereskedelmi és Iparbanktól: 10 frt, az érettségít végzett ifjaktól: 21 frt, Benedikt Jenő VIII. oszt. tanulótól 3 frt, egy gyűjtés maradéka: 50 kr., összesen: 194 frt és 50 kr.

A tagdíjakból 78 tag után 2 frtjával befolyt összesen: 156 frt.

Az egyesület tankönyv-tárát Arany Ákos, VII., továbbá Vass Károly, VII., Altwer Henrik, VI., Jeck Ferencz, VI., Tarnay Béla, IV. B., Leidl Emil, IV. A., Kovács József, II. A. oszt. tanulók 43 tankönyvvel gyarapították.

Az egyesület ezen iskolai évben 27 tanulót segélyezett 237 frttal és 62 tanulót 479 drb iskolai tan- és segéd könyvvel, melyeknek értéke 400 frt és 60 krajczár.

Kedves kötelességünknek tartjuk itt is kifejezni köszönetünket azon nemeskeblű emberbarátoknak, kik a hazai műveltség előmozdításához ezúton is hozzájárulni szívesek voltak. Fogadják érte az ifjúság halálját.

E. Önképző-kör.

Az önképző-kör szept. 21-én alakult meg 84 taggal, akik elismerésre méltó buzgalommal használták föl az eszközöket, melyeket nekik önművelésük céljából az önképző-kör nyújtott. A munkában hathatós támaszul és

buzditásul szolgált a tanári testületnek élénk érdeklődése a kör ügyei iránt, amennyiben megállapította a főbb irányelveket, a tudományos haladást és gondoskodott arról, hogy a rendes tanítás körében fölmerült elvek itt is érvényre emelkedjenek; továbbá a tanároknak a kör gyűlésein való jelenléte a tagoknak a tevékenységben ösztönzőül szolgált. Ezeken kívül voltak a körnek jótéevői is, akik az ifjúság szorgalmának és előhaladásának fokozásához anyagi áldozatokkal járultak; névszerint: mélt. és főt. Fehér Ipoly, pannonhalmi főapát ur 2 drb aranyat, főt. Pap János, kegyesrendi házfőnök és főgym. tanár ur 10 frtot és 1 drb aranyat, a Szegedi Takaréék és Hitelrészvénytársaság 10 frtot, a Szeged Hitelbank részvénytársaság 10 frtot, t. Vass Fülöp ur 5 frtot, t. Pósz Alajos ur 1 drb aranyat, főt. Szinger Kornél főgym. tanár ur 2 drb aranyat, t. Czapik Gyula ur Dóczy »Utolsó szerelem« cz. könyvét, Sáfrán József, főgymn. tanár 10 frtot ajánlott föl a kör szellemi céljainak elérésére. — Fogadják a jótéevők az ifjúság nevében intézetünk halálját.

Ezen több részről nyilvánuló megtisztelő figyelemtől ösztönözötve, folytatta az önképző-kör működését a szept. 21-én tartott alakuló gyűléstől kezdve 19 rendes és 7 rendkívüli, összesen 26 gyűlésen át május hó 29-ig, amikor évi működését ünnepélyes gyűléssel befejezte. Mint az előző iskolai években, úgy a mostaniban sem hiányoztak egyes jelentékenyebb mozzanatok, melyek a kör beléletére és tevékenységére élénkítő hatással voltak. Részt vett Széchenyi István gróf emlékezetére tartott ünnepélyben, Dugonics András működése méltatásának okt. 25-én közgyűlést szentelt; a nemzet nagy költője, Vörösmarty Mihály iránt nov. 29-én díszgyűléssel fejezte ki tiszteletét, márcz. 15-ének fontosságát szintén egy gyűlésen méltatta. Ezeken kívül tevékeny részt vett föl. Magyar Gábor főgymn. igazgató ur jubileumának és koronázás 25 éves évfordulójának megünneplésében is. Az önképző-kör tagjai elismerésre méltó buzgóságot fejtettek ki továbbá az ének terén, amennyiben az említett ünnepélyek alkalmával és az isteni tiszteleteken szép énekarabokkal léptek föl.

A kör máj. 15-én szavatali versenyt tartott, amelyen 5-en komoly, 2-en vig darabokkal léptek föl. A komoly szavatalnál az első díj, egy drb 10 frankos arany, melyet főt. Pap János, főgymn. tanár ur tüzött ki, Szmétán Ignác VIII. oszt. tanulóé lett, Varga János VIII. oszt. tanuló szavatala pedig dicséretben részesült. A vig szavatalnál első volt Osztie Andor, aki Dóczy »Utolsó szerelem« czimű könyvét nyerte jutalmul.

Az önképző-kör munkássága dicséretre méltó törekvéstről tesz tanúságot. A tagok munkakörét 202 drb vegyes tartalmú dolgozat és szavatal töltte ki. Ezek között van 3 szónoki beszéd, 55 értekezés és szépt. fejtegetés, 22 elbeszélés és költemény, 30 bírálat és ellenbírálat, 70 komoly és 16 vig szavatal; leginkább kitétek szorgalmukkal: Blaustein Náthán, Follráth Gyula, Huszka Jenő, Liptai Károly, Szécsén Vilmos, Szmétán Ignác és

Varga János VIII. Goldmann Dezső, Gruber Károly, Reitter Imre, Sümegi Lázár, Szécsén Ferencz és Zombory Kálmán VII. oszt. tanulók.

A kör tagjainak munkásságát általában véve a komolyság és a folytonos érdeklődés jellemezte, az előbbi az írásbeli dolgozatok nagy számában és tanulókhoz mért értékükben, az utóbbi az önképző-köri gyűlések szorgalmas látogatásában nyilvánult kiválóan; ugyanezen komolyság volt az uralkodó a szavlati darabok megválasztásában is. Főlemlíthető még a tárgy körül az a szorgalom és gondosság is, melylyel az egyes szavlatokat a szaválás után szóbelileg azonnal megbírálták.

Ezekon kívül a tanári kar, hogy az ifjak munkálkodását az iskolai tanulmányokkal kapcsolatban tartsa és a következő irányt megjelölje, a különböző tanzakok köréből pályakérdéseket tűzött ki.

A meghatározott időig kitűzött 12 tételről 29 mű adatott be. Ezek közül a bíráló szaktanárok ítélete szerint sikerült 22, nem sikerült 7: jutalomra érdemes: 17, dicséretre: 5. A tételek és nyertes kidolgozói a következők:

1. A szentek tisztelete. Értekezés. — Két mű versenyzett: az egyik sikerült, a másik nem; a nyertesnek jelígeje: »Sokat ér az igaznak állhatatos könyörgése.« Jutalma 5 frt. Szerzője: Szabó László, VII. oszt. tanuló.

2. Zrinyi Miklós jelleme a Zrinyiászban. — Szépt. ért. — Beérkezett három pályamű, mindegyik érdemes dolgozat. Legjobb a »Sors bona nihil aliud« jelígejű; jutalma 1 drb 10 frankos arany; szerzője: Liptai Károly, VIII. oszt. tan., amelynek jelígeje: »Mindenképen próbál az Isten bennünket«, három frt jutalomban részesül; szerzője: Reitter Imre, VII. oszt. tanuló; a harmadiknak »Imádd az Istenséget« jelíges dolgozatnak jutalma dicséret; szerzője: Szmétán Ignác, VIII. oszt. tanuló.

3. Vörösmarty »Hymnus«-ának szépt. fejtegetése. Két mű versenyzett: az egyik, melynek jelígeje: »Mefogyva bár, de törve nem,« a kitűzött 5 frt jutalomra, a másik a »Hazádnak rendületlenül« jelígejű dicséretre érdemes. Az elsőnek szerzője Szmétán Ignác, a másodiké Huszka Jenő VIII. oszt. tanulók.

4. Hermann és Dorottyá jelleme Goethe Hermann und Dorothea cz. eposában. — Szépt. ért. — Három sikerült dolgozat pályázott. Az első köztük, melynek jelígeje: »Minden ember legyen ember és magyar«, jutalma 1 drb 10 frankos arany; a második, a »Mehr Licht« jelígejű 2 frt jutalomban, a harmadik »Csupán a gyávaság fogadja el harc nélkül a csapást« jelíges dolgozat dicséretben részesül.

5. Hor. Carm. l. I. I. carm. 1. »Ad Maecenatem« taglalása tárgyi, tartalmi, szerkezeti és alaki szempontból. Két mű pályázott: az egyik sikerült szépt. fejtegetés, a másik nem. A sikerültnek jelígeje: „Γνωθι σεαυτοί“ jutalma 3 frt. Szerzője: Blaustein Náthán, VIII. oszt. tanuló.

6. A politikai viszonyok Rómában a Sextus Roscius-féle pör alkalmá-

val. Két dolgozat versenyzett, a 3 frt jutalomra érdemes a »Minden ország támasza és talpköve« jeligéjű; szerzője: Liptai Károly, VIII. oszt. tanuló.

7. Achillesnek, mint epikus hősnak jellemzése. Egy mű érkezett s a 3 frt jutalomra érdemes; jeligéje: »Veni vidi, vici«; szerzője: Huszka Jenő, VIII. oszt. tanuló.

8. Homeros Iliasa XVIII. énekének műfordítása az 1—147. sorig. 5 mű adatott be, közülök 3 gyenge, 2 jó; a 3 frt jutalom azé, melynek jeligéje: „*Οὐδὲν ἄνευ πόρου χαι ἐπιμελείας θεοὶ διδόασιν ἀνδρώποισι*“ a »Nulla dies sine linea« jeligéjű pedig dicséretre érdemes. Az előbbinek szerzője Huszka Jenő VIII., az utóbbié Reitter Imre, VII. oszt. tanuló.

9. Az Anjouk hatása hazánkra politikai tekintetben. — Tört. ért. — Három, komoly törekvésről tanuskodó mű versenyzett az elsőségért. Az első az, melynek jeligéje: »Historia est magistra vitae«; jutalma 1 drb cs. és kir. arany; a 2-ik a »Hass, alkoss. gyarapíts« jeligéjű 3 frt, a 3-ik a »Labor omnia vincit« jeligéjű pedig 2 frt jutalomban részesül. Az elsőt írta: Liptai Károly, VIII., a másodikat: Blaustein Náthán, VIII., a harmadikat: Ottovay József, VIII. oszt. tanuló.

10. Melyek a főbb kultur-növény pusztító rovarok és mik ezek ellen a védő szerek? — Termrajzi ért. — Két érdemes dolgozat pályázott; az elsőnek jutalma 10 frt, jeligéje: »A természet örök könyvét forgatni meg ne szűnjél, benne az Istennek képe leírva vagyon«; a másik pedig az »Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér« jeligéjű 3 frt jutalomban részesül. Az előbbit írta: Liptai Károly, VIII., az utóbbit Kohn Dezső, VIII. oszt. tanuló.

11. Az erők és mozgások összetételének és fölbontásának főbb törvényei, alkalmas gyakorlati példákkal fölvilágosítva. — Termtani ért. — Egy hibás és egy jó dolgozat pályázott, az utóbbinak jeligéje: »A természet nyitott könyv«, jutalma 3 frt; szerzője: Benedikt Jenő, VIII. oszt. tanuló.

12. A sorok elmélete és ezek némely alkalmazása. — Mennyiségt. ért. — Két jó értekezés adatott be, a jobbnak jeligéje: »A sorsnak kegyenczei nincsenek, csak eszközei«, jutalma 3 frt, a »Noli turbare circulos meos« jeligéjű pedig dicséretre érdemes; az elsőt írta: Kohn Dezső VIII., a másodikat: Benedikt Jenő, VIII. oszt. tanuló.

A koronázás 25 éves évfordulója alkalmából főt. Fehér Ipoly, pannonhalmi főapát úr Ő méltósága 2 drb aranyat tűzött ki egy szónoki beszédre, vagy alkalmi költeményre. Beérkezett 3 szónoki beszéd és 3 alk. költemény. A szónoki beszédek közül az egyik aranyat jutalmul az nyerte, melynek jeligéje: »Ha majd minden rabszolga nép, jármát megunva síkra lép«; a költemények közül pedig az »Isten segíts királyok Istene« jeligéjűnek, a másik arany volt a jutalma; az elsőnek szerzője: Szmétán Ignác VIII., a másodiké Liptai Károly, VIII. oszt. tanuló.

A pályázatok eredménye május hó 29-én a főgymn. igazgató elnöklete alatt tartott zárógyűlésen lön kihirdetve. A főgymnasium diszterme egészen

megtelt előkelő közönséggel s a szeretet érdeklődésével hallgatta végig az ünnepély műsorát. Az ünnepélyt a főgymnasium énekkara nyitotta meg a Klapka-induló eléneklésével. Utána az önképző-kör ifjúsági elnöke Huszka Jenő, VIII. oszt. tan., mondotta el megnyitó beszédét; ezt követte Kreutzer »Esti kar«-a az »Éjjeli szállás (Granadában)« cz. dalműből, melyet az önképző-kör énekkara adott elő, nagy tetszéstől kísérve. Ezután Szmétán Ignác, VIII. oszt. tan. szavalta el nagy hatással Arany János »A honvéd özvegy« cz. költeményét. Kiemelkedő tárgya volt a műsornak Huszka Jenő, VIII. oszt. tanuló hegedű-játéka, aki Hubay Károlynak »Cserebogár, sárga cserebogár« cz. darabját adta elő zongora-kíséret mellett. Majd Follráth Gyula, VIII. oszt. tanuló, az önképző-kör jegyzője olvasta fel szabatosan fogalmazott, tömör jelentését a kör egész évi működéséről. Erre Szent-Gyály Gyula »Fehér galamb« cz. népdala következett az önképző-köri énekkar előadásában, amely után Szécsén Vilmos, VIII. tanuló méltatta Széchenyi István gróf tevékenységét a közművelődés terén. Folytonos tetszésnyilatkozat között szavalta el erre Sümegei Lázár VII. oszt. tanuló Liptai Imre VII. oszt. tanulónak »A kéjutazás« cz. monológját. Miután a főgymn. énekkar Weber »Vadász dal«-át elénekelte, a tanévi pályázatok eredményének kihirdetése következett. A főgymnasium igazgatója elismeréssel emelé ki a kör egész évi munkálkodását és azt a szorgalmat és eredményt, melyet a pályatételek kidolgozásában fölmutatott, majd a kör jötevőinek fejezé ki köszönetét, hogy az ifjak törekvését anyagi áldozatokkal is gyámolíták s így a felmutatott sikerhez nem kis mértékben hozzájárultak. Buzdító szavakkal fordult ezután az ifjakhoz, hogy az elért eredmény az önbizalomnak legyen forrása, a közönség érdeklődése pedig a lelkesedésnek fokozója, munkálkodásuknak jutalmát ne az elérhető anyagi haszonban gondolják, hanem igazi jutalmuk legyen a becsülettel végzett munkából származó önérték és a jók elismerése. Ezzel kapcsolatban t. buziási Eisenstädter Róbert úr nagylelkű adományáról emlékezett meg, aki a múlt tanévben az önképző-kör számára nagy anyagi áldozattal járó ezüst- és bronz-érmeket veretett, hogy ezekkel a kör szorgalmasabb tagjai évenként megjutalmaztassanak. Buzdító beszéd kíséretében nyújtá át az ezüst érmet Huszka Jenő VIII. oszt. tanulónak, a kör tevékenységében kifejtett nagyobb szorgalmaért, a bronz-érmet pedig Szmétán Ignác, VIII. oszt. tanulónak különösen a szavaltat terén fölmutatott szép eredményért.

Végül az igazgató küszönetet mondott a kör vezető tanárának buzgóságáért, úgyszintén a jelenlevő közönségnek, hogy az ünnep fényét megjelelésével emelni szives volt.

Ez ünnepélyes gyűlésnek utolsó tárgya a Szózat volt, melyet az önképző-kör énekkara köztetszéstől kísérve adott elő.

Az ünnepély végeztével a nagyszámú közönség a rajzterembe vonúlt, hogy megtekintse a tanuló-ifjúságnak közszemlére kiállított rajzait.

Ezekben föltüntetjük az önképző-kör tagjainak munkásságát, hátra van még a könyv- és pénztári kimutatás.

A kör tagjainak változatos tartalmú, elég gazdag könyvtár áll rendelkezésre, mely a múlt évben 898 kötetet tartalmazott 1288 frt értékben, a jelen évben pedig 38 kötettel gyarapodott 56 frt 20 kr. értékben: így jelenleg a könyvtár 936 kötetből áll 1344 frt 20 kr. értékben. A könyvtárt a VIII. osztályból 38-an, a VII. osztályból 35-en használták, a könyvtár forgalma 1104 kötet volt.

A kör ez évben előfizetett a »Magyar Nyelvőr«-re, a »Századok«-ra, a »Történelmi Életrajzok«-ra, a »Philologiai Közlöny«-re, a »Magyar Szalon«-ra, a »Természettudományi Közlöny«-re és pótfüzetekre, tagja volt a »Szépirodalmi Könyvtár vállalat«-nak, valamint a »M. T. Akadémia könyvkiadó-vállalatá«-nak is.

Pénztári maradék a múlt 1890–91. tanévről 5 frt 85 kr, tagsági díjakból befolyt 112 frt 50 kr, az összes bevétel tehát 118 frt 35 kr. Ez összegből a tanév folytán kiadatott 100 frt 57 kr, a pénztári maradék tehát 17 frt 72 kr.

A kör anyagi ügyeit bizottsági üléseken intézte el, melyeket a tisztviselők Sáfrán Józsefnek, a kör vezető tanárának elnöklete alatt időszakonként tartottak. Ezen tanévben a kör tisztviselői voltak: Elnök: Huszka Jenő, VIII. oszt. tanuló: jegyző: Follráth Gyula, VIII. oszt. tanuló: pénztárnok: Rack Lipót, VIII. oszt. tanuló: főkönyvtárnok: Ottovay József, VIII. oszt. tanuló: első titkár: Zombory Kálmán, VII. oszt. tanuló: második titkár: Reitter Imre, VII. oszt. tanuló: alkönyvtárnok: Bodnár Imre, VII. oszt. tanuló.

F. Gyorsíró-kör.

„A szegedi főgymnasiunai gyorsíró-kör“ XV. alakuló közgyűlését 1891. szeptember 19-ikén tartotta meg Magyar Gábor igazgató megbízásából, Bódog János körvezető tanár jelenlétében. Ugyanekkor történt a tisztviselők szabályszerű megválasztása is a következő eredménnyel:

Előadók: Blaustein Náthán, VIII. és Szabó László VII. oszt. tanulók.

Titkár: Martics Imre, VIII. oszt. tanuló.

Pénztárnok: Tóth Nándor, VIII. oszt. tanuló.

Könyvtárnok: Bezdán János, VII. és Böröcz Mihály, V. oszt. tanulók.

A szaklapok levelezői: Sándor István, VII. és Hegedüs Antal, VI. oszt. tanulók.

Jegyzők: Agócsi István, VI. és Zimányi Lajos, V. oszt. tanulók.

A megalakulás alkalmával beiratkozott 69 tag, (III.—VIII. osz. tanulók.) Ezekkel együtt a körnek főnállása óta 1313 tagja volt. A tagok munkássága ez évben 6 gyűlésen és a haladóknál 23, a kezdőknél pedig 17 gyakorló órán nyert tért, melyek vasárnap délelőtt tartattak, s a tagok gyakorlati kiképzésére irányuló mintastenogrammmok bemutatásából és versenyírások tartásából állottak.

A gyorsírási tanfolyam díjából, mint körilleték, befolyt 96 frt 60 kr, mely a következőleg használtatott föl:

1. Pályadíjakra	43 frt 65 kr.
2. Különböző kiadásokra	20 frt — kr.
3. A könyvtár gyarapítására	32 frt 95 kr.

Összesen 96 frt 60 kr.

A kör kiválóbb tagjainak jutalmazására szolgáló műveket ajándékoztak :
nt. Varjú János szegedi és tek. Kollmann Gyula aradi főgymn. tanár urak
2—2 kötetet, Bódogh János és Czapik Gyula urak, továbbá Szabó László
VII. oszt. tanuló 1—1 kötetet.

A gyorsíró-kör ez évi történetében a nevezetesebb mozzanatok :

a) A magyar gyorsírásnak az iskola falain kívül való terjesztése, nem különben az ifjuság gyorsírási ismereteinek inductiv módszer szerint való fejlesztése és a gyorsírásnak magántanulás útján való biztos és könnyű elsajátíthatása czéljából a körvezető tanár f. é. január hó közepén megindította a »Gyorsírászi Közlöny« cz. havi folyóiratot, mely füzetenkint 2—5 ívnyi terjedelemben (600 példányban) jelenik meg. A »Gyorsírászi Közlöny«-nek 319 előfizetője van, azonkívül pedig az összes hazai gyorsíró-körök, szaklapok és egyes kiváló tanfériak tiszteletpéldányul kapják.

b) Mint a »Gyorsírászi Közlöny« melléklete, az első félévben teljesen megjelent Bódogh János »Magyar Gyorsírás Tankönyvé«-nek »Levelező írása«, (V. kiadás.) E kiadásnak első ívei azonnal elfogyván, a szükséges példányok újból nyomattak.

c) A »Budapesti Magyar Gyorsíró-egyesület« részéről az 1892. márcz. 13-án a fővárosban rendezett országos gyorsíró-versenyen Szabó László VII. oszt. tanuló perczenkint 150 szótag leírásáért elsődíjat, 1 drb. 10 fros aranyat, Blaustein Náthán, VIII. oszt. tanuló pedig elismerő okiratot nyert. Ugyancsak a főtnevezett egyesület által hirdetett vitairási correctstenogrammversenyezen Szabó László VII. oszt. tanuló harmadik díjat, gyorsírászi műveket nyert.

d) A »Szegedi Főgymnasiun gyorsírókör« 1892. május 8-án írásversenyt tartott, mely alkalommal díjakat nyertek :

I. Perczenkint 200 szótag hibátlan, leírásáért Blaustein Náthán VIII. és Szabó László VII. oszt. tanulók 1—1 aranyat, Bezdán János pedig gyorsírászi művet nyert.

II. Perczenkint 180 szótag leírásáért Martics Imre VIII. és Sándor István VII. oszt. tanulók 2—2 ezüst forintot, Böröcz Mihály V. oszt. tanuló pedig gyorsírászi műveket nyert.

III. Perczenkint 140 szótag leírásáért Kiss Zoltán, Hegedűs Antal, Agócsi István és Mészáros Pál (kezdő) VI. oszt. tanulók és Zimányi Lajos V. oszt. tanuló gyorsírászi műveket nyertek.

Ezeken kívül a vizsgálat alkalmával jutalmat nyertek : Varga Ferencz VII. és Lakatos Dezső V. oszt. tanulók.

e) A gyorsírókör legutolsó gyűlésén a bizottságok is megválasztottak és pedig :

1. A bíráló bizottságba beválasztottak : Blausten Náthán VIII., Martics Imre VIII., Bezdán János VII., Sándor István VII., Agócsi István VI. és Böröcz Mihály V. oszt. tanulók.

2. A jövő évi szervező-bizottságba : Hahn Márton VII., Hegedűs Antal VI., Böröcz Mihály V., Klumák János IV. A., Reichenthal Marcell IV. B., Csonka Nándor III. A és Zimányi Gyula III. B. oszt. tanulók.

3. A felülvizsgáló-bizottságba : Szabó László, VII., Bezdán János, VII., Zimányi Lajos, V. és Böröcz Mihály, V. oszt. tanulók.

f) A kezdő-gyorsírók számára rendezett levelezési gyorsírási stenogramm versenyen jutalmakat — gyorsírászati műveket — nyertek : Zimányi Gyula III. B., Klumák János IV. A., Politzer Lipót V., Wollek Géza IV. A., Gimpel Miklós IV. A., Müller Jenő III. B., Szőke Lőrincz, Csikós Ádám, Zimányi Dezső, Papp János, Milkó Vilmos és Müller Vilmos V. oszt. tanulók, Gönczi Dezső és Klein Béla V. oszt. tanulók pedig dícséretet nyertek.

g) A gyorsírási alapítvány az 1890—91. tanév végén 134 drb 1 frt 40 kros és 100 drb 30 kros, eladásra szánt gyorsírászati műből állott, továbbá az ugyanezen tanévben eladott 29 pl. után befolyt 40 frt 60 kr. készpénzből. A jelen 1891—92. tanévben határozatba ment, hogy ezen összesen az alapítvány gyarapítására még 41 pl. »Parlamentari Gyorsírás Tankönyve« vétessék meg és kimondatott, hogy az alapítvány gyarapítására szolgáló könyvvásárlás ezzel befejezést nyert. Ennélfogva a gyorsírási alapítvány 1892. év május hó 28-án a következő eladásra szánt könyvmennyiségből áll :

175 drb 1 frt 40 kros és 100 drb 30 kros gyorsírászati műből, 275 frt névértékben.

h) A „Gyorsírókör“ tagjai a következő lapokat járatták :

1. „Budapesti Gyorsíró“ 6 pl., „Gyorsírászati Lapok“ 6 pl., „Gyakorló Gyorsíró“ 6 pl., „Soproni Gyorsíró“ 7 pl., „Gyorsírászati Közlöny“ 67 pl., „Concordia“ 1 pl., „Dresd'ner Correspondenzblatt“ 1 pl. és a „Gyorsírók Lapja“ 1 példányban.

G. Szertárak.

a) Természettani szertár.

A természettani szertár részére a lefolyt tanévben a következő készülékek vásároltattak : Sphaerometer mikrometer csavarral. Különféle anyagú tapadási lemezek állványon. — Wood-fele ötvény. — Tyndall készüléke a testek fajmelegének kimutatására. — Brix-fele készülék a gőzök lappangó melegének meghatározására. — Középen csapó vízkerék minta. — Szinképi csövek Geissler szerint Gy, O, H és N-el töltve. — Finoman köszörült nagy homorú tükör. — Vízpörgettyű minta. — Schmidt-fele pörgettyű állvánnyal

és aczeltányérral. — Bolognai palaczkok és batáviai üvegcsappék. — Szétszedhető köbdecziméter minta. — Minta ürmértékek megfelelő súlyokkal. — Folyékony szénsav üvegcsöbe zárva. — Léghajók. — Az inga törvényeinek kimutatására szolgáló készülék. — Villamos izzólámpák. — Két nagy fali kép, a fajsúlyok táblázata és a Frauenhoffer-féle vonalak, rajzolták: Nyilasy Sándor és Martics Imre VIII. oszt. tanulók. — Összesen 191 frt értékben.

Ezenfölül kisebb-nagyobb javítások eszközöltettek, részben helyben, részben pedig Houdek s Hervert cégnél Prágában 81 frtéért.

Villamos vezetékre, bútorokra, szerszámokra és a természettani és vegytani kísérletezéshez szükséges szerekre 60 frt fordított.

Az újabb beszerzésekkel együtt van tehát jelenleg a szertárban :

I. A testek közös tulajdonságaihoz és az általános mechanikához 32 készülék 113 frt 90 kr. értékben.

II. A szilárd testek mechanikájához 46 készülék 478 frt 10 kr. értékben.

III. A cseppfolyós testek mechanikájához 34 készülék 323 frt 50 kr. értékben.

IV. A légnemű testek mechanikájához 44 készülék 453 frt 95 kr. értékben.

V. A rezgés és hangtanhoz 28 készülék 392 frt 5 kr. értékben.

VI. A fénytánhoz 88 készülék 1381 frt 64 kr. értékben.

VII. A hőtanhoz 43 készülék 587 frt 44 kr. értékben.

VIII. A delejességhez 14 készülék 162 frt 10 kr. értékben.

IX. A statikai villamosságához 72 készülék 801 frt értékben.

X. A dinamikai villamosságához 79 készülék 1710 frt 15 kr. értékben.

XI. A csillagászatához és meteorológiához 11 készülék 156 frt értékben.

XII. Szerszámok és bútorok 57 készülék 831 frt 30 kr. értékben.

Összesen 548 készülék 7391 frt 13 kr. értékben.

b) Vegytani szertár.

A vegytani szertár költségei a természettaniakhoz vannak esatolva.

A szertár állomány jelenleg : 258 drb eszköz és 202 szer.

c) Természetrajzi szertár.

Vétel útján szaporodott: Az I. és II. osztályok számára a földrajzzal kapcsolatos és szemléltetve leíró természetrajzi oktatáshoz 45 drb kemény-papírra húzott állattani kép Gerold K. és fia kiadótól. Minden kép 64 czm. magas és 84 czm. széles.

Ajándék útján: Muskó János nyug. m. kir. esendörhadnagy úr 46 drb ásványt; — Zákits András 1 drb zöld harkályt; — Györffy József IV. A. oszt. tanuló 20 drb, Csányi József IV. B. oszt. tanuló 5 drb ásványt; Kiss Károly IV. A. oszt. tanuló 14 drb és Reichental Marczel IV. B. 5 drb kombinált kristályt.

d) Történelmi, földrajzi és régiségi szertár.

Vásárlás útján gyarapodott: Klobutovitz Manó, Magyar korona országainak iskolai fali térképe. Kiadja Hölzel és Társa. Budapest, 1891. Székely és Rainer, Szeged sz. kir. város határának és tápei birtokának térképe. 1887.

Ajándék útján: a II. A. és II. B. oszlály több tanulója 25 drb. ércz- és 6 drb. papírpénzt ajándékozott az intézetnek.

e) Rajzszerter.

E szerter gyarapodása vásárlás útján:

a) A budapesti I. ker. tanítóképző gypszöntő műhelyéből a 24 drbból álló csoportozat,

b) A Váradi Szilárd-féle nagy faliminták; 92 drb. műlap és egy magyarázó füzet.

c) 4 csoport préselt papír-relief minta: 48 drbban.

d) »Neue Malerein« Wasmuth-tól, 8 lap.

II. Tanári könyvtár.

A tanári könyvtár vásárlás útján a következő munkakkal szaporodott: Gyulai Pál, Budapesti Szemle, 1891—92. — Természettudományi Közlöny, 1891—92. — Orsz. Középkisk. Tanáregyesületi Közlöny, 1891—92. — Dr. Jancsó Benedek, Egyetemés Közokt. Szemle, 1890—91. — Karkecz Alajos, Hítségoklati Folyóirat, III. évfolyam Szeged, 1891—92. — Ballagi Aladár, Irodalomtörténeti Közlemények. Bpest. 1891—92. — Dr. Csernátóni, Petőfi Múzeum. IV. évf. Kolozsvár, 1891—92. — Szedlacsek, Tornaügy, IX. évf. Bpest. 1891—92. — Annalen der Physik und Chemie. Leipzig, 1891—92.

Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Wien. 1891—92. — Zeitschrift für math. und naturwissensch. Unterricht. Leipzig. 1891—92. — P. Didon, Jézus Krisztus, I.—II. köt. Bpest, 1890. Kiadja dr. Kiss János. — Dr. Kiss Áron, Magyar gyermekjátékgyűjtemény. Bpest. 1891. — Szinyeyi József, Magyar írók élete és munkái, II. köt. Bpest, 1891—92. — Heinrich G. A. német irodalom története, I.—II. köt. Bpest, 1889. — Beöthy Zsolt, A magyar szépprózai elbeszélés, I.—II. köt. Bpest, 1886. — Binder P., Vergilius Maro. Stuttgart. 1880. — Simonyi Zsigmond, A magyar nyelv, I.—II. köt. Bpest, 1889. — Dziatzko, Ausgewählte Komödien des P. Terentius A. I.—II. Leipzig, 1885. — Dr. Prohászka Ottokár, Isten és a világ, Eszterg. 1892. — Dr. Szentiványi Károly, Istenség, emberiség és haza, Budapest 1888. — Gymnasiumaink új szervezete, Bpest 1891. — Fröhlich Izidor, Kinematika (A mozgás tana), I. Bpest, 1892. — Guillemin, A mágnesség és elektromosság, Bpest, 1885. — Fehér Ipoly, Kísérleti természettan, 7. kiad. Bpest, 1892. — Asbóth János, Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez, Bpest, 1892. — Haus Habsburg Lothringen. — Keményfi Dániel, Történelmi tanulmányok, Székesfehérvár, 1892. — Ortway Tivadar, Pozsonyváros története, I. Pozsony, 1892. — Az osztrák-magyar monarchia irásban és képen, VII. köt. Bpest, 1891. — Marczali, A legújabb kor története, 14—24. füz. Bpest, 1891—92. — Dr. Bozók Alajos,

A művészetek a római császárság fénykorában, I. Nagy-Várad, 1892. — Futtaky Gyula, Magyarország czimere, Bpest, 1891. — Rheinhard, Album des klassischen Altertums, Stuttgart, 1892. — Szitnyai Elek, Levelek egy tanuló ifjúhoz, Bpest, 1892. — Dr. Acsády Ignác, Az Atheneum kézi lexikona, I. köt. 1. fele, Bpest, 1891. — Garay, Handbuch ungarisch-deutscher Gespräche, Bpest, 1887. — Szarvas Simonyi, Magyar nyelvtörténeti szótár, III. 2–8. Bpest, 1891–92. — Magyarország Öröme. Főm. Vaszary Kolos Magyarország hercegprimása székfoglalójának emlékezetére, Esztergom, 1892. — Gerber et Greef, Lexikon Taciteum, fasc. I–IX., Leipzig, 1877–83. — Bartal-Malmosi, Latin mondattan. Bpest, 1890. — Széchenyi Károly, Vajda Péter élete és művei, Bpest, 1892. Összesen 42 cím, 34 kötet, 147 füzet, 204 frt 51 kr. értékben.

A M. Tud. Akadémia kiadványaiból 10 frt kedvezményi áron a következő könyvilletményeket küldötte meg intézetünknek: Ribeck Ottó, A római költészet története, I–II. Ford. Csiky G. Bpest, 1891. — Emlékbeszédek az akadémia elhunyt tagjai fölött. VI. 14–15. VII. 1–4. Budapest, 1891–92. — Nagy Imre, Anjonkori okmánytár, VI., Bpest, 1891. — Paul Janet, A politikai tudomány története, I. Ford. Lőrincz Béla. Bpest, 1891. — Dante, A purgatorium. Ford. Szász Károly. Bpest, 1891. — Hampel József, Archeologiai Értesítő, XI. 4–5. XII. 1. 2. Bpest, 1891–92. — Budenz József, Nyelvtudományi Közlemények XXII. 2–3. füz. Bpest, 1891. — Dr. Lengyel Béla, Mathem. és Term. tudom. Közlemények, XXIV. 8–10. Bpest, 1891. — König Gyula, Mathem. és Term. tudom. értesítő, IX. 8–9. X. 1–5. Bpest, 1891–92. — Értekezések: a) A társadalmi tudom. köréből, XI. 5. 6. — b) a tört. tudom. köréből, XV. 1–6. — c) a term. tudom. köréből, XXI. 1–4; XXII. 1–2. — d) a mathem. tudom. köréből, XIV. 5; XV. 1 — Szily Kálmán, Akadémiai értesítő. Bpest, 1891–92. — Jakab Elek, A magyar tudom. Akadémia kéziratárának ismertetése. Bpest, 1892. — Összesen 12 cím, 5 kötet, 50 füzet, 36 frt 50 kr. értékben.

Ajándékozás. T. Eggenberger könyvkereskedő ajándékai: Dr. Gyomlai Gyula, Homeros Odysseiája. Bpest, 1891. Dr. Csengeri János, Homeros Iliása. Bpest, 1891. Dr. Geréb József, A görög vallás és művészet. Bpest, 1891. Brózik-Paszlavszy, Földrajz I. II. Bpest, 1891. Dr. Fodor László, Az ábrázoló geometria elemei a VII–VIII. oszt. Bpest, 1892. Dr. Badiés Ferencz, Magyar irod. olvasókönyv, II. Bpest, 1891. Névy László, Rhetorika. Bpest, 1885. Névy L., Olvasmányok a rhetorikához. Bpest, 1885. T. Lampel Róbert könyvkereskedés ajándékai: Vaszary K., Világtörténelem, II–III. Bpest, 1889. és 1885. Hegedüs István, Összefüggő részek Thukéidides művéből. Bpest, 1890. Mocnik-Schmid, Számítan. Bpest, 1891. Dr. Jancsó Benedek, Magyar irod. olvasmányok a görög nyelv pótlására. I–II. Bpest, 1890. Endrei Ákos. Német stílusgyakorlatok. Bpest, 1891. Ihász-Barbarics, Magyar nyelvtan, 2 péld. 27. kiad. Bpest, 1891. Tomor-Várad. Magyar olvasókönyv I. II. III. rész. 2-2 péld. Bpest, 1890. T. Franklin Társulat ajándékai: Schakspere. Coriolanus. Ford. Petőfi. Bpest, 1890. Dr. Róth Samu, Az állattan alapvonalai, 3 kiad. Bpest, 1892. Dr. Róth Samu, A növénytan alapvonalai. 4. kiad. Bpest, 1892. Hornischek, Ábrázoló geometria. a VII–VIII. oszt. Bpest, 1892. Landau–Wohlrab, Rajz-geometria. I. II. III. Bpest, 1889. és 1891. Dr. Lutter Nándor, Betűszámítan. Bpest, 1891. Dr. Lutter Nándor, Mértan. Bpest, 1891. Greguss–Beöthy, Magyar balladák. 3. kiad. Bpest, 1891. T. Hornyánszky Viktor könyvkereskedő ajándékai: Dr. Szinnyei József, Iskolai

magyar nyelvtan, I—II. r. 3-3 péld. Bpest, 1891. Dr. Szinnyei József, Magyar olv. könyv, I. II. r. 2-2 péld. III. r. Bpest, 1891. és 1890. Dr. Szinnyei József, Rendszeres magyar nyelvtan, 2 péld. Bpest. 1889. Dr. Szinnyei József, A magyar nyelv rendszere. Bpest, 1887. T. Athenaeum könyvkeresk. ajándékai : Beöthy Zsolt, A magyar nemz. irodalom történeti ismertetése, I—II. köt. Bpest, 1890. és 1891. T. Pallas irod. és nyomdai részvénytársaság ajándékai : Szepesi-Tóth, Latin nyelvtan, I. 3 péld. Bpest, 1887. Dr. Tóth György, Latin olvasókönyv. Bpest, 1892. — T. Hennieke R. könyvkeresk. ajándéka ; Vagács—Schiebinger, Latin irályképző gyakorlatok. Győr, 1890. T. Grill Károly könyvkeresk. ajándékai : Kempf József, Homeros Iliása. Bpest, 1891. Szerelemhegyi Tivadar, Görög állami régiségek. Bpest, 1891. Endrődi Sándor, Magyar olvasmányok, I. II. Bpest, 1891. T. Lauffer Vilmos könyvkeresk. ajándékai : Dr. Klamarik és Dr. Wagner, Algebra. Bpest, 1888. Geometria. Bpest. 1886. A nm. vall. és közokt. miniszterium ajándékai : A közoktatás állapotáról szóló 20. jelentés. Bpest, 1891. Farkas-házi Fischer Jenő, Palissy élete és művei. Bpest, 1891. Az illető szerzők ajándékai : Kálmány Lajos, Szeged népe, III. köt. Szeged. 1891. Czögler Alajos, Fizikai egységek. Bpest. 1891. Dr. Dubay Miklós, Az idegbetegségek újabb gyógymódja. Bpest, 1892. Emléklapok Főtiszt. Magyar Gábor szül. 50. évford. alkalmából. Szeged, 1892. Összesen 42 czim, 61 kötet. 2 füzet, 73 frt 88 kr. értékben.

A tanári könyvtárban a mult évben volt : 1902 czim, 2925 kötet, 1737 füzet, 4329 frt 16 kr. értékben.

Az 1891—92. tanévben gyarapodott : a) Vétel útján : 42 czim, 34 kötet, 147 füzet, 204 frt 51 kr. értékben. b) A M. T. akadémia kiadványai-ból kedvezményes áron : 12 czim, 5 kötet. 50 füzet, 36 frt 50 kr. értékben. c) Ajándék útján : 42 czim, 61 kötet, 2 füzet, 73 frt 88 kr. értékben. Összes gyarapodás : 96 czim, 100 kötet, 199 füzet, 314 frt 79 kr. értékben. Jelenleg van : 1998 czim, 3025 kötet, 1932 füzet, 4635 frt 31 kr. értékben.

I. Ifjúsági könyvtár.

1. Az önképzőköri könyvtár vásárlás útján a következő művekkel gyarapodott : Rudnyánszky Gyula, Újkönyv. Budapest, 1891. Fekete és Hevesi, Magyar Szalon. 14. és 15. kötet. Budapest, 1890—91. Szarvas Gábor, Magyar Nyelvőr. Budapest, 1891. Szily Kálmán, Akadémiai Értesítő, Budapest. 1891. Szilágyi Sándor, Századok. Budapest, 1891. Petrik Ottó, Repertorium a századokhoz. Budapest, 1891. Marczali Hénrik, Mária Terézia élete. Budapest, 1891. Szilágyi Sándor, II. Rákóczy György élete. Budapest, 1891. Szádeczky Lajos, Kovacsóczy élete. Budapest, 1891. Dóczy Lajos, Vera grófné. Budapest, 1891. Endrődi Sándor, Költemények. Budapest, 1891. Szalóczy Bertalan, Elbeszélések. Budapest, 1891. Reiner Bertalan, Magyar kultúrképek. Budapest, 1891. Rákosi Viktor, Egy falusi Hamlet. Budapest, 1891. Szabó Endre, Orosz költők. Budapest, 1891. Reviczky Gyula, Ifjúságom, Budapest, 1883. Pálffy Albert, Az atyai ház. Budapest, 1892. Merrinie Prosper, Guillot Arséne. Aubain abbé. Ford. Karlovsky. Budapest, 1892. Coppée Ferencz, Két fájdalom. Ford. ifj. Szász Béla. Budapest, 1892. Scribe, Az én jó csillagom. Ford. ifj. Szász Béla, Budapest, 1892. Theuriet, Jean Marie. Ford. ifj. Szász Béla, Budapest, 1892. Ribbeck Ottó, A római költészet története. Ford. Csiky Ger-

gely 1—2 k. Budapest, 1891. Dante, A purgatorium. Ford. Szász Károly. Budapest, 1891. Janet, A politikai tudomány története. Ford. Lőrincz Béla. Budapest, 1891. Szana Tamás, Örök emlékek. Budapest, 1892. A Kisfaludi-Társaság Évlapjai. 25-ik kötet. Budapest, 1891. Faludi, Nemes úrfi. Szerk. Bellaagh. Budapest, 1892. Dr. Schuchadt. Schliemann ásatásai. Ford. dr. Öreg János. Budapest, 1892. Tolnai Lajos, Elbeszélések. Budapest, 1892. Tárczák. Budapest, 1892. Várad Antal, Fesztett világ. 1—2 kötet. Budapest, 1892. Hevesi, Nászuton és egyéb elbeszélések. Budapest, 1892. Augier Emil, Az arczátlanok. Ford. Guracsévics Lajos. Budapest, 1891. Montesquien Károly, Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól. Ford. Orlai Antal, Budapest, 1891. Polczner Arpád Költemények. Szeged, 1891. A szerző ajándéka. — Összesen: 34 cím 38 kötet 56 frt 20 kr. értékben.

2 Az ifjúsági nagyobb és kisebb könyvtár vásárlás útján a következő művekkel gyarapodott: Sophokles Oedipus király. Ford. Csiky, Budapest, 1891. U. a. Oedipus Kolonosban. U. a, Antigone. Szamota, Régi utazások Magyarországon, Bpest, 1891. Augier, Az arczátlanok, Bpest, 1891. Bánfi, A félszemű, Pápa, 1891. Jókai Mór meséskönyve, Bpest, 1891. Bánfi János, Magyar László utazásai és kalandjai, Bpest, 1892. Bródy Sándor, Kis Almanach Bpest, 1891. Szitnyai, Levelek egy tanuló ifjúhoz. Bpest, 1892. Koleszár, Válogatott költői olvasm. Sopron, 1891. Montesquien, Elmélkedések Bpest, 1891. Verne, Cascabel Caesar, Bpes, 1892. Stanley Utazásai. Kiadta Jankó János, Bpest 1891. De Wittné, A kereszties hadak története, Budapest, 1884. Berge. Képes természetrajza, Bpest, 1891. A kis lepkegyűjtő Bpest, 1891. A kis bogárgyűjtő, Bpest, 1891.

Hoffmann Ferencz, Elbeszélések az ifjúság számára: A becsület útja. A magas északon. A bűnhődés. Amilyen az úr. olyan a szolgálja. A tengeren túl. A szokás hatalma. Anyai szeretet. Királyfi. Loango. A hü szív. Egy fedél alatt. A testvérek. A milliomos. Vidor Ferkó. A munka jutalma. Szegény és gazdag. Az életbiztosítás. A megtért Ki mint vet, úgy arat. A becsületszó. Tiszteld atyádat és anyádat! Egy levél a szent írásból. Milova Cat. Makaesség és erős akarat. Aggodalmas napok. A föld alatt. Isten segélyével minden sikerül. Egy szegény bűnös. Pásztor és bűjdosó. Elsárgult levelekből. Nincs menekülés. A szokás természetté válik. A jó tanács megtermi a maga gyümölcsét. A nemes és a pór. A bűn rabja. A rossz szellem. Mindenki saját szerencséjének kovácsa. Szorgalom és restség. Hála és megtorlás. Néger élet. Bátya és öcs. A sirból. Aki Istenben bizik, azt el nem hagyja. Nemezis. Rethoven Lajos. Az ezüst garas. Régi jó időkből. Az úr szava. Jó emberek. Egy család története. Az elveszett fiú. Ehrlich Jakab. Az igazság napfényre jő. A szenvedések iskolája. Hüiség és álnokság. Schmidt, Lear király, elbeszélés. Bpest, Györy Vilmos, Balassa János, történeti elbeszélés. Bpest, 1876. Radó Vilmos, Magyar Népmondák. Bpest. Mikszáth Kálmán, Magyarország lovagvárai regékben. Bpest, 1890. Magyar Helikon. Jeles magyar írók életrajz-gyűjteménye. Pozsony-Bpest, 1886. 4 kötet. A magy. ifjúság könyves háza: Sann J, A Szt. Gotthardi esata. Elbesz., Pozs-Bpest. Bonnet Jáva pálmás partvidékeim. U. o. Benedek, Székely Mesemondó. II. köt. U. o. Regék és mondák. U. o. Kümberger. A selmecci lányában. U. o. Jókai Mór, Rozgonyi Cecília. U. o. 1879. Widermuth, Elbeszélések az ifjúság számára. Bpest. Pósa Lajos, Ifjúsági színház. Bpest. Jókai Mór, Kis Deka-

meron, válogatott beszédek a serdülő ifjúság számára kiszemelve és módosítva. Bpest, 1890. Stevenson, A kínese sziget. Fordította Kürthy. Bpest. Tóth Sándor, Kurucz-Világ. Bpest.

Gaal József, Alföldi képek és humoros rajzok. 1—2. k. — Ebers György, Scrapisz. Budapest, 1881. — Verne, Két évi vakáció. Budapest, 1890. — Verne, Világfelfordulás. Budapest, 1890. — Verne, Casabel Caesar. Budapest, 1892. — Márki, Magyar Pantheon. Pozsony, 1884. Hankó-Szterényi, Természettudományi olvasmányok. Budapest, 1890. — Történelmi hazugságok. Ford. Haller József. Budapest, 1890. — Wisemann, Fabiola. Ford. Haudek Ágoston. Budapest, 1889. — Byron, Don Juan. 1—2. k. Ford. Ábrányi. Budapest, 1892. — Manzoni, A jegyesek. Budapest, 1892. — Dr. Bozóky, Római világ. 1—2. k. Budapest, 1892. Összesen: 103 cím, 102 kötet 98 ft 40 kr. értékben.

Tehát az ifj. könyvtárak összes gyarapodása: 137 cím, 140 kötet, 154 ft 60 kr. értékben.

J. A főgymnasium ösztöndíjas és jutalmazott tanulói az 1891—92. tanévben.

a) Ösztöndíjasok.

1. Aigner Ernő VIII. oszt. tanuló, a Lonovics-féle családi alapítványból évi 260 ft-tal.
2. Apró István VI. oszt. tanuló, a Vetró Sándor-féle alapítványból évi 60 ft-tal.
3. Jójárt Illés V. oszt. tanuló, az Oltványi-féle családi alapítványból 61 ft 52 krral.
4. Huszár Dezső VIII. oszt. tanuló, az Alapy-féle alapítványból évi 210 ft-tal.
5. Martics Imre VIII. oszt. tanuló, a Makra-féle alapítványból évi 110 ft-tal.
6. Martinovits Endre, V. oszt. tanuló, a Bale Anasztáz-féle alapítványból évi 63 ft-tal.
7. Pap Ernő IV. A. oszt. tanuló, a váci püspök-féle alapítványból évi 120 ft-tal.
8. Reviczky Tamás II. B. oszt. tanuló, a Reviczky-Orosz-féle családi alapítványból évi 200 ft-tal.
9. Sándor István VII. oszt. tanuló, a Bonmaz-féle alapítványból évi 96 ft-tal.
10. Stojsits Vladimir VII. oszt. tanuló, az Osztoics-féle alapítványból évi 250 ft-tal.
11. Zimányi Lajos V. oszt. tanuló, az Alapy-féle alapítványból évi 150 ft-tal.

b) Jutalmazottak.

1. A vallástudban tanúsított jeles előmenetelért: Rack Lipót VIII. oszt. tanuló, az Ebner-féle alapítványból 6 drb arannyal.

II. A magyar irodalomban tett jeles előmenetelért :

1. Follráth Gyula VIII. oszt. tanuló, a Kisfaludy-Társaságtól alapított Kisfaludy-jutalomból 25 frt értékű magyar irodalmi művekkel.

2. Niklosz János VI. oszt. tanuló, a »Magyar Gábor 30 éves tanári működésének emlékére régi tanítványai által tett alapítvány«-ból 11 frt 25 krral.

III. Jómagaviselet- és előmenetelért :

1. Bezdán János VII. oszt. tanuló, a Sobay-féle alapítványból 25 frt 20 krral.

2. Kapp Károly II. A. oszt. tanuló, a Sobay-féle alapítványból 25 frt 20 krral.

3. Poldesz Richard VIII. oszt. tanuló, a dr. Cajus Gábor és neje Abeles Regina alapítványából 40 frttal.

4. Sőregi Mátyás I. A. oszt. tanuló, a Cserevny János alapítványából 1 frttal.

5. Zimányi Gyula III. B. oszt. tanuló 1 drb aranynyal.

Értesítés a jövő 1892—93. tanév megnyitásáról.

A jövő tanévre a beíratások szeptember hó négy első napján történnek. A fölvétel szabályai a következők :

I. A jelentkezés ideje.

A tanintézetnek eddig fönmállott párhuzamos osztályai a szükséghez képest a jövő 1892—93. tanévre is föntartatnak, vagyis 3 első, 2 második, 2 harmadik és 2 negyedik osztály lesz: a négy felső osztály azonban továbbra is párhuzamosak nélkül marad.

Az 1883. évi XXX. t.-cz. értelmében ezen osztályok mind-egyikébe 60 tanuló vehető föl, s a helybeliek a fölvételnél előnyben részesíttetnek. Ebből kifolyólag :

1. Szeptember hó 1-én és 2-án délelőtt 8—12 óráig s délután 2½—5 óráig csak helybeliek iratkozhatnak be.

2. Szeptember hó 3-án és 4-én 8—12 óráig s délután 3—5 óráig helybeliek és vidékiek a jelentkezés ideje szerint.

3. Valamint a helybeliek a vidékiek fölött, úgy azon vidékiek, kik már előbb is e tanintézet növendékei voltak, az ujonnan jelentkezők fölött a fölvételnél elsőbbséggel bírnak.

II. A bemutatandó okmányok.

1. A gymnasium első osztályába csak oly tanuló vétetik föl, ki a 9 évet betöltötte s 12 évnél nem idősebb, mely körülmény keresztlevel s illetőleg hiteles születési bizonyítvánnyal igazolandó.

2. Az ismeretek mértékére nézve megkívántatik, hogy a tanuló a népiskola 4-ik osztályának tananyagában kellő jártassággal bírjon s erről hiteles iskolai bizonyítványt mutasson föl.

3. A beírásra szülői vagy ezek megbízottja kíséretében jelentkezik a tanuló az igazgatóságnál s itt fölmutatja az előbbi tanévről szóló iskolai bizonyítványát s azon iskolának Értesítőjét, melyben ezen bizonyítványt nyerte, továbbá keresztlevelét vagy születési okmányát s szabályszerű *orvosi bizonyítványt* a sikeresen megtörtént *első himlőoltásról* s ha az ifjú 12 éves, az újraoltásról. Míg a tanuló ezen okmányokat be nem mutatja, addig magát az intézetbe véglegesen fölvettniek nem tekintheti.

Az V. osztályba belépő tanuló szülője, illetőleg gyámja köteles kijelenteni, vajjon fia, illetőleg gyámoltja az 1890. évi XXX. t.-cz-értelmében a görög nyelvet, avagy az idézett t.-cz. által meghatározott más tantárgyakat fogja-e tanulni?

III. A tandíjak.

Szeged sz. kir. város tekint. köztörvényhatóságának 1887. évi 166. sz. a. kelt határozata folytán a tandíjak a következő módon szabályoztatnak:

1. Helybeli ifjú 10 frt 80 kr., vidéki 15 frt 80 kr. fizet egész évre tandíjúl.

2. A tandíj első fele 5 frt 40 kr., illetőleg a vidékiek részére 7 frt 90 kr. a beíráskor, másik fele pedig január hó végén fizetendő az igazgatóságnál.

3. Szegénysorsú, de jó magaviseletű s előmenetelű növendék tandíjmentességért folyamodhatik. *A folyamodványok Szeged sz. kir. város tekint. tanácsához intézendők s beírás alkalmával a gymnasiumi igazgatóságnál nyújtandók be.*

Melléklendő a folyamodványhoz: 1. Hatósági szegénységi bizonyítvány. 2. Legalább is jó előmenetelről tanúskodó iskolai bizonyítvány.

A jó előmenetel olyképen értendő, hogy a gymnasiumból jövő tanulónak a tornázáson és szépíráson, a népiskolából jövőnek pedig a tornázáson és rajzoláson kívül minden kötelezett tantárgyból jó, vagy vegyest jeles és jó tanjegyeinek kell lenni.

IV. Javító és pótló vizsgálatok.

Hogy mind a helybeli, mind a vidéki illetőségű ifjak a föntebb kitűzött időben jelentkezhessenek a fölvételre, a fölvételi javító és pótló vizsgálatok idejéül a helybeliek részére augusztus hó 30-ik, a vidékiek részére pedig augusztus 31-ik napja délelőtt 8— $\frac{1}{2}$ 12-ig, délután 2 $\frac{1}{2}$ —5 óráig tűzetik ki.

Javító és pótló vizsgálatra bocsáttatnak:

1. Oly egy tantárgyból bukott tanulók, kiket erre a tanári tesztület zárértekezletli ítétele följogosít, mely körülmény az iskolai bizonyítványban jelezve van.

2. A két tantárgyból bukottak közül azok, kik erre a nagytekintetű tankerületli kir. főigazgatóságtól külön engedélyt nyertek. Ezen engedély iránti kérvények 50 kros bélyeggel ellátva s iskolai bizonyítvánnyal és évközi értesítővel fölszerelve a tankerületli főigazgatósághoz intézendők s július hó 10-ig a gymnasiumi igazgatósághoz benyújtandók. Azon tanulók a kiknek az erkölcsi viselkedésből kevésbé szabályszerű vagy rossz érdemjegyük van, vagy a kik a latin nyelvből, vagy a mennyiségtanból érdemelték ki elégtelen tanjegyeik egyikét, javító vizsgálatra engedélyt nem nyerhetnek.

3. Pótló vizsgálatra igényt tarthatnak azon tanulók, kik a tanév bezárása előtt betegség miatt kénytelenek voltak a tanintézetből kilépni. Ezen vizsgálatra az engedélyt a tanári kar adja meg. A vizsgálat iránti kérvények orvosi s egyéb bizonyítványokkal fölszerelve jul. 10-ig az igazgatósághoz benyújtandók. Sem a javító, sem a pótló vizsgálatért díj nem fizetendő.

Szeptember hó 4-én d. e. 8 órakor nyitattik meg a tanév a Szentlélek ünnepélyes segítségével hívásával s 5-én reggel kezdetnek meg az előadások.

A vidéki szülők és gyámok a gyermekeik részére fölfogadandó szállás iránt az igazgatóságnál tudakozódhatnak. Végül figyelmeztetnek a tanulók, hogy *az ódon könyvek berásárlásában nagy körültekintéssel járjanak el, nehogy azok helyett időközben kényteleníttessenek az előírt kiadású tankönyveket beszerezni.*

Szegeden, 1892. június hó 30-án.

Magyar Gábor,

főgymn. igazgató.

T A R T A L O M

	Lapsz.
A Toldi-kérdés és Arany János Toldi trilogiája	3
A tanári kar	97
Előadott tananyag	100
Írásbeli föladványok	112
A tanulók előmenetele:	
A. A kötelezett tantárgyakban	115
B. A nem kötelezett tantárgyakban	139
A sorozatban használt érdemjegyek fokozata	143
Rövidítések jelentménye	143
Statistikai kimutatások:	
A. A tanulók általános áttekintése	144
B. A megvizsgált tanulók kimutatása vallás, anyanyelv és nyelv- ismeret tekintetében	145
C. Kimutatás a megvizsgált tanulók szüleinek polgári állásáról	146
D. A megvizsgált tanulók általános osztályozása	147
E. a) Az 1890—91. tanévi érettségi vizsgálatok eredménye	148
E. b) Az 1891—92. tanévi érettségi vizsgálatok eredménye	149
F. A beírt tanulók illetőségének kimutatása megyék szerint	150
Adatok a főgymnasium történetéhez:	
A. A tanintézet beléletére vonatkozó fontosb mozzanatok	151
B. Ünnepi alkalmak	153
C. Felsőbb hatóságoktól érkezett fontosabb leiratok	158
D. Ifjúsági segélyező-egylet	159
E. Önképző-kör	160
F. Gyorsíró-kör	165
G. Szerlárak	167
H. Tanári könyvtár	169
I. Ifjúsági könyvtár	171
J. A főgymnasium ösztöndíjas és jutalmazott tanulói	173
Értesítés a jövő tanév megnyitásáról	174

